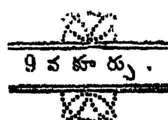
భీష్ముని చరిత్ర

మంగిపూడి పురుషోత్తమశర్మచే
వ్రాయఁబడినది.

9 వ కూర్పు.

పబ్లిషర్సు:

వేంకట్రామ అండ్ కో.,

ఏలూరు—మద్రాసు— సికింద్రాబాదు.

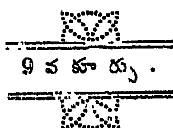
వేంకట్రామ్ పవర్ ప్రెస్, ఏలూరు.

1939

[వెల రు ౦—౧౨—౦

భీష్ముని చరిత్ర

మంగిపూడి పురుషోత్తమశర్మ చే
వ్రాయఁబడినది.

పబ్లిషర్సు:
వేంకట్రామ అండ్ కో.,
ఏలూరు — మద్రాసు — సికింద్రాబాదు.

వేంకట్రామ పవర్ ప్రెస్, ఏలూరు.

1939

 [వెల రు ౦—౧౨—౦

విజ్ఞప్తి

సహృదయులారా!

కవి చారిత్రిక విమర్శ గ్రంథమును మన పఠితలకు సమర్పించు చున్నాము. అంధకారబంధురమున మ్రగ్గిపడియుండిన విధమున నీ వీరశేఖరుని పూర్వజన్మవృత్తమును వక్కాణించుటయే మా ముఖ్యోద్దేశము.

గ్రంథమునకు పద్మపురాణకథ. భారత కవితావ్యవహారమును హాస్యాపాఠకులకు జరిగినట్టి యాథార్థ్యమైన కొన్ని కాలములను బుద్ధిపూర్వకముగను, తాత్కాలికముగను పద్యరత్నములను ధారాళముగ నుపయోగించితిమి. గద్యమును నానా పద్యములను సుబోధకము లగునట్లు వ్రాయుటకు ప్రయత్నించితిమి.

శ్రీ తిక్కనాచార్యుని జననవిధానమును గ్రహించుటకు ఇందు గొంతవరకు ప్రయత్నింపఁబడినది. వారెవరెవరికి గృతికర్తృత్వముల న్నియో? ఇందలి రచనావిధమునఁ గాని, ధర్మనిర్ణయవిషయమునఁ గాని పాఠకులు దోషములను క్షమించి తెలిపినచో వందన ములతో స్వీకరించుదుము.

ఇట్లు,
బుధజన విధేయుఁడు.
గ్రంథకర్త.

నివేదనము.

ఓ జననీ! భారతమాతా!!

తొల్లి నీవు నీ విజ్ఞానముచే, వీర్యముచే, ఆశ్రితావనముచే కీర్తిమహోన్నత శిఖరము నధిష్ఠించితి వనియు, నీ యసదృశ తేజఃప్రసారమే ఆశేషమహాజన జీవితంబులకు చిరకాలము ప్రకాశవంతములుగను పావనములుగను గావించు చున్నదనియు, శ్రీ శ్రీబుద్ధశాక్య విఖ్యాతులగు పుత్రరత్నంబులు జగదారాధనీయ పవిత్రకీర్తను లసియు నీ యీ సుచిరోపస్నమయంబున ప్రాంతోద్యానవనంబుల నానావర్ణపుష్పసంతానంబు లవ్యక్తగానంబున నొనర్చు సుమధురగానంబులు దిక్కు నిరాకులంబులగు మాత్రకణపుటంబులం జొచ్చి మస్తిష్కాలను ప్రతిధ్వనమానములుగఁ జేసినవి.

తల్లీ! మేమిఁక మఱల నిద్రాసక్తులము గాఁజాలము. మా కనులనుఁ గప్పిన తెరలం దొలఁగఁజేసి శుభోదయాద్రినుండి భానుమంతునివలె లోకమువంక తొంగి చూచుచున్నాము. మహోజ్జ్వల ప్రాచీనచారిత్రవు, లోకపావనివి, పూజ్యురాలవు నగు నీ శుభాంకతలమున పుత్రులమై యవతరించినందులకు మేము నిశ్చయముగా గర్వముతో నుప్పొంగుచున్నారము.

అంబా! సుప్తి మోహమున చేయరాని యపరాధము లెన్నియో నీయెడఁ జేసినారము. నీవిజ్ఞానమును వ్యర్థమంటిమి. నీ వీరకుమారులను విస్మరించితిమి. నీ సంపత్తిని తిరస్కరించితిమి—ఇంక నేల? చేసిన పాపము చెప్పిన పోవును గదా!—నిన్ను తూలనాడితిమి! హేళన మొనర్చితిమి. పరవీరులఁ బ్రశంసించితిమి, పరకుమతుల పాలఁజేరితిమి, అన్యాదర్శముల నవలంబించితిమి, స్వధర్మమును మఱచి పరధర్మమునకై పఱచెత్తితిమి, కాని యెంతకాలము పరభృతులమై జీవింపఁగలము! అకటా! ఇన్ని వేయేండ్లు దొలఁగెఁ! పరాన్నమా జీర్ణింపదయ్యెను. మా దేహాత్మలఁ గ్రిములా కృశింపుచు నాలినవ్యాధినానారోగములు కొనసాఁగెను. మా బుద్ధులు వెఱ్ఱితలలు వేయఁదొడఁగెను. సరియైన తెన్ను దొరకదయ్యెను. సర్వమును ప్రళయమునే సూచింపుచుండెను. మఱల పుట్టి గిట్టుచుఁగొన్న వారమైతిమి, అయితే నోసర్చినగాని నచ్చునుగదా!

ఆ. పరులతల్లి పెట్టు పరమాన్నమునకన్న। కన్నతల్లి పోయు గంజి మేలు,
పాలు పంచదార చాలగా లేకున్న। సమరు ప్రేమ యనెడు నమృతరసము.
అన్న పరమసత్యము ననుభవపూర్వకముగ నేఁడు నేర్చుకొంటిమి.

శ్లో. శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః। పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః। పరధర్మో భయావహః.

అను గీతావాక్యమును పునఃపునః మననముచేయుచున్నాము. తల్లీ! నీక నీ పాదాంబుజములనే నమ్మితిమి. మహాశక్తిని నమ్మితిమి.

ప్రియజననీ! పట్టికహణమున నీయాంధ్రకుమారుల మాట నేను మాయాననములు పావనములగునట్లు, మాయాత్మలు ప్రఫుల్లములగునట్లు దిక్కులు ప్రతిధ్వనించులాగున మా ప్రియకోటికంఠస్వనములతో నీ పవిత్రనామమును కీర్తించుటకంటె మా కాద్యకర్తవ్య మేమికలదు? ఏ మహనీయులు జన్మకారణమైన వీరరత్నఖని వనియు, ధన్యచరిత వనియు జగత్ప్రసిద్ధకీర్తినై విలసిల్లుచున్నావో, ఏ మహాదారులు తమ యుదాత్తచారిత్రములచే శాశ్వతకీర్తి తేజోమయాకృతులతో నీ యాకాశమున లక్ష్యమగుచున్నారో, ఏ మహాయోధుల వీరస్వర్గశోణితము మా యార్యరక్తనాళములయందు పొంగిపొరలుచు ప్రవహించుచు మా సజ్జీవప్రదమగుచున్నదో అట్టి నియమసంపన్నక్షత్రియుల పుణ్యమూర్తులను ధ్యానించుటకంటె, అనుకరింప యత్నించుటకంటె మాకు విధానాంతర మేమున్నది కలదు? ఓ మాతా! నీ పదధ్యానముచే, నీ పాదసేవచే పుణ్యజన్ములము కాఁదలఁచిన మాయుద్యమము నాశీర్వదించి మమ్ముల నుద్యమోత్సాహులుగ నొనరింపుము. ఓ జననీ! ఇదె నా యల్పోపహార మందికొనుము. నీపవిత్రచరణకమలములసన్నిధి నుంచుచున్నాఁడను.
ఇత్యాది యవిపద్ధరచనయయ్యు నీ ప్రియ వీరకుమారరత్నము పవిత్రోదంతమగుటను భక్తిసమర్పితంబగుటను, 'భవదీయాదర లేశంబునకు భాజనంబు కాకపోవునే? పరమేశ్వరుండు పత్రిచే పరిప్రీతుండగుటలేదె' యను నిశ్శంకవిశ్వాసంబున నిశ్చలచిత్తుండనై సమర్పించుచున్నాఁడను.

భీష్మని చరిత్ర

ప్రథమాధ్యాయము

జననము

కురుదేశాధీశ్వరుం డగు శంతనుం డొకనాడు సశరశరాసనుండై మృగయావినోదంబునం దగిలి గంగాప్రాంత వనాంతరంబులం దిరుగాడుచుండెను. ఆతఁడు కొండొక మృగముచే నాకృష్టుండై తద్గ్రహణ కౌతూహలాతిరేకంబున నిజపరిజనంబును దిగనాడి దవ్వు దవ్వులకు దానిం దరుముచు నెట్టకేలకు దైవయోగంబున గంగా తీరంబున కరుదెంచెను. గంగాస్రవంతి సముచ్చలత్తరంగ మాలికలచే నాతని నాహ్వానించుచు, నిర్ఘోషంబున స్వాగత గీతికలం బాడుచు, నిజపయశ్శీకరశీతలంబులగు సమీర సంహతులచే వీజనము సేయుచుండెను. ఆతఁడును దీర్ఘ గమనాయాసంబును చండాంశుతాపంబును నుపశమింపం గోరి తత్పులినతలంబున విహరించుచు నాతరంగిణి సహజ శోభావలోకనంబున నరణ్యాశ్రమంబు విస్మరించి యానంద వీచికలం దేలియాడుచుండెను.

ఇంతలో నొక్క కాంతారత్న మాతని కన్నుల కట్టెదుట గాననయ్యెను. త్రిజగన్మోహిని యగు నా యువతీమణి సౌందర్య విలాసముల నెంతయు ప్రశంసించుచు కంపితచిత్తంబున నాపెం జేపట్టినం గాని తన జన్మము ధన్యముగాదని తలపోసెను. ఆ యంగనయు, దన చెంగట పురుషపుంగవుని సోయగంబున కోటువడి తరళేక్షణయై నిలువంబడెను. లజ్జావనతుం డగు శంతనుండు స్తబ్ధుం డయ్యెను. ఐనను గంగ యాతని మనోభావంబును గుర్తెఱింగి వాతెర

విప్పి మందమృదూక్తుల నిట్లని హెచ్చరించెను. "ధరణీశ్వరా! నన్నుఁ బరిణయ మాడఁ గోరునపుడే నీ వొక్క సమయంబుసేయుము చెప్పితిని. నే నెద్దియేని కార్యంబు చేసిన నడ్డుపెట్టరాదు. మఱియు నన్నప్రియంబులు పలుకరాదు. ఇంతియ నంగీకరించితివేని నీకుభార్యనై యక్షీణమగు సుఖంబు లొసఁగెదను. ఎప్పుడైన నన్ను నొవ్వనాడితివో నప్పుడె నిన్నుఁ బరిత్యజించి పోవఁగలదాన." శంతను డీ పలుకుల కెంతయు సంతసించి సమయంబున కొడంబడి యామెం బరిగ్రహించి యిష్టోపభోగంబుల సుఖించుచుండెను.

కొన్నాళ్ళకు గంగ గర్భవతియై యొక పుత్రునిఁ గనియెను. కాని యామె వానిఁ దోడ్కొని యపరాత్రియందు పోయి వానిని బట్టి గంగఁ ద్రోసెను. ఇట్లే మఱి యేడ్వురు బిడ్డలను గూడ విచిత్రముగ నిర్దయురాలై గంగాగర్భంబున వైచి చంపుచు వచ్చెను. ఇయ్యది ర్మాకరణం బనిష్టం బయ్యును రాజేంద్రుఁ డైన మనోహారిణి తన్నెక్కడ వీడునో యను భయంబున నెదురాడ నోడుచుండెను.

అంతం గొన్నినాళ్ళకు నష్టమగర్భంబున వసువులలో నొక మోహనాకారుం డగు మగశిశు వుదయించెను. శంతనున కెంతయో సంతసం బయ్యెను. కాని శిశుఘాతిని యగు పత్నివలన నాబాలకున కపాయంబు రాకుండునే యని యెంచి పుత్రమోహంబున కానవో ద్యుక్త యగు నవ్వనితం గాంచి "ఓసీ! గోష్ఠురాలా! ఎన్నియో పున్నంబు లొనర్చినం గాని పుత్రసంతానంబుఁ బడయరాదు. అట్టి కొడుకుల నిదివరకే పలువురిం బట్టి రాక్షసవృత్తిని నీ పొట్టం బెట్టి కొంటివి. ఛీ! హంతకురాలా! నీ ఘోరాతికృత్యంబునకు మాత్ర మేనిఁక నొడఁబడఁజాల. ఈ బాలసూర్యతేజుం డగు బాలుని నీవు వధింప వలనుపడదు." అని పరుషంబగు నప్రియంబులు పలికి వారింపఁగను. ఆమెయు తొల్లి యాతఁడు చేసిన సంకేతంబుఁ దలంచి యిట్లనియె.

"నీతోడ సాంగత్యము నాకు నేటితో సరి. నేను పుణ్యజలంబులచే త్రిభువనపావని యనం బరిగిన గంగను సుమీ! ఈ వసువులు వసిష్ఠ శాపంబునం బుట్టుచుండి 'మే మన్యగర్భంబునం జన్మింప నోపము. నీయందే పుట్టెదము. మర్త్యంబునం జాలకాలం బుండకుండ మమ్ము ముక్తులం జేయు' మని నన్నుం బ్రార్థించిన దేవహితార్థంబు మనుష్య స్త్రీరూపంబు దాల్చి నీవలన వారికి జన్మకారణంబ నైతిని. దీనిచే నీకు పుణ్యలోకంబు లక్షయంబు లగును. ఈ యష్టమపుత్త్రుండును వసు ప్రియుండు లోకోపకృతి చతుర్థార్థంబులు దాల్చి సకల శస్త్రమూర్తి యయి పుట్టినవాఁడు. లోకహితార్థంబుగా మర్త్యంబున పెద్దకాలం బుండగలఁడు." అన్నంత శంతనుం డాశ్చర్యమగ్నమానసుండై "వసువులు లోకవంద్యులు. వసిష్ఠుం డేల వారికి శాపం బొసంగె? మఱియు నెల్లవసువులు పుట్టుచునే స్వర్గంబున కరుగుటయు, నీయష్టముండు మాత్రము మర్త్యంబున చాలకాలం బుండుటయు నేమి కారణం" బని యడిగెను. గంగయు నాదరాయత్తయై యిట్లనియె. "రాజేంద్రా! మున్నొకదినంబున నష్టవసువులు భార్యాసహితులై క్రీడార్థము వసిష్ఠు నాశ్రమంబునకుం జని యం దాతని హోమధేను వగు నందినిం గాంచి దాని శీలంబునకు విస్మయం బందుచుండిరి. అష్టమవసుభార్య దానిం దన నెచ్చెలికి కానుకగా నంపఁగోరి తన ప్రియునకు నివేదించిన నాతండును వల్లెయని నిజభ్రాతృప్రేరితుండై యా కామధేనువుం బట్టి కొంపోయెను. వసిష్ఠుండును దన నేల్పు మొదవుం గానక పరితపించి వనంబెల్ల గలయరోసి తనయోగదృష్టిచే సర్వము నెఱింగి 'మానవగర్భంబున బుట్టుఁ' డని వారిని శపించెను. వారును భయంబున నాతని పాదంబులం బడి పృథివిపై దీర్ఘకాలం బుండకుండ ననుగ్రహింపవలయునని వేడుకొనిరి. ఆమ్మునియుం బ్రసన్నుండై 'మీరు గోరినట్లే యగును. కాని యష్టముండు దద్దయు

నపరాధంబు చేసెం గావున మహీతలంబున నెద్దకాలంబుండు; మఱియు ననపత్యుం డగు ననియెను." అని తెలిపి గంగాదేవి నిజస్వరూపంబుఁ జూపి, యి కుమారుండు పెరుగు నంతవఱకు నాయొద్ద నే యుండెడు నని శంతను నోడం బలికి కొడుకుం దోడ్కొని చనియెను.

ద్వితీయాధ్యాయము.

యౌవరాజ్యము

దేవవ్రతుఁడు—అది గాంగేయుని జన్మనామము—తన జనయిత్రికి ప్రేమైకస్థానమై గారాబంబునఁ బెరుగుచుఁ గ్రమముగా రాజపుత్రుల కావశ్యకములగు ధనుర్విద్య, గజాసేత్రె, ధర్మశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము మున్నగు లౌకిక విద్యల యందే కాక సాంగవేదంబులు, శమదమాది యోగంబులు, ఆత్మవిజ్ఞానము మొదలగు నాయాముష్మిక విద్యలయందును, వసిష్ఠ పరశురామాదులగు నాచార్యవర్యుల యొద్ద నపారపాండిత్యం బుపార్జించి సమస్తకళల యందును గురుప్రతిమానుండై శోభిల్లుచుండెను.

ఒకనాఁ డాతఁడు దివ్యభూషణాలంకృతుండై గంగాసైకతంబుల ధనుఃపాటవంబు నిగ్గుదేఱ నభ్యసించుచు సురనదీప్రవాహంబును దన శరపంక్తిని సేతువుగా బంధించి వినోదించుచుండెను. ఇంతలో శంతనుఁ డప్ప్రాంతమునకు మృగయావ్యాజంబున నరుగుదెంచి యావిచిత్రవృత్తముం గాంచి విస్మయానందంబులు బొరసి యసమధానుష్కుండగు నీ యువకుని గన నోచిన ధన్యజనకుఁ డెవ్వఁడో కదా యని యాందోళిత చిత్తంబున శంకించుచుండెను. దేవవ్రతుం డాతనిఁ దండ్రిగా

సుతుం గనేరక నిసర్గ స్నేహ మోహితుండై నిలుచుండెను. ఈదృశ్య మునుగాంచి భాగీరథి తత్తరంబునఁ జనుదెంచి ప్రేమంబుట్టిపడఁ దన కరంబునఁ గొమరుని కుడికేలూని యా భూనాథుం జేరంజని "ఇతండు నీ సుతుండు దేవవ్రతుండు. సకల కళాధరితుండు. వీనిం బరిగ్రహింపు" మని తనయు నాతని కప్పగించి యదృశ్య యయ్యెను. శంతనుండును దన విస్మయకారణం బాజనన వియుక్తుండగు దన ప్రియకుమారుండే యని యెఱింగి లబ్ధ సామ్రాజ్యుండగు పేదయుంబోలెఁ బ్రమోదంబు పట్టఁజాలక పుత్రకుని గాఢాలింగన మొనర్చి బాష్పవారి నాతని మూర్ధంబు దడుపుచుఁ గరంబుల బుడుకుచుఁ బారవశ్యంబున మైమఱచెను. దేవవ్రతుండును, నిజజనకు నంకతలం బలంకరించుటకుఁ గొండెక్కిన క్లైంతయు నలరి వినయవినమితాంగుఁడై భక్తి సూపుచుండెను. అనంతరము శంతనుండు పుత్రసమేతుండై హస్తిపురము మహావైభవముతోఁ బ్రవేశించి యొకసుముహూర్తంబున సకలరాజ్య ప్రధానసమక్షంబుగ గాంగేయునకు యౌవరాజ్యాభిషేకంబుచేసి కొమరుతోడి వినోదంబులందగిలి యనన్య వ్యాపారుండై యుండెను. అతండొక్కొక్కపరి తనయుని శరప్రావీణ్యంబును, కొక్కొక్కప్పుడు ధర్మపరిజ్ఞానంబును, నొక్కొక్కతఱి వాదదక్షతయు, నొక్కొక్కతఱి యాత్మవిజ్ఞానంబును బరీక్షింపుచు నాతని యద్భుత ధీ మేధా సంపదల కెంతయు నాత్మలో నాస్వాదించుచు దిన మొక క్షణముగా గడపుచుండెను. ఆహా! పుత్రప్రాభవదర్శనమే కదా పితరుల పుణ్యఫలము! దేవవ్రతుండును దన పదవీభాగ్యమునకు దబ్బిబ్బుగాక తన సౌజన్యముచే, సామర్థ్యముచే, ధర్మానురాగముచే నెల్లరమానసంబుల నలరింపుచు నెల్లర ప్రశంసలకుఁ బాత్రుఁడగుచుండెను.

ద్వితీయాధ్యాయము

బ్రహ్మచర్య వ్రతము

ఇట్లు కొన్నాళ్లు హాయిగా నడచెను. పిమ్మట శంతనుం డొక్క నాఁడు యమునాతీరంబున వేటలాడఁబోయి పరిభ్రమించుచు నొక్క యపూర్వ పరిమళగంధం బాఘ్రాణించి విస్మయామోదంబులం బొంది యది వచ్చిన త్రోవ నరయుచుండెను. ఇట్లు కొంత దవ్వేగి యమునా తటంబున నోడ నడపుచున్న సురకన్యకం బోలి యొక కన్యారత్నము ను గాంచి యామె శరీర సౌరభంబునకును సౌందర్యవికాసంబులకును నచ్చెరువడి కామసంభ్రాంత చిత్తుండై మెల్లగా నామెం జేరఁజని సుందరీ! నీవెవ్వరిదానవు? అలోకలావణ్య మూర్తివగు నీవిట్లేక తమ నోడ నడపుట సంభావ్యంబగునే? యని ప్రశ్నించెను. అందుల కా కన్యక వినమితోత్తమాంగయై 'యేను దాశరాజకుమారితను; సత్యవతి యను దానను తండ్రినియోగంబున నిక్కార్యంబు ధర్మార్థంబు సేయుచుందును' అనెను. శంతనుఁ డా ముగుద బిలిబిలి పలుకుల కేఁ గాక యు నల్ల యామె యభినవరూపసౌందర్యంబు లింతకుమున్నె విని యుండుటచే నా కోమలిం గామించి దాశరాజుకడకుంజని తన మనం బెఱింగించెను. ఆతండును సంతసిల్లి శంతను నత్యంత భక్తిగౌరవంబులం బూజించి యిట్లనెను. "వసుమతీశ్వరా! నేను తమకు మాపై ననుగ్రహంబు గుటకుంటివానిపై భాగీరథి ప్రవహించుట గాదే! 'కలిగిన కన్యకను దగిన వరునకొసంగుట లోకధర్మము' అట్టిచో మహాపట్టిని తమ్ము బోలు నుత్తమవరునకిచ్చిన మేము ధన్యులము గామె? అయిన ను నాడెందంబున గల సందియంబుఁ జెప్పెద. ఇక్కన్యను మీరు ధర్మపత్నిగాఁ బరిగ్రహింప నభిలషింతురేని నా దొక్క ప్రార్థనఁ గీస్పుఁడు." అనిన శంతనుండు దాని నే వినక యిచ్చెదఁ; కానిచో

మానెను. అది యేదియో సెలవిమ్ము' అనెను. అందులకు దాశరాజు 'భూనాథా! మూడు లోకములయందును [illegible] సుగుణము విరాజిల్లుచున్న రాజు గానబడెను. ఇయ్యది మీకంగీకారంబగునే!' యని యడిగెను. శంతనుండు తన ప్రియసఖుండును, యువరాజు నగు దేవవ్రతుని పిలిచి, 'బాలకోత్తమ! నాకు రెండవ పెండ్లి [illegible] ముసలి [illegible]' యనెను. [illegible] 'నా [illegible] [illegible]' యని [illegible] చెప్పెను. [illegible] ప్రజాపాలన [illegible] [illegible] గ్రమ్మిన చింతాక్రాంతుండై సత్త్వహీనుఁ డగుచు, అన్యకార్యావసరంబుల నవలంబించి, భోగంబుల [illegible] నిట్టూర్పులతో దినములు వెడలించుచుండెను.

దేవవ్రతుఁడు శంతనుని ఖేదంబునకుఁ గారణము నారయఁ జాలక, యొక్కనాఁడు తండ్రి పాలికిం జని యిట్లు విన్నవించెను.

“సీ. [illegible] నీ [illegible] నీ సాటి [illegible]
శత్రు నివహంబు లేదు, ప్రజ కెల్ల [illegible]
[illegible] మహాభ్రపముల, రాజులెల్ల నధీనులు నిధేయులనిరి. [illegible]
నవనృపశేఖర! యేలోకొ మనఃపరితాపముఁ [illegible] గన.”

“రాజపుంగవా! నీ భుజబల సంరక్షితంబగు భూతలంబునందు హానియొనర్పఁగల శాత్రవు లెవ్వరును లేరు. నీరాజ్యప్రజలకెల్ల నిత్య కల్యాణంబులు, సామంత భూమీశు లెల్ల నీకు పరమవిధేయులు. ఇట్టియెడ నీ విట్లు మనఃపరితాపంబునఁ గృశింపనేల?” శంతనుం డేమియుఁ జాలుమాట [illegible] చింతించి [illegible] యిట్లు [illegible]. “కుమారా! ఏకపుత్త్రుండవు, [illegible] నొక్కటివాఁడ వని పెద్దలు వక్కాణింతురు. మఱియు నీవు శస్త్రాస్త్రవిద్యలయం దప్రతిమానుం డవు. సంగ్రామము నం దున్నతుఁడవు. శత్రుసంహారణంబున సాహసి వుండవు. ఇట్టి నీవు చిరంజీవివై నాయొక్క [illegible] [illegible]

వని నే నెట్లు నమ్మగలను? కావున బహుపుత్రార్థంబు వివాహంబు నకై యత్నంబు సేయవలయు ఇదియే నా యాంతరంగిక చింత" ఈపలుకు లాకర్ణించి దేవవ్రతుండు వృద్ధామాత్యపురోహితసుహృజ్జనంబులతో విచారించి. రాజు సత్యవతీపరాయణుం డగుటయు నెఱింగి సత్వరంబుగ ననేక రాజన్యసైన్య పరివృతుండై దాశరాజుకడకుం జని యాతనిచే బూజితుండై 'మహారాజునకు సత్యవతిని దేవిగా నొసంగు' మని ప్రార్థించెను. అంతల దాశుఁడు పరమ హర్షమునంది వినమ్రుండై "యువరాజా! నీవు ధర్మశీలుండవు అస్త్రానర్థవిదుండవు. సకల కార్యసమర్థుండవు. గుర్వర్థము కన్యార్థివై వచ్చితివి. కావున నేఁ గృతార్థుండ నైతిని. ఈమె జనకుండగు ఉపరిచరుండను రాజర్షి 'యీసత్యవతి నోరుల కియ్యవలదు. శంతనునకే యొసంగునది' యని యాజ్ఞాపించెను. ఇట్టి సంబంధ మెవ్వరికిఁ బడయునగును? ఐన నిందు సాపత్న్యదోషం బొందు జూపట్టెడిని. అయ్యది నీచేతనే సాధ్యంబు. నీ వలిగిన మహారాజులైన నష్టమే! కావున నాదోషము పరిహృతం బగునట్లు యోజించి వివాహంబు సేయునగు" నని వాక్రుచ్చెను. అంతట పితృభక్తిపరాయణుండగు దేవవ్రతుండు సంభ్రమావేశంబులు ముప్పిరిగొన సభాసదులకెల్ల రోమహర్షణంబుగా నిట్లని యుద్ఘోషించెను. "ఇదియేనా నీ మనోభీష్టము? అట్లయిన"

"చ. వినుడు! ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతు లిందఱు, నే గురుప్రయో
జనమునఁ జేసితిన్ సమయసంస్థితి, యీలలితాంగి కుద్భవిం
చినతనయుండ రాజ్యమును జేయఁగ నర్హుఁడు వాఁడ మాకు నె
ల్లను పతి, వాఁడె కౌరవకులస్థితి కారుఁ డుదార సంపదన్."

"పృథ్వీపతులారా! ఇయ్యదె గుర్వర్థము నాచేయు ప్రతిజ్ఞ వినుండు: ఈయమ కుద్భవించిన నందనుండే హస్తినాపుర సింహాసనం బధిష్ఠింపఁ గలవాఁడు. అతఁడె మాకెల్ల నరప్రభువు. అతఁడే కురు

కుల ప్రతిష్ఠా కారకుండవు." దాశరాజు ప్రతినకుఁ దద్దయుసంతోషించి వెండియు నిట్లనియె. 'నీ పితృల ధర్మవిదుండవు గావునఁ నీ విట్లు చేయ [illegible]ంటివి. కాని నీ భావిసుతులిట్టి ధర్మపరులగుదురే! వారు నీ మర్యాద నతిక్రమింపకుందురే!" ఈ దాశరాజాలాపంబులకు పితృ సుఖైక చింతాపరాయణుండు, నిరుపమస్వార్థత్యాగుండు, దేవవ్రతుం డీసుమంతేయు సంకోచింపకతోడనే గంభీర ప్రమాణభాషణంబుల నిట్లుగ్గ డించెను.

"క. ధృతిఁ బూని బ్రహ్మచర్య
వ్రత మున్నతిఁ దాల్చితిని ధృవంబుగ ననప
త్యత యైనను లోకములా
యతి బెక్కులు గలవు నాకు ననుభావ్యములై."

"రాజచంద్రులారా! పితృప్రయోజనార్థంబై నేనిదె మున్మానికిని బ్రహ్మచర్యవ్రతంబుఁ బట్టుచున్నాఁడను. నాకు సంతతిలేకపోవు నాకు! ఉత్తరలోకంబుల కెట్టికొదువయు గలుగబోదు."

మేలు! దేవవ్రతా! మేలు. ఈ యసదృశత్యాగముచే నీ జన్మము ధన్యము! నీ తలిదండ్రులు సుకృతులు! నీవంశము పావనము! పుత్రులు లేకున్ననుగాక! ఉత్తరలోకముల కేలోటునులేదు! 'అపుత్రస్య గతిర్నాస్తి' యను నాస్తికవిశ్వాసమున కిది పరశుఘాతము కదా? ఈ నీ యమూల్య వాగ్రత్నము మాహృదయఫలకంబుల స్వర్ణాక్షరంబులతో శాశ్వతముగాఁ బ్రకాశించుచుండునుగాక!

ఓహో! ఏమి యీ పితృభక్తి! ఏమి యీ యాత్మపరిత్యాగము! పిత్రాజ్ఞాపాలనార్థంబై పదునాలుగేండ్లకాల మనేకఘోర కష్టంబులం గుడిచిన శ్రీరామచంద్రుం డొక్కఁడు! పితృవాంఛా సంపూర్ణంబునకై యైహికరాజ్యంబును తృణప్రాయంబుగవీడుటయే కాక నవయౌవనంబున సమస్తభోగంబులఁ బరివర్జించిన

భీష్ముండొక్కఁడు. ఇట్టి యనుపమత్యాగము "మాతృదేవో భవ! పితృదేవో భవ!" యని మాతృపితృ[illegible] యభ్యసింపఁజేయు ఋషిభూమి యగు భారతవర్షంబునఁ గాక మఱియొండు దర్శనీయం బగునే! స్వదేశంబునకై స్వమతంబునకై ప్రాణములు సమర్పించుట యెఱుంగుదుము గాని కేవల పితృతృప్త్యంబుగా నింతటి యాత్మత్యాగం బొనర్చుట యెందేనిఁ గాన నేర్తుమే? ధన్యాసి! భారతమాతా! ధన్యాసి! ఇట్టి పుత్రరత్నంబులం బట్టియేకదా నీవు భవ్యయశోభాగ్యవై ప్రకాశిల్లుట!

ఇట్లు పితృవాంఛాపరితృప్తికై నిజరాజ్యపరిత్యాగంబును బ్రహ్మచర్యవ్రతపరిగ్రహంబునుఁ జేసిన దేవవ్రతుని దీక్షకును గురుకార్యధురంధరత్వంబునకును మెచ్చి దేవర్షిగణంబులాతనిపయిం బుష్పవృష్టిఁ గురిసి *భీష్ముండని పొగడిరి. దాశరాజెంతయు సంతసిల్లి శంతనునికై సత్యవతిని సమర్పించెను.

అంత నా ఘనతేజుండక్కాంతం దోడ్కొని యతిభక్తిమెయిఁ దనకాంచనరథం బెక్కించి ప్రజలెల్ల బోరనఁ గీర్తింపఁ గరిపురము ప్రవేశించి యామెం దండ్రికిఁ బరిణయం బొనర్చెను. శంతనుం డతిమానుషంబైన యా భీష్ముని సత్యవ్రతంబునకుఁ గరంబు సంతసిల్లి యాతనికి స్వచ్ఛంద మరణంబుగా వరం బిచ్చి పరమానురాగంబున సత్యవతిం గూడి యత్యంతమోదంబున దివసంబులు గడపుచుండెను.

---

* నాఁటనుండియే దేవవ్రతుండు, భీష్ముండను బిరుదునామమునఁ బరఁగుచుండెను.

చతుర్థాధ్యాయము

భ్రాతృ వివాహము

అనంతరము శంతనునకు సత్యవతియందు చిత్రాంగదుఁడు విచిత్రవీర్యుఁడు నను నిరువురు తనయులు జనియించిరి. కాని వారలు సంప్రాప్తయౌవనులు కాకమున్నె శంతనుఁడు నాకలోకగతుఁడయ్యెను. భీష్ముఁ డాతనికిఁ బరలోకక్రియలు నిర్వర్తించి చిత్రాంగదుని రాజ్యాభిషిక్తుం జేసెను. కానియాతఁడు దివ్యాస్త్రశాలుండై గర్వంబున గన్నుఁగానక సురాసురు లనక, మనుజ గంధర్వు లనక యెల్లర నధిక్షేపించుచుఁ గడకొక గంధర్వవీరుని రోషానలంబునకుఁ బాత్రుఁడై రణంబున నిహతుం డయ్యె.

భీష్ముఁ డాతని దుర్మరణంబున కెంతయు దుఃఖించి యుడుగుచున్న కుటుంబమున కూఱటఁ గలిపి, బాలుఁడగు విచిత్రవీర్యుని కురుదేశంబున కధీశ్వరునిగాఁ బ్రతిష్ఠించి యుభయహస్తంబుల రాజ్యభారము నిర్వహింపుచుండెను. అంతఁ గొన్నాళ్లకు విచిత్రవీర్యుండు యౌవనారూఢుం డగుటఁ గని వివాహంబు చేయనిశ్చయించి యర్హకన్యాన్వేషంబునఁ దగిలియుండెను.

అట్టియెడ నొక్కనాఁడు కొందఱు చారు లరుదెంచి "దేవా! కాశిరాజు తన ముగ్వురు కూఁతులకును స్వయంవరము చాటించినాఁడు, రేపకడ మహోత్సవం" బని చెప్పఁగ విని సంతసించి భీష్ముండా వార్త తల్లి సత్యవతి కెఱింగించి యామెచే నియోగింపఁబడి ధనుష్కాండంబులం బూని రథం బధిరోహించి యసహాయుండై వారణాశీపురంబునకుం జని యందు స్వయంవరంబునకు మూఁగిన రాజలోకంబెల్ల వెఱచి వెఱఁగుపడి చూచుచుండ నక్కన్యాత్రయంబును రథం బెక్కించుకొని యెల్లవారును విన నిట్లనియె. "నేనీకన్యకల నాం

యనుజునకుఁ బరిణయమొనర్పఁ దలఁచియుండెఁ గట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడు. వలంతు లెవ్వరేని నన్ను వారింప నోపుదు రేని సంగరంబున నెదుర్పుఁడు." ఆవల కాశిరాజు నవలోకించి 'రాజేంద్రా! బ్రాహ్మంబు మొదలగు నెనిమిది వివాహములయందును క్షత్రియులకు గాంధర్వ రాక్షసంబు లుత్తమంబులు. స్వయంవరమున జయించి వివాహ మగుట యంతకంటె సత్యుత్తమంబు. కావున నిచ్చట సమాగతరాజ లోకంబునెల్లనోడించి యీకన్యకల నే నీగొని యేగుట యింతయు ధర్మసమ్మతం' బని చెప్పి వీరిఁ గని హస్తిపురి మార్గంబుఁ బట్టెను. కాని యాతని యహంకారమును సహింపనేరని నానాదేశా ధీశ్వరులును తమ తమ సకలసైన్యములతో నాతనిఁ జుట్టుముట్టిన వాడివిశరపరంపర నింపుగా నాతఁడు రౌద్రాకారుండై నిష్ఫలతయ క్షత్త్రియమార్థం బవతరించిన పరశురాముండునుం బోలె రాజక్షత్త్రి వర్గంబు నెల్లఁ దన శరధారావర్షంబున ముంచి యోడించి జగదేక వీరుండై పరాక్రమించుచుండెను.

ఇంతలోఁ గాశిరాజనగ్రదుహితం గామించిన సౌభపురాధీశ్వరుండగు సాళ్వుండు సమరసన్నద్ధుండై యాతని వెంటనే యరుగుదెంచి "ఓయీ! స్వయంవరమధ్యమున నే వలచిన కన్యకం గొని యేగుట యిది యేటిపాడి! నీవు జగదేకవీరుండ వని యుప్పొంగుచున్నాడ వేమో! ఈ ధరాధినాథుల జయించుటతోడనే సరి కాదు. నీవు నిక్కంపు వీరుండవగుదువేని గృహోన్ముఖుండవై పారిపోక నిలిచి నాతోడ బోరు సలుపుము. మదీయధనుర్విముక్త మార్గణ గహనంబున నిన్నుం దిగ్భ్రమ నొందించెద" నని నిష్ఠురంబుగ నాడి యాభీష్మ సింహంబును గేసరపటలంబుఁ బట్టిలాగెను. ఇందుకు భీష్ముండెంతయుఁ గనలి రథము మళ్ళించి సంవర్తసమయ సమవర్తియుం బోలె నతి రౌద్రాకారుండై నిలిచి యాతని నెదిర్చెను. ఆ వీరద్వంద్వమ్మును

గొంతవడి ఘోరంబుగాఁ బోర సాళ్వుండు రథంబును రథ్యంబులను పోరఁ ద్రెవ్వి గోల్పోయి భాగీరథీనందనునిచే భగ్నమనోరథుండై లజ్జాభర చిత్తుండై నిజనగరంబునకు నిర్గమించెను.

ఇట్లు సకలరాజలోకంబు నవక్రమంబున నోడించి కాశీరాజ మహితల యంబాఅంబికా అంబాలికల దోడ్కొని పురజనులజయజయధ్వానములనడుమ నిజభవనంబు సొచ్చి సత్యవతీదేవికి సమర్పించిన నామె పరమహర్షంబున వివాహప్రయత్నం చేయించి పరిపరిభంగులఁ బొగడి యా కన్యారత్నంబుల విచిత్రవీర్యునకుం బరిణయ మొనర్ప ననుజ్ఞ యొసంగెను. అంత కాశీరాజు కూతుండ్రలోఁ బెద్దదియగు నంబ తన్నంతకు మున్నే సాళ్వపతి వరించుటయు, తన మనం బాతనియందు లగ్నం బగుటయుఁ, దండ్రి యంగీకరించుటయుఁ దెలిపి ధర్మమార్గముం బాటించి తన్ను విడిచిపుచ్చుమని బహుప్రకారంబులఁ బ్రార్థించెను. భీష్ముండామె విన్నపమును ధర్మవిధులైన బ్రాహ్మణుల కెఱింగించి వారి యనుమతంబున నామెను గొందఱు వృద్ధాంగనలతోడను సాళ్వరాజుకడకుం బంపెను. ఆవల నొక శుభలగ్నంబున నంబికాంబాలికలను దన యనుజుండగు విచిత్రవీర్యునకు విధివిహితంబుగా మహావైభవంబున వివాహంబు బొనరించెను.

పంచమాధ్యాయము.

అంబ ధిక్కారము.

ధర్మబద్ధుండగు దేవవ్రతునిచేఁ బ్రేషితయైన యంబ శీఘ్రముగా సాళ్వభూపతికడకుం బోయి తన యమలిన కన్యకాత్వం బెఱింగించిన

3

నాతండు పరిభవానల దగ్ధుండగాన్న నోయమ్మా! యిప్పుడు భీష్ముండు నిన్నుం గొనిపోయినప్పుడే నీ కన్యాత్వం బెడలినది. అన్యాపహృత యగు నిన్నుం బత్నిగా వరింపదగునే!' యని యనాదరణ సేసి పొమ్మనియెను. అంతట నా బాలిక చింతించి యంతట 'మనో రమణా! భీష్ముండు తమ్మునికై కన్యలం దెచ్చెను గాని నా వృత్తాంతం బెఱుంగక బలిమిచే నన్నుంబట్టె గాని నేను నీయందే నను రాగముంచితిని నా తల్లిదండ్రులకు నమ్రతతో చెప్పుకొని నన్ను నీ సన్నిధికిం బుత్తెంచె. నాతండ్రి యెఱుంగక స్వయంవర ఘోరకార్యము నాకుం జేయించిన కతంబున నింత ప్రొద్దు. ఇంక నా దోషంబు లేశంబైన కలదే? నన్నుం గాని యన్యుల దలంపనైన నొల్లని నన్నిట్లు సంతతశోకానలంబునం ద్రోసిపుచ్చుట పాడియగునే? దయచేసి నన్నుం బరిగ్రహింపుము.' అని యనేకవిధంబుల గరుణాతి రేకంబుగా వేడుచుండిన యత్తలోదరిం గాంచి సాల్వుండు నిర్ద యుండై 'పో పొమ్ము. ఇచ్చట నింక నిలువకు' మని యాదీనురాలిని మందిరమునుండి వెడల నడచెను.

అంత నక్కాంత మనంబున తనకాని పరిభవ సంతాపంబులం బొంది నేను సాల్వునకుం దక్కినప్పుడే సంతాపమునకుం దక్కితిని. మఱల భీష్మునిపాలికిం బోనేల? ఈ పెద్దతనంబునకు నాతండే హేతువు. కావున నెట్లైనను నాతనినే సాధింపవలెనుగదా? యని కృతనిశ్చయురాలై తప శ్చర్యం గాంగేయుం గెలువ నెంచి యొకమునివనంబునకరిగి తపంబున కుద్యోగించుచుండెను. అంతటం దన తాత రాజర్షి యగు హోత్రవాహనుండను నతఁడచటికి వచ్చి యీమెను గాంచి యామె విషాదవృత్తాంతము సాకల్యంబుగాఁ దెలిసికొని మిక్కిలి తన మనుమరాలగు యగుట నెంతయుం జింతించి సుకుమార శరీరంబున ఘోరతపంబొనర్ప వలదని తపస్సంబును మాన్పించి తన సఖుండగు పరశురామునియొద్దకుం దనదు

యుండు తనకుఁ బరమాప్తుండగుట నెఱింగించి యాతని శరణంబు వేడుమని యుపాయము జెప్పెను. అంబ యట్లు సేయ [illegible] [illegible] [illegible] మదాంధ్యంబున [illegible] [illegible] సానునయంబుగా నిట్లనియె. "[illegible]! [illegible] గుము. నే నిట్టి మహానుభావుల నుపేక్షించి [illegible] [illegible] తేజంబుతో [illegible] గడతెత్తునా? ఉద్ధతుండగు భీష్ముం బరిమార్తునా? [illegible] వెఱింగింపుము." అనవుడు [illegible] 'స్వామీ! [illegible] [illegible] భీష్ము [illegible] వచ్చితిని. దేవర దేవవ్రతు ద్రుంచి [illegible] గాక!' అనిన పరశురాముండు 'కుమారీ! [illegible] [illegible] ఇంక నీ యుమ్మలికం బుడుగు' మని యామె నోదార్చి మునిజనంబు వెంటరా, నంబాసహితుండై కురుక్షేత్రంబునకు వెడలి సరస్వతీ తీరంబున విడిదిసేసి భీష్మునికిఁ దనరాక నెఱింగించెను. ఆతండును ఋత్విక్ పురోహిత ప్రభృతులతోఁ బూజాద్రవ్యంబులు గొని తత్ప్రదేశంబునకరిగిన నమ్మహాత్ముం డాతని భక్తివినయ సంభ్రమంబులకు సంప్రీతుండై యభినందించి [illegible] [illegible] జూచి యిట్లనియె: "[illegible]! నీవు మొదలం బలిమిమైఁ దెచ్చిన యిప్పుడలిని మరల క్రోసిపుచ్చుట యుచితంబు కాదు. ఈమె క్రమ్మఱ నీదాపునకు వచ్చెం గావున పాడిమై నీ తమ్మునకుఁ బాణిగ్రహణంబు సేయుము." అనిన భీష్ముం డిట్లనియె. "స్వామీ! సంగతి సవిస్త

రంబుగఁ దెలిసి నాయందు తప్పుగలదేని నన్ను దండింపుము. ఈమె సాళ్వునకు తన మనోనాథునకు గావునఁ దన్నాతని పాలికిం బంపఁ గోరఁగా నే నట్లొనరించితిని. పరకాంతనింబట్టి నా యనుజునకు నెట్లు గట్టిపెట్టుదును? ఇయ్యది యధర్మాచరణంబు గాదె!" ఈ వచనంబులకు నా వీరద్విజుఁడు కినిసి మండిపడి "కుంగటము గలిగినందులకు ఫలము కన్నెమిన్నలఁ గట్టిపెట్టుబడుమా! ఓరీ! పిరికిపలుకలంతా! నిత్రైరంగ నీతు లింక చాలించి నేఁ జెప్పినట్లు చేయుము. లేదేని నిన్ను సమిత్రబాంధవముగా యమసదనంబున కనిచెదనని వెఱపు గొలిపెను. కాని భీష్ముఁడు తాను బూనిన వ్రతమైకపక్షమనియు, తనయందు దొట్టికోపంబును లేదనియు, తన్ననుగ్రహింపుమనియు వివిధవాక్యంబుల ననునయించి వేడుకొనియు, గార్యంబుగానక చింతిలి యట్టకేలకు శెలగించి "నీవు నాకు కోదండ పాండిత్యంబుఁ గఱపిన దేశికుండవు. నే నీకుఁ బ్రియశిష్యుండను. ఇట్టి నాయెడ నకారణంబుగ నిర్దయమూర్తి యాగ్రహావిష్టుండవగుటయుచితంబగునే?" యని యాడెను. ఈ ధిక్కారమునకు పరశురాముండు దుదగ్రకోపుండై "ఓరీ వీరమ్మన్యా!

చ. గురుఁడనినన్నెఱుంగుఁ, దనఘుండవు, నా వచనంబుగం దనా
దరణముసేసి, తెన్నియొవిధంబులఁ బల్కెదు భక్తితోడ నీ
వెరవులుదక్క, మీయబల వేగమ పెండిలిసేయు, మంతతో
మరలు మదీయకోపశిఖి, మానదు వేఱొకవేయుఁజేసినన్.

- నన్నుగురుఁడని తలఁచియు నామాటల నాదరింపకున్నావు. మఱియు భక్తుఁడువోలె నటించుచు నన్నియోవిధములఁ బ్రత్యుత్తరము లిచ్చుచున్నావు. నీ కపటోపాయంబులఁ నీవాటికిఁ గట్టిపెట్టి నీతమ్మునకీ యబలను బెండ్లిసేయుము. లేదేని నీవు వేయిచేసినను నా కోపాగ్ని చల్లారనేరదు." అని నిష్కర్షగా జెప్పెను. అంత భీష్ముండు

కృతనిశ్చయుండై ప్రేక్షిత దోఁప నిట్లనియె. 'అయ్యా? నేచేసిన యపరాధం బెయ్యది? క్షత్త్రియుండనైన నేను నా జోలికి నిన్ను మిత్త్రంబుగా జూడనేల? ఒకనియందు వలచిన స్త్రీయగు దానిని బరుని కిల్లాలుగాఁ జేయుట తగునా నీకు? తొల్లి పెద్దలు,

"గీ. గర్వియై కార్య మిట్టి దకార్య మిట్టి
దని యెఱుంగక, లోకంబు చను పథమునఁ
దిరుగక, కన్నదప్ప్రవర్తి వర్తించునట్టి
వాని గురుఁడైన దండింప వలయు సుమ్ము."

గర్వంబునఁ గార్యాకార్యము తెలియంగక, లోకమార్గము బోవంబోక యున్మత్తుఁడై వర్తించువాఁడు గురుఁడైన నవశ్యము దండనార్హుం డని వక్కాణించిరి. కావున నిట్టి యకృత్యం బాచరించుటకంటె నీచేతం జచ్చుటయె లెస్స యని వచించెను. ఈ యాలాపంబులకు గురుండు కోపానలంబునం బొగలు నుండిపడి "అట్లయినఁ గయ్యంబున కాయత్తుండవై సైన్యసన్నాహంబు సేసి సత్వరంబునఁ జనుదెమ్ము" అని యాజ్ఞాపించెను. అంతట భీష్ముఁడు పదాఘాతంబు వడిన కాలభుజంగముపగిది బుస్సు మని లేచి నయనంబు లరుణంబులుగఁ గటంబులు కంపింప 'విప్రుఁడవు, ఆచార్యుండవు గావున నింతవ ట్టోపికపట్టితిని. నే నెదిర్చిన నీవ కాదు, ఉగ్రుండు నిలువ నేర్చునే! తొల్లి క్షత్త్రియుల గీటడంచితినని తలంచుచుంటి వేమో! నాఁడు భీష్ముండు గలుగకుండెఁ గావున నామాటలు సాగివచ్చినవి. ఏమి? నిన్ను లావుగలవాఁడ వగుదువేని నన్నుం బరిమార్చి నీ ప్రతాపంబు నిలుపుము' మఱియు,

"క. నే నొక్కరుండ వచ్చెదఁ
గాని, బలము దేను, నీవు గఱపిన శస్త్రా
స్త్రానేక విధవిలాసము
గాన వలయు నేన గాదె? తప్పుల బరయన్."

నీవు నేర్పిన శస్త్రాస్త్ర విద్యావిభవంబుండ నా కన్య సైన్య సంపత్తియేల? మద్బాహాబల సాహాయ్యమాత్రుండనై యొక్కరుండనే పోరికిం జనుదెంచెద'నని పలికి యతనికిం బ్రణమిల్లి గృహంబునకు మఱలి సత్యవతి కుంతేయు నెఱింగించి యద్దేవి యనుమతిం బడసి సర్వ సన్నద్ధం బగు రథం బెక్కి విప్రాశీర్వాదంబులు సెలంగ వెలువడి కురుక్షేత్రంబునకుం జేరి యాచార్యుని కనతిదూరంబున నరదంబు నిల్పి వినతుండై నిలిచి 'స్వామీ! నీవు భూచారివై యున్న వాఁడవు. రథికుండనైన నాకు నీతోడ సమరంబు సేయనగునే?' యని పలికెను. అంత పరశురాముండు తన ప్రభావంబుచే దివ్యరథ రథ్యంబులను శస్త్రాస్త్రంబులను గల్పించికొని శిష్యుని సారథిగా నంగీకరించి యుద్ధ సన్నద్ధుండై తోఁచినం జూచి శాంతనవుండు రథారోహణం బొనర్చి శంఖంబు పూరించి [illegible] యాచార్యునకుం బ్రణమిల్లి కదనంబునకుం గడంగెను.

అనంతరం బా యోధాగ్రేసరు లగు గురుశిష్యులు శౌర్యాటోపంబులు మెఱయం దలపడి విజృంభించుచు కరి కరియు, హరి హరియు, గిరి గిరియుం బోలె మొక్కవోని పరాక్రమముతో, రెట్టించు నాగ్రహముతో, తీండ్రించు నుత్సాహముతో నఱచుచు, నేయుచుఁ, ద్రుంచుచు, నొంచుచుఁ, గలంచుచు మహా నైపుణ్యంబున నొక్కవడువున సంగ్రామంబు సలుపుచుండిరి. ఒకపరి భీష్ముండు బడలును; ఒక మాఱు భార్గవుండు డయ్యును; ఒకనాఁడు గురుండు నొగయును; ఒకవేళ శిష్యుండు సొగయును. ఇట్లిరువురు నతి దారుణంబుగా నిరువది రెండు దినంబు లుదయంబుతో మొదలిడుచు నస్తమయముతో నాఁగుచు రణంబు నిర్వర్తింపుచుండిరి. విజయలక్ష్మి యెవ్వరిని వరియించుటకును నిర్ణయింపఁజాలకుండెను. మఱునాఁడా యిరువురును చలముతో నొకరిని మించి యొకరు శరంబులఁ గురియసాగిరి. శక్తులఁ బ్రయో

కోపం బొందిరి. విండ్లు ముక్కలయ్యెను. నారసంబులు వ్రక్కలయ్యెను. హరులు నొచ్చెను. భీష్మసారథి చచ్చెను. గురుఁ డలిగెను. భీష్ముండు సొగిలెను. ఇఁక జేయునదేమి? భీష్ముఁడు గ్రీష్మ రోచిష్ణుని వలె దుర్నిరీక్ష్యుండై ఖడ్గంబుఁ ధరించి యుగ్రాంబులఁ దోలుచు యోధసారథులు దానయై మహాభయంకరముగాఁ బోరుచుండెను. సురాసురు లాశ్చర్యముతోఁ జూచుచుండిరి. ఆ నాఁడు గురునా శిష్యునా మఱియుట నిశ్చయంబని యెల్లరుఁ దలంచుచుండిరి. కాని యింతలో భానుండు పశ్చిమాంబుధి నస్తమించెను. యోధులును నిలయంబున కరిగిరి.

నాటిరాత్రి భీష్మునకు సులభముగా నిదుర పట్టలేదు. పోరు మొదలిడి పెక్కునాళ్ళు గడచెను. భార్గవుం డింకను బడలలేదు. విజయ మింకను సమీపింపలేదు. "సురభూసురులారా! నాకీ ధర్మయుద్ధంబున జయంబు ప్రసాదింపరే!" యని భక్తిమై బ్రణామంబులు సేసి ప్రార్థించి విజయైక ధ్యానపరుండై నిమీలితుండై నిద్రానిమగ్నుం డయ్యెను. అనంతరము ప్రభాతసమయంబున నష్టవసువులును నాతని స్వప్నంబున సాక్షాత్కరించి, దిగులుమాన్పి పరశురాముని బరిమార్పఁగల మోహనాస్త్రం బొసంగి యదృశ్యులైరి. భీష్ముండును మేల్కాంచి సంతోషించి తన్మంత్రస్వరూపంబును ప్రయోగోపసంహార ప్రకారంబులును జిత్తంబున నిలిపికొనుచు కాలోచిత కృత్యంబు లాచరించి యొకసారథి నేరికొని యరదంబు పూన్పించి సన్నద్ధుండై మహోత్సాహంబున సమరంబున కఱిగెను.

పరశురాముండును గర్వముతో "ఓరీ! నిన్న సగము చచ్చితివి. ఉన్న సగమును నేఁడు దీర్చెద" నని వీరాలాపంబు లాడుచు భీష్ముని గర్వభంజనమునకై పరాక్రమించి కవిసెను. నేఁడు నిన్నటి భీష్ముఁడు కాకుండెను. అతని తీవ్రశరజాలంబునకు భార్గవుండు తాళఁజాలక

మొగంబున కోపాగ్నిశిఖ లెగయ భీష్మునిపై బ్రహ్మాస్త్రముబరపెను. భీష్ముండును బ్రతిక్రియగాఁ జేఁజిక్కించు నొండొక బ్రహ్మాస్త్రంబేసెను. అంత గగనం బంతయుఁ జేజ్వల్యమానం బయ్యెను. సకల భూతంబులును సంక్షోభించెను. అట్టియెడ నిదె యదనని భీష్ముండు మోహనాస్త్రంబు నావాహనంబు సేసి విడువ నుద్యోగించు చుండ నారదుం డరుదెంచి యా ఘోరకర్మంబు విరమింపఁజేసి 'కుమారా! నీవఖిల ధర్మవిదుండ వయ్యు నిట్లు నిష్ఠురుండవై గురున కవమానంబు ఘటింప యత్నించు చున్నాఁడవు. కురుప్రవరునకు నిది తగ దిది యర్హంబే?' యని బోధించిన దేవవ్రతుండు మోహనాస్త్రం జేయుట మానెను. పరశురాముఁ డీ వృత్తాంతంబెల్ల నెఱిఁగి, ఓటమి తనపై నెక్కించుకొని చలంబునఁ బోరఁ దొడఁగెను. అంతలో జమదగ్నియు, జాహ్నవీదేవియు నయ్యెడ కవతరించి విప్రునకు గోపమత్సరంబులు గాదు నే యనియు గురునకు శిష్యునాడ దగదే యనియుఁ దమ తమ పుత్రులకుఁ దెలిపి వారి మనంబుల రణకేళి నుండి మఱల్చి గురుశిష్యులకు మైత్రిఁ గూర్చిరి. అంత నారద జమదగ్ని ప్రముఖులును భాగీరథియు భార్గవ రాముం జేరి "దేవవ్రతుఁడు నీ శిష్యుఁడు. వానియెడ నలుగ దగునే? వాఁడు తగవుమాలిన పని చేయఁజాలక పెనంగె. ఇంతియకాని విరోధికాఁడు. వానిం గరుణించి యెప్పటి వాత్సల్యంబు వహింపు" మని తెలిపి భీష్ముం బిలిచిన నాతఁడు పరశురామునకు సాష్టాంగదండప్రణామంబు సేసెను. పరశురాముం డాతని దీవించి లేవనెత్తి కౌగిలించుకొని "గాంగేయా! నీ శక్తికి భక్తికి బ్రీతుండనైతి. నీధర్మభావంబునకు మెచ్చువచ్చె" నని సస్నేహంబుగా సంభావించి యంబ నవలోకించి "కుమారీ! భీష్ముండు నన్నుం గెలిచె. నా వలన నగుపని యుంతియ. నీ విఁక నీకుఁ బోలిన తెఱంగుఁ జూచుకొమ్మని పలికెను. ఆ మానినియు 'స్వామీ! నే యోపినంత గావించితివి. ఇంక నీ వేమి

చేయుదువు! నేను తపోమహిమంబున నీ జన్మంబునఁ గాకున్న మఱునా నె జన్మాంతరంబున నైన భీష్మునిం జెగటార్తు' నని ప్రతిన గొని యెండో యరిగెను. * అనంతరము పరశురాముఁడు భీష్ముని వీడ్కొలిపి మునిజనంబుతో నిజాశ్రమంబునకుఁ జనియెను. జాహ్నవియు దన తనయుని దీవించి యంతర్ధాన మయ్యెను. ఆవల నుర్వీసురుల యాశీర్వాదంబులు, సంభావనవచనంబులు మిన్నుముట్ట భీష్ముఁడు సదనంబునకు మఱలిపోయెను.

ఆహా! భీష్ముని ధర్మానురక్తి! ధర్మదీక్ష!! కావుననే యంతఁడు భీష్ముఁ డయ్యెను. తాను తగవుగా నమ్మిన దానికొఱకై గురువుతో నైన గ్రుద్ధులాడు నంతటి ధర్మదీక్ష మఱల నవీనభారతులకలవడు సుదిన మెన్నఁడు వచ్చునో కదా!

ష ష్ఠా ధ్యా య ము

ప్ర తి జ్ఞా ని ర్వ హ ణ ము

విచిత్రవీర్యుఁడు వివాహమాదిగా నంబికాంబాలికలయం దతిప్రణయుండై నిరంతర భోగలాలసుండై సకల వ్యాపారములను గట్టిపెట్టి సంతతమును సఖురాండ్రతోఁ గ్రీడించుచుండెను. స్వేచ్ఛావర్తనమునకన్నఁ బరమశత్రువున్న దే? ఇట్లు స్వచ్ఛందవిహారుండగు విచిత్రవీర్యుండు క్రమముగా నిర్వీర్యుండై శరీరము శుష్కించి యచిర

* ఆవల నామె తీవ్రతపం బొనరించి భీష్ముం బొరిగొనునట్లు వరంబువడసి ద్రుపదునకు శిఖండి యను పేర కూఁతురై యవతరించి యావల నొక యక్షునివలన పుంస్త్వముఁ బొందెను.

కాలంబుననే యసువులు విడిచెను. ధర్మజ్ఞుఁ డాతనికిఁ బరలోకక్రియలు నిర్వర్తించి, ప్రౌఢయు నత్యంత శోకార్ణవంబున మునిఁగియున్న మాతను, మఱఁదండ్రను నాశ్వాసించి యరాజకంబైన రాజ్యంబు సకలంకంబుగా బ్రతిపాలించుచుండెను.

ఒకనాఁడు సత్యవతి శంతనపుత్రుఁ జేరంబిలిచి యిట్లనియెను.

"క. శంతను సంతానంబును
సంతతకీర్తియును పిండసంస్కృతియును న
త్యంత మహీభారమును ని
రంతప! నీయందె చిరతరంబై నిలిచెన్.

చ. జననుత! సర్వ ధర్మములు సర్వ జగత్పరివర్తనక్రమం
బును మఱి సర్వవంశములు బుట్టిన మార్గము నీవ నిక్కువం
బనఘ! యెఱుఁగు దున్నతగుణాఢ్యుఁడవున్ భరతాన్వయావలం
బనుఁడవు నీవ; నిన్నొకఁడు పంచెద, జేయుము మత్ప్రియంబుగాన్.

క. ఇక్కురువంశంబున నీ
వొక్కరుఁడవ యున్నవాఁడ, వుర్వీరాజ్యం
బెక్కటి సేకొని తేజము
దిక్కుల వెలిగింపు సంతతియుఁ బడయు మొగిన్.

క. నిరతంబు బ్రహ్మ మొదలుగ
వరుసన యెడతెగక యిట్లు వచ్చిన వంశం
బురుభుజ! నీవుండఁగ నీ
తరమున విచ్ఛిన్నమగుట ధర్మమె?" [యనినన్.]

'కుమారా! శంతను మహావృక్షంబునకు నీ వొక్కకొమ్మవే మిగిలియున్నావు. ఆ పుణ్యచారిత్రునకు వంశము నిలుపను కీర్తి బెనుపను, తర్పణంబు విడువను, మహీభారంబు మోయను నీవొక్కఁడవె యాధారమవు. నీవు సర్వధర్మములను, సర్వ జగత్పరిణామంబులను,సర్వ

వంశోత్పత్తియు నెఱుంగుదువు. ఉదారగుణసంపన్నుఁడవు. అక్కటా! బ్రహ్మ మొదలుగ వచ్చు భరతవంశ శృంఖలము నేటికి నిర్వక్ర భుజ పరాక్రముండవగు నీ వుండగనే, నీ తరంబున నే విచ్ఛిన్నం బగుట యెవ్వరికైన నోర్వవచ్చునే! నీవు కురురాజ్యలక్ష్మితోఁ బాటుగ స్వర్గాంగలక్ష్మింగూడఁ జేకొని యీ పురాతనవంశవృక్షమును విస్తరింపఁజేయుము. నాయందలి ప్రియంబునం జేసి నా ప్రార్థన కన్యథా వర్తింపకుము" అని దైన్యంబుగా నాడిన భీష్ముండు విని 'అమ్మా! మీ కిట్టి యానతి యీయఁదగునె? నా యాడినమాటను నా తాల్చిన వ్రతమును జెఱుచుటకు నే నంత చిఱుత వాఁడనా?

క. హిమకరుఁడు శైత్యమును, న
ర్యముఁడు మహాతేజమును, హుతాశనుఁ డుష్ణ
త్వము విడిచిరేని గుర్వ
ర్థము నా చేకొనిన సువ్రతంబు విడుతునే?

చంద్రుఁడు చల్లదనమును, సూర్యుఁడు తేజమును, అగ్ని వేడిమిని విడుచునుగాక! దేవవ్రతుండు మాత్రముగుర్వర్థంబుగాఁ గైకొన్న ప్రతిన మానఁజాలఁడు. పృథివ్యాది మహాభూతంబులు గంధాది గుణంబులు నెట్లు పరిత్యజింపవో యట్లే భీష్ముండును గురు కార్యంబున మీ శుల్కార్థంబుగా సర్వజన సమక్షంబునఁ జేసిన సమయంబును విడువఁజాలఁడు.

అహా! దేవవ్రతుని వచస్థైర్యము! సౌఖ్యములు నశించినన్, ప్రాణముపణమైనను, తుదకు వంశవినాశనమైనను ఆడినమాటతప్పఁ జూడని ధీరత్వమే కదా మహాపురుషుల ప్రధానలక్షణము! ఎట్టికొండలవంటి యిక్కట్టులును వారి మనఃప్రవాహమును నిశ్చితమార్గము నుండి మళ్ళింపఁజాలవు. వారి మనస్సెప్పుడును దనసహజప్రతిభయే సాహాయ్యముగా కార్యోపాయముల నన్వేషించును. కాని కార్యావ

సరములకు లొంగదు. ఈ స్వభావమే వారి మానసికరచనలో ప్రధానభాగము. ఇదియే వారి యౌన్నత్యమునకు ముఖ్యకీలకము.

దేవవ్రతుని వాక్యములు విని దేవి యీ ముప్పు గడచు చొప్పెట్టిదియో యని యనేకవిధముల జింతించుచుండెను. అంత భీష్ముఁ డామె కిట్లనెను. "తల్లీ! నీ వాన తిచ్చినట్లు నే నెఱుంగని ధర్మములు మృగ్యంబులు. శంతను సంతానంబు శాశ్వతంబగునట్లుగా నే నొక్క క్షత్త్రియధర్మంబుఁ జెప్పెద. అద్దాని లోకయాత్రానిపుణు లయిన బ్రాహ్మణవరులతో విచారించి యాచరింపవలెను. తొల్లి భార్గవరాముండు పితృవధకోపపరిపీడితుండై క్షత్త్రియకులమును గూలంకషముగా నాశనము చేసినప్పుడు భూసురోత్తములు వారి సతులకు ధర్మవిధిని సంతతి నిలిపిరనుట సుప్రసిద్ధము. మఱియు బలి యను భూమీశ్వరుం డనపత్యుండై మామతేయమహర్షి వలనఁ దన పత్నియం దపత్యంబు వడసెనని వింటిము. ఇంతియకాక యుత్తమ క్షత్త్రియ క్షేత్రంబులందు ధర్మమార్గంబున బ్రాహ్మణులవలనఁ బుట్టి వంశకరులయిన క్షత్త్రియు లనేకులు గలరు. కావున విచిత్రవీర్యుని క్షేత్రంబులందు సంతతిం గావించుటకు నియతాత్ముఁడు, జగత్పావనుఁడు, ధర్మస్వరూపుఁడు నగు బ్రాహ్మణునొక్కనిం బడయుదము."

ఈ వాక్యములు విన్నంత నే "ఇదియేమి? బుద్ధిశాలుండును, సర్వధర్మపారంగతుండును, సర్వజనసంభావితుండు నగు భీష్ముం డిట్టి యధర్మాచరణంబును బోధించెను!" అని చదువరులు కొందఱాశ్చర్యచకితులు కావచ్చును. కాని యానాంటి సంఘస్థితి యట్టిది. మన స్మృతికర్తలాపద్ధర్మములలో నట్టి యాచారము నవలంబనీయముగా వివరించియున్నారు. దీనినే నియోగ మందురు. ప్రస్తుతము మన కిది నింద్యముగను హేయముగను కర్ణకఠోరముగను నున్నను మనప్రాచీనులు దీని నాదరముతోడను గౌరవముతోడను వాడుచునేయుండిరి.

కావుననే భీష్ముఁడు దానిని నిశ్శంకముగా నుపదేశించెను. ఇట్టి యుదాహరణంబులు పురాణములలో పెక్కులు గలవు. ఈ యాచారము నీతిబాహ్యము కావున నుస సంఘమునుండి యదృశ్యమగుట మనకు సంతోషదాయకమే. కాని యది యెట్టియుద్దేశ్యముతో ఎట్టి జాగ్రత్తతో, ఎట్టి చిత్తపరిశుద్ధితో నాచరింపఁబడుచుండునదియుఁ బరిశీలించితిమేని మన జుగుప్స యించుక సడలవచ్చును. భీష్ముఁడీ యాచారమును నిర్దుష్టమని నమ్మి శరణీయముగాఁ జెప్పెనేకాని యొక దోషముగాఁ దలఁచియుండలేదు. కావున దాని కలంకమును మన మాతనితలపై నెక్కింపఁజాలము. ఇంతేకాక తరుణోపాయమును సూచించి వంశోపద్రవముఁ దప్పించిన యాతని ధర్మపరిజ్ఞానమును, ప్రతిభయు నెంతయు సంస్తవనీయములు.

ఈ కార్యోపాయమునకు సత్యవతి యెంతయు నలరి నిజ తపోదహన దగ్ధ పాపేంధనుండును, నిఖిలధర్మమూర్తియు, నిత్యసత్యవచనుండును నగు కృష్ణద్వైపాయనుండు నా నియోగంబునను, నీ యనుమతంబునను నీ భ్రాతృక్షేత్రంబులయందు సంతానంబు వడయుంగాక యని వాక్రుచ్చెను. భీష్ముండమ్మహర్షి నామసంకీర్తనము చెవిం జొరినంతనే పరమభక్తితో నాయనయున్న దిక్కునకు మ్రొక్కి పరమపావనుండును, విరించి ప్రతిమానుండునగు వ్యాసభట్టారకుండిక్కురువంశంబుఁ బ్రతిష్ఠించుటకు యెల్లవారికి నభిమతంబని నుడివెను. అంతట సత్యవతి కురువంశోద్ధారణార్థంబు నేని వ్యాసుని దలంచిన నమ్మహాను భావుండును తత్క్షణంబ దేవినుండుటకుఁ బ్రత్యక్షంబై ప్రథమపుత్రుం డగుట నామెచే నతిహర్షంబున నాలింగితుండై యామెకభివాదనంబు నేసి భీష్ముం డొనర్చిన యర్ఘ్యాదిపూజల నంగీకరించి సుఖాసీనుండయ్యెను. అంత సత్యవతి యమ్మహామునిఁ గుశలంబడిగి “కుమారా! నీవు పుత్రుండవు గావున నీ కొక్క పనుపుఁ జెప్పెద.

"చ. అనుపమరాజ్యసంపదకు నర్హుఁడు, వంశము విస్తరింప నో
పిన సుచరిత్రుఁ డీసుతుఁడు భీష్ముఁడు తొల్లియుఁ దండ్రికిం బ్రియం
బనఘుఁడు సేయుచుండి నిఖిలావని రాజ్యనివర్తనంబునుం
దనరఁగ బ్రహ్మచర్యమును దాల్చె జగద్విదిత ప్రతిజ్ఞుఁడై."

భరతవంశ మహావనంబున నేఁటి కీ భీష్మవృక్షం బొక్కఁడే మిగిలియున్నది. కౌరవాన్వయాలంకారుఁ డగు నీ భీష్మకుమారుండు కురురాజ్య రమా విభవంబున కెంతయు నర్హుఁడు. భరతవంశము విస్తరింపఁ జేయఁదగు భవ్యచరిత్రుఁడు. అయిన నీధీరుఁడు తొల్లి తండ్రికై రాజ్యపరిత్యాగంబును, బ్రహ్మచర్యవ్రతంబును దాల్చిన కతంబున మాయాస లెల్ల నడియాస లగుచున్నవి. త్రిజగంబులు, త్రికాలంబులు నెఱింగిన నీకీ యన్వయవిచ్ఛేద మెఱుంగనిది కాదు. అయ్యో! ఎద్దాని నామాంకురంబుల నార్యభూమి సుప్రసిద్ధమై వెలయుచున్నదో యట్టిభరతకులదీప మింతటితో నారిపోవలసినదేనా? అట్టి కురుకులాంబుధి యింతటితో నింకిపోవలసినదేనా? హా! నేఁటికి చిరంతన వంశమున కెంతటివిపత్తు సంభవించినది? ఇట్టికష్ట మెవ్వరికేని నోర్వవచ్చునే? కుమారా! నీ కొక్క విన్నపంబు చేసెద. దాని నంగీకరించి మమ్మీ యాపత్కూపమునుండి యుద్ధరింపుము. నీ యనుజుండగు విచిత్రవీర్యుని సుక్షేత్రంబులయందు నీవు సంతతిం బడసి కురుకులము నవిచ్ఛిన్నము సేయుము. నీ కారణమున వంశ మనాకుల మగును. తదాప్తులును బ్రజలును శోకభయంబు లుడుగుదురు. నాకును భీష్మునకును మనఃప్రియంబగును." అని అనేక భంగులఁ బ్రార్థించెను. అంత సాత్యవతేయుండు "తల్లీ! అట్టిధర్మం బెల్లెడఁ గలదు. అయ్యది శ్రుతిస్మృతివిశ్రుతంబు. నీ యానతిచొప్పున నీ సోదరద్వయమందు ధర్మవిధిం బుత్రోత్పత్తి కావించెదను. వీరలు నే నుపదేశించు వ్రతం బొక వత్సరం బాచరించి శుద్ధాత్ములగుదు రేని సత్పుత్రులు పుట్టగలరు"

అని యానతిచ్చెను. సత్యవతి యందుల కెంతయు సంతోషించి 'కుమారా! రాజ్యం బరాజకంబైన ప్రజకుఁ జెక్కు హానులు వాటిల్లు గావున సత్వరమ ప్రసాదింపు' మని చెప్పిన నమ్మహాత్ముండు వల్లెయని యొకశుభముహూర్తంబు నిర్ణయించి యాశ్రమంబున కరిగెను.

భీష్ముండును దన వ్రతభంగము లేకయే ముప్పు గడిచి తన మనోరథము సిద్ధించినందులకుఁ గడు సంతోషమున నుండెను.

సప్తమాధ్యాయము

రాజ్యరక్షణము

అనంతరము వ్యాసమహర్షి నియోగంబున నంబికకు ధృతరాష్ట్రుండును, అంబాలికకు పాండుండును ప్రభవ మొందిరి. కురుకులము మఱలఁ జిగిర్చెను. సత్యవతీ గాంగేయుల మానసంబులు చంద్రోదయముం గాంచిన సముద్రమువలె నుప్పొంగెను. ప్రజ లపరిమితానందభరితులైరి. భీష్ముండా బాలకులకుఁ దండ్రిలేని యెట్టిలోపంబును దలచూపకుండఁ గడు గారాబంబునఁ బెనుచుచుఁ గ్రమక్రమముగా నుపనీతులం జేసి యోగ్యులగు నాచార్యులయండ వేదశాస్త్రంబులను, రాజవిద్యలను నభ్యసింపఁ జేసెను.

ఆతని నిపుణశాసనంబున కౌరవరాజ్యము సకల సంపదలకు నాలవాలమై యఖిల సుఖంబుల కాటపట్టై శోభిల్లెను. ప్రజలు ధర్మాభిరతులై యభ్యుదయముం గాంచిరి. వలసినప్పు డెల్ల వానలు కురియుచు సస్యసమృద్ధి సేయుచుండెను. మొదవులు పుష్కలముగా

పాడిపిదుకుచుండెను. తరువనంబులు ఫలపుష్పభరితంబులై యుండెను. జనులన్యోన్యహితకాంక్షులై మెలగుచుండిరి. భూసురాగారంబుల నధ్యయనంబులును స్వస్తివాచకంబులును రమ్యముగా వినవచ్చుచుండెను. అతని రాజ్యమెల్ల విధముల రామరాజ్యముం దలపించుచుండెను. భీష్ముడిట్లు ధర్మోత్తరకంబుగా బాలించుచు ధృతరాష్ట్రుని రాజ్యాభిషిక్తుం గావించి తనవిల్లును, విదురుని బుద్ధియు సహాయములుగా రాజ్యము సంరక్షించుచుండెను.

భీష్ముడు ధృతరాష్ట్రునకు [illegible] నానా సద్గుణములు సమన్వితయై అనేకసంతానవ[illegible] [illegible] గాంధారిని దేవేరిగా జేసెను. పాండుకుమారుండును స్వయంవరమున కుంతిని, భీష్మానుమతంబున మాద్రిని బరిణయమయ్యెను. ఇట్లిరువురు కులాంకురములును శాఖోపశాఖలై పెద్దలై ప్రమానుగట్టిన వృతములంబోలె విరాజిల్లుచుండిరి. ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధన దుశ్శాసనాదులగు నూర్వురు తనయులును, పాండునకు ధర్మ, భీమార్జున, నకుల సహదేవులును నుదయమై దినదిన ప్రవర్ధమానులగుచుండిరి. ఇట్లుండ గొన్నినాళ్ళకు పాండుండు కాలగతిం బొందెను. భీష్ముడును, ధృతరాష్ట్రుడును తన నిమరణంబున కెంతయు దురపిల్లి యాతనిపుత్రుల కెట్టిలోటునుగలుగకుండ నధికప్రేమంబున బెనుచుచుండిరి. తదనంతరము భీష్ముడు ద్రోణాచార్యుని బిలిపించి మనుమలకు ధనుర్వేదముం గఱపించి వారిని యోధవిద్యాప్రావీణ్యులం గావించెను. పాండవులు కౌరవులకన్న నధిక సమర్థులును సద్గుణులు నగుటచే వారు ప్రజల యధికానురాగమునకుం బాత్రులగుచుండిరి. కౌరవుల కిది దుస్సహముగా నుండెను. వారెన్నియో కుతంత్రములం బన్ని పాండవుల దుదముట్టింపయత్నించుచుండిరి. భీష్మాదులు పలుమరు వారి దురుద్యోగంబులు వారించుచు హితవు గఱపుచుండిరి. కాని యాబోధలెల్ల బధిరునిపట్ల వీణాగానం

...లవలె వ్యర్థమయ్యెను. తుదకు దుర్యోధనుఁడు శకుని సాహాయ్యమున మాయాద్యూతముం బన్నెను. ధర్మజుఁడు రాజ్యమోడెను; తమ్ముల నోడెను; తన్నోడెను. తుదకు పత్నింగూడ గోల్పోయెను. అంత పాపాత్ములగు కౌరవులు పాండవులకు దాస్యమిచ్చి ద్రౌపదిం జుట్టుపట్టి సభకీడ్చి తెచ్చిరి. క్రూరులై యామె వస్త్రముల నొల్చిరి. ఆసతి "యిది పాడియే, నేను దాసినే" యని పెద్దల కాక్రందన మొనర్చెను. ధృతరాష్ట్రుఁ డూరకుండెను. భీష్ముఁడు మిన్నకుండెను. ద్రోణుఁడు మాటాడకుండెను. సభయంతయు సంక్షోభమొందెను. బాలుఁడు వికర్ణుడు మాత్రము బహిరంగముగా నిది యధర్మమని చాటి చెప్పెను విదురుఁడు తగవెఱిఁగి యూరకుండుట పాపహేతువనెను. కాని భీష్ముఁడు పల్లెత్తి యొక్క మాటయైన నాడలేదు. ఇది యాతని శీలమున నొక చిన్న మచ్చయందురు. కాన యాతడేల మౌనమువహించె నందము? అధర్మ వేది యది యకృత్య మని తెలియంగక పోలేదు. ధర్మానురక్తుఁడును గాక పోలేదు. ఐన నాతఁడు రాజాదరంబునను, రాజునకు వెఱచియు నూరకుండె నందమా?

అట్లైనట్టికినిఁ గాజాలదు. దుర్ణయము లాచరించినప్పుడు రాజాజ్ఞ మాత్ర మేమి? మఱియు త్రిజగద్వీరుఁడగు నాతనికి దుర్యోధనుడన్న నొక్క వెఱపా? ఇక నొక్కటియే కారణము గావలెను. ఏమన, ఆతఁడిదివర కెన్నియో పర్యాయములు నయమున భయమున సుయోధనునకు బుద్ధులు సెప్పెను. కాని యవి యాతని తల కెక్కలేదు. ఆతఁడు తన కుత్సితమార్గమున బోవుటకు శంక వహింపలేదు. అట్టియెడ నిష్పట్టువమాత్రము తన నీతులు పాటింపబడునే యని యెంచి వాగ్వ్యయముచేయ నిచ్చగించక యుండును. మఱియు జితేంద్రియుండును పెద్దయు నగుట వారి దుష్కర్మఫలము వారే కుడుతురని యా నిమేషమున సహించి యుండనచ్చును.

మఱియు సత్స్త్రీ స్వాంతముల పరంపరను మఱెంత దాహించుచున్నది కదా యని తాటస్థ్యము వహించి యుండవచ్చును. ఏమైననేమి? భీష్ముండు మాత్రమింతదనుక వారికృతి యుచితమని పలుకలేదు. ఆ సాధ్వీమణి "అయ్యో! కలియుగమే వచ్చెనే! లోకమున ధర్మము శూన్యమయ్యెనే!" యని గోలుగోలున విలపించెను. భీష్ముండు నిశ్చల చిత్తంబున నిట్లనెను. "మానినీ! నీనిష్ఠలము నేగనే యీ కురుకుల నాశము లనుభవింతురు."

భీష్ముని హృదయాంతరాళము నుండి వెలువడిన యీ వాక్య మొక్కటియే యాయన మహాత్మ్యమును, మనస్సును విప్పి చెప్పుచున్నది. ఇంక నన్య చర్యాపేక్షయేల?

కౌరవుల దుశ్చేష్టలంతటితో నాగలేదు. వారాసతీమణినిం బదింబదిగం బరాభవించిరి. పాండవులు ప్రచండ ప్రతిజ్ఞలబట్టిరి. సభయంతయు సంక్షుభితమయ్యెను. ధృతరాష్ట్రుం డిదియేమని సుతులను సందలించి, ద్రౌపదిని క్షమింపవేడి పాండవులను విడిచిపుచ్చెను.

పుట్టుకబుట్టిన బుద్ధి పుడకలతోఁగాని పోనేర్చునే? దుర్యోధనుండు మఱల మాయాజూదమునం బన్నెను. ధర్మజుండు నిర్జితుం డయ్యెను. పందెమునకుంగా పాండవులు పండ్రెండేండ్లు వనవాసము, నొక్కయేఁడజ్ఞాత వాసమును నెఱపిరి. ఆవల నైదూళ్ళిచ్చినం జాలు నని కౌరవులతోఁ సంధికై యత్నించిరి. శ్రీకృష్ణుని రాయబార మంపిరి. కృష్ణుండు శతవిధముల జెప్పెను. భీష్ముండు బోధించెను. ధృతరాష్ట్రుండు ప్రార్థించెను. కాని సుయోధనుండు విననొల్లం డయ్యెను. పాండవులకు సమరము తప్పకుండెను. కురువంశ కాననమున దావాగ్ని రగుల్కొనెను. కురువైరమను వహ్నిశైలము ప్రళయభయంకరముగాఁ బ్రద్దలయ్యెను.

యుద్ధనిశ్చయమైనతోడనే దుర్యోధనుండు తన పదునొకం డక్షౌహిణులకు నాయకుల నిర్ణయించి, వారికందఱకును భీష్మాచార్యుల

సన్నిధి కరిగి చేతులు దోయిలించి "తాతా! మన పదునొకం డక్షౌ హిణులకు నాయకులుగా నీ వీరుల నియమించితిని.

క. తారలకుం జంద్రుని గతిఁ
గౌరవులకు మేఁటివీవ కావున నీవే
భారంబుపూని మముఁ గడ
చేరుపఁదగు నెమ్మియిం బ్రసిద్ధ చరిత్రా!"

ఓ జగదీశ్వరా! చుక్కలకుఁ జంద్రునివలె, కౌరవులకు నీవు మేఁటివి. నీవీసంగ్రామము భారమును బూని మమ్ముల నొక్కటియొడ్డుఁ జేర్చవలయును. ఇన్నిసేనలకును నాధిపత్యము వహింపఁగల దక్షుని నిన్ను దక్క మనలో నన్యుని గానము కావున నా ప్రార్థనమును స్వీకరింపుడు. సర్వసైన్యాధిపత్యము బూని, శత్రువులను జయించి జయలక్ష్మిఁ జేపట్టి మమ్ము సంరక్షింపుమని నానావిధముల బ్రార్థించెను.

భీష్మున కుభయపక్షములును సమానములు. కానిపాండవులు ధర్మబుద్ధు లగుటచే వారియం దాదరము మెండు. కౌరవు లధర్మ వర్తనులగుటచే వారియెడ తృణీకారమధికము. అట్టియెడలనాతఁడా త్మసౌఖ్యమునే యభిలషించి యుండినచో సంగ్రామంబునం బాల్గొన కయో పాండవపక్షముం జేరియో తన యవసాన కాలముహాయిగాఁ గడపియుండును. కాని యామహాపురుషు నేయైహిక సుఖములును, ఏ ప్రాపంచిక ప్రలోభములును స్వధర్మమునుండి మళ్ళింపలేవు.

ఐనచో నాతని స్వధర్మ మెయ్యది? ఆతఁడు కురురాజ్య రక్ష ణమునకై కంకణము గట్టుకొనెను. ఉపకారము పొందియుండెను. అందరి లకే యాతఁడు శ్రేష్ఠుఁడగు దుర్యోధను కొలువున నైన నుండ నియ్యకొనెను. ప్రతికాలము నాతఁడు యుండ నుండెను, నేఁడు మాత్ర మాతని వీడుటయెట్లు? అయ్యది స్వధర్మాతిక్రమణముగాదే? ఆమహా

ధర్మాభిజ్ఞుఁడు, ఆ మేరుసమానకీర్తుఁడు మేనఁ బ్రాణములున్నంత కాలముచేత ఖడ్గము ధరించిన ర్వాళ్లు, ప్రేమపాశములఁ ద్రెంచి యాదరానాదరములఁ ద్రుంచి ధర్మమో యధర్మమో—స్వధర్మమును దీర్పవలసినదే; ప్రభు నియోగమును శిరసావహింపవలసినదే. కావుననే యాతఁడు కురుపక్షముం బూని ప్రియపౌత్రులనే శాత్రవులుగ నెంచి దారుణ రణమునసర్వ భాగముం గొనఁ గృతనిశ్చయుం డయ్యెను.

ఆహా! ఏమి యీ స్వధర్మ పరిజ్ఞానము! ఏమి యీ స్వధర్మావలంబనము! ఈ మహాత్ముని జీవన జ్యోతియంతయు స్వధర్మకాంతులనే వెదఁజల్లుచున్నది. ఈ మహాయోగి జీవిత పాత్రమంతయు 'స్వధర్మేనిధనం శ్రేయః' యను నార్య వాక్యసారముతోడనే ప్రపూరితమైయున్నది. ఇట్టి స్వధర్మజ్ఞానమువంక భారతీయులు మఱల నెప్పుడు కన్నులు విప్పుదురో కదా!

కురురాజు కోరికకు భీష్ముఁడిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను

"ఆ. మీరుఁ బాండుసుతులు నారయ నాకొక్క—
రూప; కార్య మున్న రూపు వలుక
వలయు; గయ్యమైన వత్తు; మీలోన నా
యునికి చందమునకు నుచిత మిదియ."

"కుమారా! నాకుమీరును బాండుపుత్రులు నొక్కటియే. వినినేను మీలోనేయుంటిని గాన యుద్ధమైనచో మీ పక్షముననే వచ్చెదను. నీకోరినయట్లు సర్వసైన్యాధి పత్యముం దాల్చెద. రణమున నన్నెవ్వరు నెదుర్పఁజాలరు గాని యర్జునుని మాత్రము నేనూ నొర్వఁజాలను. అతఁడు శరంబుల నాకునమిన్న. మఱియు బెఱవారిని వెఱకు లట్లు నఱుక నేర్తునుగాని ప్రియమైన పాండునందనుల మాత్రము హింపఁ జేయుటకుఁ జేయాడదు. అయిన నప్పటికి దినీన.

భంగిం జూచుకొందము. మఱియు నొక్కవిశేషంబుం జెప్పెద. తొల్లి నాచేం దిరస్కృత యగు నంబ ద్రుపదవరంబున శిఖండియై పుట్టె గావున నేనాతని నెదురేయకుండుట నా వ్రతము. మీ రాతని నే మఱకుండునది." ఈ యంగీకారమునకు దుర్యోధనుం డెంతయుం బ్రమోదితుండై భేరీమృదంగాదులు మ్రోయించి, నగరాలంకారము చేయించి గురు, కృపాదులు ప్రహర్షింప, పురోహితసహితుండై విధిచోదితంబుగా మహోత్సవంబున నా కురువృద్ధు నభిషేకించి సర్వ సైన్యాధిపత్యమునకుం బట్టముం గట్టెను. ✓

అష్టమాధ్యాయము

సర్గ ప్రభాతము.

మఱునాంటి ప్రభాతంబున ధర్మక్షేత్రమగు కురుక్షేత్ర రంగంబున కౌరవ పాండవబలంబులు రెండును సంగ్రామంబునకు సన్నద్ధములై యభిముఖములై కూడుకొనియుండెను. కురుసైన్యము పదునొకం డక్షౌహిణులును గురు కృప శల్య సైంధవాది మహావీరుల యాధిపత్యంబున బారులు దీరి నిలిచెను. యోధాగ్రేసరుండగు భీష్ముండు కవచము ధరించి, చాపముం బూని, కాంచన తాళ ధ్వజంబు గల రథం బధిరోహించి శ్వేతచ్ఛత్రముక్రింద నపర సూర్యునివలె వెలుంగుచుండెను. కాల్బలముల కంఠస్వనములును, గజబృందములు బృంహితంబులును, హయచయంబుల హేషలును కిన్నరేంద్రాదుల చెవులు చిల్లులు పడ చేయుచుండెను; మణిమయంబులగు రథ కేతనంబులును, స్వచ్ఛంబులగు నిస్త్రింశంబులును, ధర్మ నిర్మితంబులగు వర్మంబులును బాలసూర్యుని యరుణ కాంతులు దగిలి చిత్ర విచిత్ర ప్రభాపుంజముల నీనుచుండెను.

అట్టియెడ భీష్ముండు భూవల్లభుల నెల్లం గూడం బిలిచి వారలతో నిట్లనియెను.

"క. అరయ వివృత స్వర్గ
ద్వారము రాజులకు నాహవం, బందు మహో
దారులు గొల్లియు నరిగిరి
మీరీ మార్గమున నడవ మెయికొను టొప్పున్.

క. ఇంటం దెవులునం జచ్చుట
కంటెను బాపంబు లోకమునం గలదె నృపులకున్
బంట కలను పాలిం గల నిది
గంటి నిధానంబు గంటెగాదే! నృపులన్."

"రాజులకు రణము తెరచిన స్వర్గద్వారము. ఇంటం దెవులునం జచ్చుటకంటె నృపులకు నరకము లేదు. వారికి పాలికలనే పంటకళ్ళము. తొల్లి ధీరోదాత్తులగు మన పూర్వులీ ధర్మముం దలంచియే సంగ్రామంబునకుం జొచ్చిరి. మీరును వారి దారినే యనుసరించి వారి కీర్తిని విస్తరింపం జేయుండు." ఈయుద్బోధనంబునకు వారెల్లరు సముద్రిక్తులై "చంపుదుము. లేకున్నం జత్తుము. ఇంతియకాని యొండుగా వర్తింప"మని పలు విధంబుల శపథంబు లొనర్చి నిజసైన్యంబుల కరిగిరి.

తరువాత కురురాజు కోరికపై భీష్ముండు చారు నిబిడంబును, దుర్భేద్యంబు నగు మనుష్యవ్యూహముం బన్ని, కురుపతి నంగరక్షణ ముఖ్యోద్దేశంబున నిలిపి తానును ద్రోణుండును కన్నాకులై యుండి సమరంబునకు వేచియుండిరి. అట్టియెడ ధర్మజుండు పాదచారియై కౌరవ వ్యూహమునం జొచ్చి పితామహునిపాలికిం జని పాదాభివందన మొనర్చి సవినయముగా సంగరమున కనుజ్ఞ వేడెను. దానికి భీష్ముం డెంతయు నలరి 'వత్సా! వైరుల నష్టంపుము. నీకై రణ మొనరించుట కష్ట

యోజంచువగంబు వేడు' మనెను. ధర్మరాజు "తాతా! రారాజుపక్షం బుననే పోరు సలుపుము. కాని నా హితమును మఱి నెంచు" మని కోరెను. అంత భీష్ముడు నీ తలంపేమని యడుగ ధర్మనంద నుడు 'మహాత్మా! నిన్ను గెలిపించు నుపాయముం బోధించి నన్ను గాచు' మని ప్రార్థించెను. అందులకు భీష్ముడు,

"చ. చుట్టఱికంబునన్ మనసు చొచ్చి నను గరంగించి వేడినన్
దిట్టతనంబు వో విడిచి తీవ్రరణంబు కడంక దక్కి నే
బట్టిన యాయుధంబు వెడబోసినఁ గాని వధింపఁబోల ది
ట్టిట్టన కేగు నిప్పరుసమింతకుఁగాలము కాదు చానికిన్."

'మహారాజా! నీవు చుట్టరికంబున నా మనసు కరిగించి నన్ను వేడితివేని నేఁ జెప్పునది వినుము. నిర్జరుల కేని నన్ను నిర్జించుట కలవిగాదన్న మీకు నలవి యగునే? దిట్టతనము విడిచి రణోత్సా హంబుడిగి శస్త్రసన్యాసం బొనరించినఁ గాని యేను మీకవధ్యుం డను. ఇక ప్రశ్నించుటకిది యదనుగాదు. అరుగు' మనియెను. పాపము! ధర్మజున కాశాభంగమయ్యెను. కోరనే యాతఁడు తాతను వీడ్కొని యావల గురు, కృప, శల్యులచే ననుజ్ఞాతుండై నిజసైన్యంబున కరిగెను. అంత కొంతవడికి దుర్యోధనుండు వ్యగ్రోత్సాహుండై యత్యాగ్రహంబున సైన్యంబులం బురికొల్ప శంఖ, భేరీ, మృదంగాది నిస్వనమ్ములు చెలంగెను. గాంగేయుం డత్యుత్సాహంబున ముంగటి గదలి కౌరవ వాహినుల నడుపు చుండెను. పాండవానీకంబులు మహా సంరంభమున గర్జానాదం బొనర్చుచు శౌర్యోద్రేకంబున శత్రువుల నెదుర్కొనెను. అంత బదాతిపదాతిని, ఆశ్వికుఁడాశ్వికుని, హాస్తికుఁడు హాస్తికుని, రథికుఁడురథికుని దలఁపడి యొండొరులను గుంతంబులఁ బొడుచుచు, ఖడ్గంబుల నఱకుచు, శరంబులనాటుచు, గదాప్రహారంబుల నుదియు

సేయుచు దీవ్రంబుగ కదనము సల్పుచుండిరి. కౌరవు లతిభీకరంబుగా వీరవిహారంబుసేయుచు శత్రుసేనలఁ జక్కాడుచుండిరి. అంత భీష్ముఁడు మహోగ్రతర క్రోధితుండై శ్రీకృష్ణార్జునుల నధిగమించి తన ప్రతాపాగ్నికి పాండవబలంబుల శలభంబులఁగఁ జేయఁదొడంగెను. పాండవవ్యూహము విచ్ఛిన్నమైపోగా సైనికు లిటునటుఁ బరుగిడఁ దొడఁగెను. పాండుపుత్రులు నివ్వెరపడి చూచుచు వాపోవుచుండిరి. అంతలో సాయంతన మగుటను నాఁటికి రణము ముగిసెను.

ఆ పరాజయమునకు ధర్మరాజు మిక్కిలి విచారము నొంది నిశాసమయంబునఁ దమ్ములతో శ్రీకృష్ణునికడ కరిగి,

“చ. ఎరగలి చిచ్చు గాఱడవి యెల్లను బెల్లఁగ నొక్కసాయగా
దరికొని రూపడంచిన విధంబున నిక్కడి సేన యంతయున్
దరమిడి చంపె, భీష్ముబల దర్ప మహోగ్రతగం టె? యింక నే
విరుగనొకో నీలమేఘమనఁ బేర్చి యనిం దెగటార్చు నాతనిన్ ?

చ. అలవి యెఱుంగ నేరక మహాత్ముని లోకముతోడి పాటిగాఁ
దలఁచితి, బేలనైతి, శరతాడన పీడితు లైరి నీ మఱుం
దులు, నమరాపగాతనయుతోడి రణంబునకున్ దిశాధినా
థులు నఱుమంగఁజాలరని తోఁచుచున్నది నామనంబునన్.

చ. అతని జయించునంచు మన మర్జును నెంతయు నమ్మియుండఁగా
నితఁడును సంగరంబున నుపేక్షకుఁ డయ్యె, వృకోదరుండొకం
డ తలఁకిజొచ్చి దోర్బలము జూపకపోఁడు, నేమిసేయు? నా
కితనిని నీతనిం దడవ నేటికి? గయ్యపుజోలి మానెదన్.

క. నరపతుల నెల్ల భీష్ముని
కెరగా నొప్పింపఁజాల నే నడవులకున్
మరలం బోయెద నచటం
దిరిగెద గూరాకు గోసి తినియెద ననఘా!”

"కృష్ణా! కార్చిచ్చు రగుల్కొని కాఱడవుల మాపుమాపునట్లు భీష్ముఁడు మనసేన నంతను దగ్ధము కావించుచున్నాఁడు. మందబుద్ధినై యీ మహాత్ముని సామాన్యునిఁగా దలంచి సమరంబున కుపక్రమించి చెడితిని. ఇఁక భీష్మదవాగ్నికి నిలమేనుం బసనతెళ యుంచి యాతనిఁ బోలి యుంపం గల శూరుఁ డొక్కఁడునైన మనసేనలోఁ గానము. నీ మఱఁదు లందఱు నాతనినాటికిఁ దాళఁజాలక పోయిరి. దిక్పతులు గూడ నాయనను రణంబున నెదుర్పఁజాలరని తోఁచెడిని. అర్జునుఁ డాయనను జంపునని యాశపెట్టుకొంటిమి. కాని యాతఁ డుపేక్షించుటచే నది పొల్లైనది. భీముఁడు మాత్రమే సమయముం గనిపెట్టి తన దోర్బలంబును వెలుదీయక చూపుచున్నాఁడు. ఇంతకును వీరల జోలియేల? ఈ నరనాథులనెల్ల భీష్ముని కెరఁ జేయఁజాలను. మఱల నడవుల కరిగి కూరాకులు గోసికొని తిని మనియెదను నీ యాజ్ఞనే" అని యడిగెను. అంత కృష్ణుఁడు ధర్మరాజునకుఁ దన బలమును దెలియఁజెప్పి తన యనుజుల నిరుపమ వీర్యముం దేటపఱచి. తన సేనాపతుల శౌర్యదర్పముం బోధించి జయం బెల్లను దమకు సిద్ధంబేయని నూఱ్కొల్పి పంపెను. మఱునాఁడు పాండవులు నిర్వక్ర పరాక్రమంబున సంగరం బొనర్చిరి. అట్టియెడ భీష్ముఁడు తన బలంబుల దెస పరికించి యింక పోరుసలుపుట యనర్థమని నిశ్చయించి శిబిరంబులకు మఱల్చెను.

మూఁడవనాఁడు భీష్ముం డభేద్యం బగు గరుడవ్యూహముఁ బన్ని కయ్యమున కుపక్రమించెను. ఆ నాఁడు భీమసేనుఁ డుదగ్ర భీమాకారుండై రౌద్రఁజూచినఁ దానవుఁడై సముద్రంబున మహామత్స్యంబునుం బోలె స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండెను. అతని బాణ ప్రయోగంబున సుయోధనుండును మూర్ఛిల్లెను. కురుబలంబులు బెదరి చెదర నారంభించెను. అట్టియెడ రారాజు మూర్ఛదెలిసి భీష్మ ద్రోణులకడ కరిగి,

"ఉ. ఉక్కున మూఁడులోకములు నొక్కటఁ దాఁకిన నైన నీవిఁక దోర్బలిమా
నొక్కఁడ యొక్కఁడై గెల్చుటకు నోపుదు విక్రమవృత్తి: నిట్టిమీ
యుక్కున నూర్పుగల్గ మనమోహర మీ మనవంత గాంచునే?
యక్కట! యున్న పాండవుల కల్లఁగ నొల్లవు చెప్పరైతిరే?"

"శూరాగ్రేసరులారా! ముల్లోకము లొక్కుమ్మడి నెత్తి వచ్చి తాఁకినను మీ రొక్కరొక్కరే సంగరంబున నవలీలఁగ గెలువఁ గలరు. కట్టా! మీ మేనఁ బ్రాణము లుండఁగనే మన మొన యిట్లు దురవస్థపాలగునే? మేము పాండవులపై నుద్రేకింపఁజాలమని మున్నే యెఱింగింపక పోతిరా? తాతా! నీచే నే నంతయు భంగపడితిని. నీవీ సంగతి నాఁడే చెప్పిన కర్ణుండును నేనును మా పాట్లు మేము పడెడి వారము" అని పరుసముగాఁ బలికెను. అందుకు భీష్ముఁడు చిరునవ్వు నవ్వి 'రణధీరులు, భుజవీర్యులు, శరప్రావీణ్యులునగు పాండుపుత్రుల నింద్రసహితులగు దేవతలైన నోడింపఁజాలరు. అట్టిచో వృద్ధులు గతాయువులు నగు నాచేతను, దుర్బుద్ధులగు మీచేతను వా రోడింపఁబడుదురే? అయినను నాచేతనగుకొలఁది నా ప్రతాపము నూపెదము చూతువుగాక!' యని సమాధానపరచి పంపెను. అంత ద్రోణుఁ డొకప్రక్క విజృంభించి తన యేడ్తెఱఁ జూపుచుండఁగా భీష్ముం డొకవైపున నేపు మిగిలి ఱెక్కలు వచ్చిన కొండయుం బోలె పాండవసేనల చిదుకఁగొట్టఁదొడఁగెను. ఆ మదకరీంద్రము నడ్డువా డెవ్వరు? పాండవసేనలగుండె చెదిరి కలగుండువడి పాఱ నారంభించెను. నాఁటితో కురుక్షేత్ర మహాయుద్ధము ముగియవలసినదే. కాని శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునుం బ్రేరేచి భీష్మునిపైకి రథము నడిపెను. అంత నాయిరువురు యోధులు నత్యుగ్రముగాఁ బోరుసలిపిరి. భీష్ముఁడు వాఁడి నారాచంబుల నర్జునుని, కృష్ణుని, హయంబులను గూడ గాఢముగా నొవ్వ నేసెను. ఐనను పార్థుఁడు భీష్మునిపై శరవర్షముఁ గురియుచునే

యుండెను. భీష్ముఁడును వానిం దునుముచు తీవ్రబాణంబులఁ బనుపుచుండెను. అపరాహ్ణం బగునప్పటికి నర్జునుఁ డలసెను. కాని భీష్ముఁడు నడిమంట ప్రొద్దువలెనే దుర్నిరీక్ష్యతేజోవిలసితుండై యుండెను. అంత కృష్ణుఁడు తనమానసంబున,

"ఉ. పాండవ సైన్యముల్ గలఁగి పాఱెడు సిగ్గఱి, వీరిలోన నొ
క్కండును భీష్ముమార్కొని మగంటిమి సూపఁగ లేఁడ, యింద్రపు
త్రుండును జాల నొవ్వడరి తూలెను ; నిట్టిదియైన నేఁడ తీ
ర్పండె యితండు కౌరవనృపాలు సను స్సమనోరథంబులన్."

"పాండవ బలములు కలఁగి సిగ్గు విడిచి పాఱిపోవుచున్నవి. భీష్ము నెదిరింపఁగల శూరుఁడు వీరిలో నొక్కఁడును లేడయ్యెను. అయ్యో! అర్జునుఁడును జాల నొచ్చి చలించుచున్నాఁడు. ఏమియాశ! ఈ భీష్ముఁ డొక్కఁడె నేఁడు కురురాజు కోరికల నెల్లను దీర్చునట్లున్నది! మన జోదులు పాఱుట చూచి కురుసేనలు విజృంభించి చుట్టుముట్టుచున్నవి. ఇట్టి పట్టున నే నూరకుండిన జెల్లునే? ఇట్లైనను దేవవ్రతుఁ జంపి, ధర్మజుని గెలిపింతును గాక!' యని విచారించుచుండెను. అత్తఱిభీష్ముఁడు పటుతర విశిఖంబుల నర్జునుపయిం బరుప నాతఁడు ధైర్యము చెడి వీర్యముఁ దొఱఁగి, నిలువఁడి యుండెను. ఇది గనిన కురుబలంబు లాతనిపై ముత్తంబులుగఁ గవియఁదొడఁగెను. సాత్యకి యర్జునునకు సాహాయ్యుఁడై వెన్నుచూపెడు పాండవసేనల బురికొల్పుచుఁ బోరసాగెను. కాని కౌరవ ప్రవాహము దుర్వారమై యుండెను. అంత కృష్ణుఁడు రోషావిష్టుండై,

"శా. గంగానందను గూల్చి, ద్రోణు పని సక్కంజేసి, కౌరవ్య వీ
రాంగమ్ముల్ నుఱుమాడి, తత్త్రిబల సైన్యంబెల్ల మాయించి యి
త్తేం గౌంతేయుల కిమ్మహీవలయమున్ దుర్గ్రాహ చంచద్భుజా
సంగ స్ఫూర్జిత చక్ర విక్రమ కళాసంక్రీడనోన్మాదినై.'

"దుర్మార్గుండగు దుర్యోధనుండు విజయుండై గర్వాతిరేకంబున నుర్వీ రాజ్యం బేలుచుండ నేఁజూచి సహింతునే! ఏమైనఁగానీ, మన్మహాజాదర్పంబు మెఱయ, నా చక్ర విక్రమం బెప్పుడు భీష్మునిం గూల్చి, కురుసైన్యంబులం గాల్చి కౌంతేయుల నీ మహాచక్రంబునకు బట్టముం గట్టెదఁగాక!" యని నిశ్చయించి ప్రతిజ్ఞాభంగమైనను సుదర్శనముం బూని, రథంబు డిగ్గనుఱికి యుగ్రాకారుండై కురుసైన్యంబులు భయంబునఁ బరుగులెత్త, పాండవవీరులయుత్సాహంబు చేకెత్త మహోద్రేకంబున భీష్మునిపైకిఁ బోవుచుండెను. భీష్ముండీ సంరంభముం గాంచి, నిజప్రతిజ్ఞ నుల్లంఘించియైన ధర్మవిజయముం గూర్పనెంచు శ్రీకృష్ణుని ధర్మపరాయణత్వము నాత్మలో బ్రశంసించి "మహాత్మా! నన్నిప్పు డీ విధంబునఁ గృతార్థునిఁ జేయ జనుదెంచితివే? వేగ దయచేసి నీ చిత్తము వచ్చినట్లొనరింపు" మని సప్రియంబుగ ననెను. అర్జునుఁడు రయంబునఁ దేరుదిగి శ్రీకృష్ణునిఁ దన హస్తంబులం బొదివి యాతని యుద్యమం బుడుపుచు,

"ఉ. కోపము సంహరింపు! యదుకుంజర! పాండవకోటి కెల్లనుం
దేపవుగావె! నీ విటు లక్షిరతఁ బూనికిఁ దప్పినఁ బ్రతి
జ్ఞాపరుఁడైన ధర్మసుతు శౌర్యము ధైర్యము బాహువీర్యమున్
రూపఱిపోక కాదె! యనుమానమె నీకిది లోకనాయకా!

చ. ఇటుఁ దగునయ్య? కృష్ణ! శమియింపుము, సాత్యకిఁ బంపినాఁడవిం
కట చనితేని, నీదగు సహాయత గౌరవసేన రూపు మా
పుట యవలీల నాకు నను బొల్లుగఁ జేయుట నీకు బాడియే?
కటకట! నా పరాక్రమము గాసిగఁ జక్రముచేత నంటితే?"

"యదువీరా! కోపము సంహరింపుము. నీవు తేకువ చెడి వ్రతము దప్పిన ప్రతిజ్ఞాపరుండగు ధర్మజని శౌర్య ధైర్య వీర్యంబులు సమసిపోకుండునే? సర్వధర్మవిదుండవగు నీ కిది సముచితమగునే? నీవు

మీఁదిక బోదువేని సాత్యకినిఁ జంపుకొన్నట్లే! నీ సహాయసంపదచేఁ గురుబలంబుల నవలీలగా రూపుమాపెదను. నలుగురిలో నన్నుఁ బలుకన చేయకుము. నా పరాక్రమము వ్యర్థమగునట్లు చక్రము నంటకుము." అని మఱిమఱి వేఁడుకొనెను.

కృష్ణుఁడీఫల్గునవచనంబులకు సంతసిల్లి మఱల రథంబెక్కి సారథ్యంబున కుపక్రమించెను. అర్జునుఁ డయ్యవసరంబునఁ జూపిన పరాక్రమంబునకు భీష్మద్రోణాదులుసైతము తాళఁజాలకుండిరి. అతని ప్రతాపాగ్నిఁ గురుబలంబులు ఎండిన జమ్మువనమ్ములవలె భస్మీభూతములగుచుండెను. ఇంతలో సాయంతన మయ్యెను. భీష్ముఁడు నాఁటికి సంగ్రామంబుచాలించి తన బలంబుల శిబిరంబులకు మఱల్చెను.

నవమాధ్యాయము

పరాక్రమము

నాల్గవనాఁటి యుద్ధంబున కౌరవసేనలు ఘటోత్కచుని మాయాప్రభావంబున మిగుల జేర్పడెను. ఐదవనాడును పాండవులే మేలు చేయఁగఁబోరిరి. ఆఱవదినమున పాండవులు పరాక్రమించి కౌరవసేనలం జుట్టుముట్టఁగా భీష్ముఁడువిజృంభించి పాండవ వ్యూహముంజీల్చి తన బలంబుల రక్షించుకొనెను. ఈ పరాభవమును సహింపఁజాలక యా రేయి దుర్యోధనుఁడు భీష్ముని పాలికిం జని 'నీ వుపేక్షించుటచే నింత మూఁడుచున్నది; విక్రమించి వైరులం గెలువు' మని ప్రార్థించెను. భీష్ముఁ డట్లేయని చెప్పి మరునాఁడు సప్తమదివసంబునఁ జెలరేగి పాండవసేనలఁ జిక్కుపరచుచుండ నర్జునుం డాతని

దెస కుఱికి యెదుర్కొనెను. ధర్మజుండిది గని యాతనికి భీమ మాద్రేయులతో సహాయ్యుం డయ్యెను. శాంతనవుం డిట్లు పాండవ పంచకంబుచేఁ బొదువంబడియు వెఱచవక వేఁడి మిగిలి వాఁడి నారసంబుల వారి నెల్లర నొప్పించుచుండెను.. ఆ తుముల సంగరంబున ధర్మజుండు భీష్మునిచే విరథుండై మాద్రేయుల యరదం బెక్కిన వారిం గూడ నాతండు నిశితశరంబుల నొప్పించెను. అంత ధర్మరాజు చేయునది లేక తన సేనల నూల్కొల్ప వారెల్లరు నుత్సాహంబున నొక్కపెట్టుగ భీష్మునిపై బడిరి. అతండును పిఱుగనక రోషాతిశయంబున ద్విగుణీకృత వీర్యుండై నలిరేగి బాణంబుల దీయుటయు, గొనుగుటయు, నేయుటయుం గానరాక శరవర్షంబుల గురియుచు, నా రాజలోకంబు నెల్లఁ బెక్కు మృగంబుల నాకొనిన సింగంబు చందంబున పొడవడచుచుండెను. పాండవులు వెరగుపడి, వారవుచెడి చూచుచుండ శిఖండి ధీరుండై యాతని నెదుర్కొనెను. భీష్ముం డాతనితోఁ బోర నొల్లక యావలి కొత్తిగిలి మఱియొక దెస నరుల నలయించుచుండెను. ఇవ్విధంబున రణం బత్యుగ్రంబై నసమయంబున నెత్తురులు నేఱులు గట్టెను. సూర్యుం డస్తాద్రి కేగెను. అంతతో నుభయ పక్షంబులును శ్రాంతులై నాఁటికి యుద్ధంబుపసంహరించిరి.

ఎనిమిదవనాఁటి కయ్యంబున పాండవులు మహోత్సాహంబునఁ దలఁపడి శత్రుభంజనము గావింపఁ దొడఁగిరి. కౌరవులు వారి తైక్ష్ణ్యంబునకుఁ దాళజాలకుండిరి. భీష్ముండును వారింపజాలఁ డయ్యెను. సంధ్యాసమయ మగునప్పటికి కౌరవులు గీడ్పడి హతాశులై యాలము చాలించిరి. అంత నుభయ బలంబులును శిబిరంబుల కరిగెను.

నాఁటి రాత్రి దుర్యోధనుం డత్యంత విషాదుండై కర్ణసౌబలులఁ బిలిచి పరిహాస్యంబుగ 'భీష్మాదులు పాండవుల పట్ల ప్రేమచే

పరాక్రమింపకున్నవారు; మన బలంబులు క్రమముగాఁ గృశించుచున్నవి; ఏమి యుపాయ' మని యడిగెను. కర్ణుఁడు కురువీరనిరూపణసమయంబున నర్ధరథుఁడుగమాత్రమే చెప్పబడినందుల కాతనితో గయ్యమాడి భీష్ముఁడు వచునంతదాక ఖడ్గము ధరింపనని ప్రతిజ్ఞ జేసియుండెను. కావున రాజుతో 'రాజా! భీష్ము నీపాటికి యుద్ధమునుండి తొలఁగుమనుము? పాండవసేనల యుద్ధ్యతి నే నడంచువాఁడ' నని దర్పముతోఁ బలికెను. శకుని 'ఔరా' య నెను. అంత నాఁతేడు నిశీథంబున భీష్ముని కడకుం జనియాతనితో నిట్లనెను.

"మ. నిను మున్నంతయు నమ్మి పాండవుల యున్మేషంబు నేఁజీరికిం
గొన నీ పోరెడు చందముల్ తెలియఁ బెక్కుల్ సూచి నింజేరి చే
రి నయంబిచ్చుచు నొంప నూల్కొనక వారింబట్టిపాలార్చె దొం
డన నేరం గురుముఖ్య! యింక నిట నీవాలంబు సాలింపవే.

చ. అని మొన దేవదానవులకైనను మాఱ్కొనరాదు నిన్ను నేఁ
డెనిమిది నాళ్ళలయ్యెఁ సమయింపవు నొంపవు సవ్యసాచి; స
ప్పని యిటులుండనిమ్ము; నినుప్రార్థన సేసెద నింతవట్టు నా
చనవునఁ బోవనిచ్చి నృపసత్తమ! పోరికిఁ గర్ణుఁ బంపవే."

'అయ్యా! నీ పరాక్రమంబును నమ్మి నే నిందాక నర్జును నిర్లక్ష్యించితిని. కాని నీ సంగ్రామంబుఁ జూచితిని. నీ వరుస తెలియ వచ్చినది. నీవు పాండుపుత్రుల జోలికిఁ బోనైన బోవు. నీవు దేవతల కైన నజేయుండవు. నీకు సవ్యసాచి యన నెంత? కాని నీ వాతని నొంపవు. అలయింపవు. ఉపేక్షింతువు. నిన్ను ప్రార్థించెదను. నాయందు దయయుంచి నీ వింతటితో రణంబు విరమించి కర్ణునిం బంపుము. నాకు శుభంబగును.' ఈమాటలకు భీష్ముఁడు మనమ్మున వాలమ్ములు గ్రుచ్చినట్లు మిక్కిలి నొచ్చి కోపవిషాదంబులు పెనఁ

గొన నిట్టూర్పు పుచ్చి యిట్లు వాక్రుచ్చెను. "ఓయీ! నీకై ప్రాణంబులకుం దెగి శక్తికొలఁది శాత్రవుల నుఱుమాడుచుండఁగా నా భక్తిం దలంపక యిట్లు నొవ్వాడుదువే? అర్జునుఁ డన నేమిగాఁ దలంచితివి? ఖాండవదహనమునాఁడు, సురాసురాహవము, ఘోషయాత్రపట్టున, ఉత్తరగోగ్రహణంబున నాతఁడు ప్రదర్శించినపరాక్రమము నీ వెఱుంగనిదే? ఇన్నాళ్ళు నేనొకకొలఁది కాలంబు వాచక పోరినను నాసేవల గణింపక నన్ను వేఁడిపలుకు లాడుచున్నావు. నీవు పాండుసూనులతోఁ గయ్యంబునకుఁ బూని తగని పనికి దిగితివి. వట్టిమాటలతోఁ గార్యము కాదు. ఇఁక కత్తిపట్టి రణరంగంబున నీ మగఁటిమి చూపుము. నేను గాండీవిని గెలువనేరను. శిఖండి నేయ నొల్లను. ఇతరుల నెందఱినైన సరకుసేయను. ఇక నేనును నా దళములును, ద్రుపద విరాటులను దలపడుదుము. మీ రెల్లఱు పాండవులతోఁ బోరుఁడు."

"ఆ. నడికి రేయి వచ్చి నను నొవ్వఁ బలికినఁ
గలుగు నయ్య జయము ? గడఁగి నీవు
నడవు మనికి ; నెల్లి నాచేతి బలుపు సూ
చెదవు గాక వేయుఁ జెప్పనేల ? "

"మఱియు నీవు నడిరేయి ననునొవ్వఁ బలికినంత మాత్రమున జయము సిద్ధించునే? యుద్ధావనికి నడువుము; పరాక్రమంబు నెఱపుము. రేపు నాప్రతాపంబు గూడఁ జూచెదవుగాక." సుయోధనుఁ డీ పలుకుల కెంతయు నలరి తన నగరున కరిగెను.

తొమ్మిదవనాటి యుదయంబున భీష్ముఁడు శిఖండిబారిం బడకుండ నిరువదివేల యాశ్వికుల నంగరక్షకులుగా నియమించికురురాజు మహోత్సాహంబు మెఱయ సంగరరంగంబున కరిగెను. భీష్ముఁడు సర్వతోభద్రవ్యూహముం బన్ని, కృతవర్మాదులతో ముందఱ

నిలువంబడెను. పాండవులును తమనురూపంబగు మేలిమోహరంబును బన్నుకొని మహాసంరంభంబునఁ గురుబలంబులఁ గవిసిరి. అభిమన్యుఁడు ప్రచండశౌర్యంబున నీక్షించుచుండెను. అర్జునుఁడు ద్రోణునిం దలఁపడెను. భీముఁడు గదోత్సవంబు నెఱపుచుండెను. అట్టితఱి భీష్ముఁడు తీవ్రప్రతాపంబున ధర్మతనయునిపై నడరి నిశిత శరంబుల నాతని నొప్పింపసాగెను. ధర్మజుఁ డాతని వేఁడిమికిఁ దాళఁజాలక సహాయంబునకై యఱచెను. దృష్టద్యుమ్నాదులు వచ్చి యుద్ధపడిరి. అంత నాయుభయబలంబులకును సందడి కయ్యమయ్యెను. భీష్ముఁడు ద్రేకించి యర్జుననిపైఁ గవిసి యాతని మేను కఠిన మార్గణంబులఁ గప్పఁ దొడఁగెను. ఇంతలో పాండవబలంబు తొక్కుమ్మడి వచ్చి భీష్ముం బొదవెను. ఈ దృశ్యముం గని కురురాజు భీష్మునికై శకుని దుశ్శాసనులను సాహాయ్యమంపెను. పెక్కువేల తురంగబలంబులను పాండవులపైఁ బురికొల్పెను. మార్తాండుఁడు నభోమధ్యమలంకరించెను. ఆసమయంబున భీష్మగ్రీష్మాదిత్యుండు వేఁడిమిగిలి వాఁడి మెఱసిన నారసంబులను కిరణంబులు బరగించి పాండవానీకంబును గలంచుచుండెను. తమ నాయకుని ప్రతాపం బూతఁగొని కురుసేనలును విజృంభించెను. అంతట ప్రళయ భయానకంబుగా సంగ్రామంబు వర్తిల్లెను. భీష్ముండు మహోద్దండ భుజదర్పంబున విక్రమించి విద్యుల్లతవోలె, కోదండ ద్రిప్పిన నడుమున నన్నికడలఁ దానయై రథంబులు నుఱుమాడుచు, గజంబుల ద్రొల్లసేయుచు, నశ్వంబుల నుగ్గొనర్చుచు, పదాతులఁ బొడుచుచు వీరవిహారంబు సేయుచుండెను. అంత సమరావనియెల్ల, తునిసిన యవయవములును, విఱిగిన ధనుఃకాండములును. సగము చచ్చిన కాయంబులును, నఱవఱలైన యరదంబులును గలిగి భటుల యాక్రందరావములచేఁ బొరుకొనియెను. నేల యంతయు నెత్తురుకొల్లయ్యెను. పాండవబలములు గంధగజక్రీడనంబున ప్రమోదువడును ద్యానవనంబు

మాడ్కి, దావాగ్ని దరికొన్న శుష్కవనంబు పశువుల రూపఱుచుండెను. అత్తఱి వారు చేయునదిలేక దైన్యంబు నొందియు, కలగుండు వడియు, కోలాహలం బొనర్చుచు నిస్సహాయులై చెదరి పోవుచుండిరి. శ్రీకృష్ణుఁ డీ యాపదఁ గనుంగొని,

"ఈ, అర్జున! చూచితే మన బలావళి నెల్లఁ గలంచుచున్నవాఁ
డూర్జితశౌర్యసంపదయు, నుగ్రభుజాబలవైభవంబు, వి
స్ఫూర్జిత విక్రమోద్ధతియుఁ జూపె నదీసుతుఁ డిట్టిచోట నీ
దుర్జయదర్పవిభ్రమము దోఁపఁగఁ జేయక యున్కి యొప్పునే!

'అర్జునా! గాంగేయుండు తన శౌర్యసంపదను, దోర్బలంబును, విక్రమాతిశయంబును బ్రకటించుచు మనబలంబుల నెట్లు గలంచుచున్నాఁడో చూడుము. మన మొనలుక్కుదక్కి చెదరుచున్నవి. ఇట్టియెడ నీవు నీ మర్దన దర్పమును జూపకుండుట యుక్తమగునే? తొల్లి నీవు పలికిన బీరంబులు పొల్లొనర్తువే? విజృంభించి విక్రమంబుఁ జూపుము' అని పురికొల్పెను. పార్థుండును ధైర్యము దెచ్చుకొని యుద్రేకంబున భీష్మునిపయిఁ గవిసెను. చెదరిపోవుచుండు పాండవబలంబులును మరల గూడుకొని భీష్మునిం జుట్టుముట్టెను. భీష్ముండు నలిరేగి మహాస్త్రంబులు నిగిడించి యబ్బలంబు నిలువరించి క్రూరాస్త్ర పరంపరచే గాండీవి యంగంబును గలయ గ్రుచ్చి, గోవిందుని నొవ్వనేసి, యశ్వముఖంబుల గాఢనాటెను. పార్థుని గుఱ్ఱములు బీఱువోయి పరాఱుమొగము పెట్టెను. శ్రీకృష్ణుఁ డది గాంచి తన యలంతకు గలంగక, హస్తములతో నశ్వంబుల దడవి నూల్కొనఁ జేసి తఱిమెను. పార్థుఁడు భీష్ముని చాపముం దునిమెను. భీష్ముఁడు మఱియొండు విల్లెత్తెను. కాని యదియుఁ గవ్వడిచే వ్రక్కలయ్యెను. భీష్ముఁ డంత తోఁకద్రొక్కిన పామువలె లేచి 'ఔరా! అర్జునా!' యనుచు నేగొన వింట వాలంప మొత్తంబుల సంధించి ఘాతనిపాతం

బరపెను. అర్జునుఁ డా శరపంక్తిచే నొచ్చి చేష్టడి పోరఁజాలకయు పౌరుషమే బలముగాఁ బోరఁదొడంగెను. శ్రీకృష్ణుఁడు వివ్వచ్చుఁడు నొచ్చుటయు, భీష్ముఁడు పేర్చుటయు, సన్యులు దవ్వుదవ్వుల నిలుచుటయుఁ జూచి దారుణరోషావిష్టుండై సైరణయుడిగి తేరి నొగల పగ్గంబు లునిచి, చక్రంబు దాల్చి, యిలపై కుటిక సింహ నాదంబున భీష్మునిపయిం గవిసెను. ఆహా! ప్రతినకు వ్యతిరేకముగా శ్రీకృష్ణుచే రెండుమారులు చక్రము బట్టించిన భీష్ముని ప్రతాపాతి శయము వర్ణనీయము కదా! అంత కురుబలములు ప్రాణము లెగిసి పోయినట్లు వెలవెలఁ బాఱుచుఁ గలఁగఁబడి 'భీష్ముండు వడె భీష్ముండు వడె' నని యఱ్ఱులెత్తి యఱచు చుండిరి. ఆ భయద సమయంబున భీష్ముండు బీఱువోయెనా; లేదు! భీష్ముఁడు కృష్ణు నెఱుఁగును. కృష్ణుఁడు భీష్ము నెఱుఁగును కావుననే యాతఁడు చక్రమెత్త, నీతఁడు.

"చ. కనుఁగొని భీష్ముఁ డుల్లము వికాసము నొందఁగ నల్ల నవ్వి యి-
ట్లను : జనుదెమ్ము వేగమ మహాత్మ! వికస్వర పుండరీకలో
చన! యిది లెస్స: నాకిచట శాశ్వతమైన, యశంబు. నచ్చట
న్వినుతికి నెక్కు సద్గతియు నీదయ జేకుఱఁ జేయుమిష్టమున్."

బ్రహ్మానందము నొంది సవినయంబుగా 'మహాత్మా! వేగమ చనుదెంచి యిహంబున శాశ్వతయశంబును, పరంబున పరమాత్మ-కృష్ణగతియు నాకు దయచేయుము. ఇది నా యభీష్టము' అని పలికెను. అంత నర్జునుఁడు రభసంబున రథంబు డిగ్గి శ్రీకృష్ణునివెంటఁ బఱుగిడి యాతనిఁ గరంబులం గ్రుచ్చిపట్టి వారింపఁ జూచెను. కాని యా శౌరి పెనఁగుచు నుమ్మని భీష్మునిపై దుముకఁబోవ నదస్థైర్యంబును గాంచు సౌగ్యంబును నెఱుఁగియు, మహీతలం బూని మెట్టి కృష్ణుని నిలువఁబెట్టి యిట్లనెను.

"ఉ. కయ్యము సేయ నే నని యకల్మషబుద్ధిఁ బ్రతిజ్ఞ సేసి నీ
వియ్యెడఁ దప్పి తేని జగ మేమను? నించుక సేపు పోరులన్
జయ్యట దప్పె? నాపయిఁ గడంగిన భీష్ముని పాటుచూతు, రా
వయ్య! రథంబుమీఁది? కిటు లాశ్రితమానము వీటఁబుత్తురే?"

కృష్ణా! రణంబొనర్పనని త్రికరణంబులఁ బ్రతిజ్ఞ సేసియు నేఁడు తప్పితివేని లోకమునిన్ను నవ్వదే? పోరిపోరి యించుక డస్సితిని. అదియు లోటగునే? నాపయిఁ గడఁగిన యీ భీష్ముని పాటు చూతువుగాక. దాసుఁడనగు నామానము నీటఁగలుపక రథంబధిరోహింపుము. రణోద్యమం బుడుగుము.' పార్థుని ప్రార్థనంబునకు శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రియంబంది వెనుకకు మరలి యరదం బెక్కెను. అర్జునుండును దేరెక్కి భీష్మునిమేన శాతవిశిఖపుంజంబుల నాటఁదొడగెను. కాని భీష్ముఁడు మహోద్రేకంబున శౌర్యమూర్తియై మధ్యందిన మార్తాండుని వడువున ప్రజ్వలించుచు, ప్రళయకాలభైరవుం డగు పర్జన్యునికరణి గర్జిల్లుచు పటునారాచ పటనాసారంబునిగిడించి వారల దిగులువడఁజేసి బలాఢ్యుఁడు చలిచీమలంబలె బారిసమరుచుండెను. అట్టియెడ కృష్ణార్జునులును, పాండవయోధప్రముఖులును జేయునది లేక నివ్వెరపాటుతోఁ జూచుచుండిరి. ఇంతలో ప్రొద్దు గ్రుంకెను. ధర్మరాజు బురదలోఁబడ్డ గోవులఁ బోలియున్న తన బలంబుల దుర్దశకుఁ బరితపించి, యప్పటికి రణభూమినుండి మరలుటయే కార్యముగాఁ దలంచి, సేనాపతులం గూడుకొని గాంగేయువలని భంగపాటునకుఁ గుందుచు పార్థప్రముఖులతో నిజశిబిరంబులకు మరలెను

కౌరవులును నాఁటి విజయంబున కెంతయు గర్వించుచు భీష్ముని దుర్దాంతపరాక్రమంబు నగ్గించుచు సంతసంబున నిజనివాసంబుల కరిగిరి.

దశమాధ్యాయము

పతనము.

నాఁటి నిశాసమయంబున ధర్మజుఁ డత్యంత విషాదవశుండై యనుజ సహితంబుగ రహస్యప్రకారంబున శ్రీకృష్ణుని సన్నిధి కరిగి యాతనితో నిట్లనియెను.

"క. కార్చిచ్చు గవిసి మృగతతి
నేర్చు కరణి నేఁడు భీష్ముఁ డేచిన కడిమిం
బేర్చి మనసేనఁ బొదివె శ
రార్చుల, నవ్వీరుఁ గన్నులారం గంటే?

మ. మనవా రెవ్వరు నోర్వ రాతనికి దుర్మానంబునం జేసి యే
మును గార్యస్థితి గానమైతి, విను నిర్మూలంబుగాఁ బోరఁ జ
చ్చిన సామ్రాజ్యముఁ గొన్నయట్లగునె? నిశ్చింతంబునం గాననం
బునకుం బోయెదఁ దమ్ములం గొని తపఃపూజ్యుండనై యుండెదన్.

క. మున్నను నే కారణముగ
నన్ని యిడుమ లనుభవించి రనుజులు, వీరిం
గన్నారఁ [illegible]
గిన్నాత! భీష్మునకుఁ బోలుగా నేఁజాలన్."

కృష్ణా! నేఁడు భీష్ముఁడు కార్చిచ్చు మృగములం గాల్చినట్లు మన బలంబుల నెల్ల [illegible] నాఁడు. అట్టి మనవా రెవ్వరు నాతని [illegible]. అచ్యుతా! ఈవిధముగ మున్నగి నేఁగు రేలుంగక యీ యుపద్రవమునకుఁ బాలైతిని. నిర్మూలంబుగా వంశనాశన మైనచో సామ్రాజ్యము నేపడినట్లగునె? తొల్లి నామూలమున నే కదా నాతమ్ము లడవులలో నిడుమలం గుడిచిరి! వారిని

గన్నులతోఁ జూచుకొనుచుండు. అంతియే కాని యీభీష్మ సింహం బున కెఱఁగా నర్పింపఁజాలను. కృష్ణా! నాకీ జెనద యంతయు నేల? హాయిగా మరల నెప్పటియట్ల తమ్ములతోఁ గానల కరిగి తపశ్చర్యం దినములు గడపెదను. నీకు మాయం దనుగ్రహముగలదేని కర్తవ్యము దక్క ధర్మవిరోధంబు కాని తెరవు మా కుపదేశింపుము. కృష్ణుఁ డీవేడి కోలును సాదరంబుగావిని సాంత్వన వచనంబుల ననునయించి యిట్లని పలికెను. "బావా! నీవు సత్యప్రతిజ్ఞుండవు; నీ యనుజు లత్యద్భుత బాహువీర్యులు; నేను సచివుండనై రాజ్యం బొనర్తు; ఇట్టియెడ నీకొంటు దుస్థితి గలుగనేర్చునే? భీష్మునిం బిలుకు మార్పు లేదని వగవకుము. రేపు పార్థుం డాతనిఁ గడతేర్పకున్న నేనాతని మడియించి నీకార్యంబు దీర్చెదను.

"సీ. సఖుఁడు. సంబంధి, శిష్యుండు సవ్యసాచి
నాకు, నతనికై యేను నరవరేణ్య
కూర్మిమై గండలైనను గోసియిత్తు
నరయ నాతండు నాయెడ నట్టివాఁడ."

"కృష్ణార్జునుల మైత్రి యెట్టిదిగాఁ దలంచుచుంటివో ఆతఁడు నాకు నెచ్చెలి, చుట్టము, శిష్యుఁడు. అతనికై నేనును, నాకై యాతఁడును మేనికండలైనఁ గోసి యిత్తుము. అతని ప్రతిన నేనును, నా ప్రతిన యాతఁడును దీర్చుటకు నియమంబు గలము. సంజయాదుల కడ నాఁడు మే మిరువురము నాడిన బీరంబులఁ బాలింపవలయును." ధర్మరాజు పలుకులు విని 'అయ్యో! గయ్య మెట్టిదుర్గతి గలిగించె? కయ్యంబున గెలుపుగొనుటకై నే నియ్యెడ నీచే బొంకింతునే! యుద్ధారంభమున దేవవ్రతుండు నా కొక్క వరం బొసంగె. ఆతఁడు కౌరవపక్షంబునఁ బోరుటకును, మా కెప్డు హితంబు పూనిచేయుటకును కృతనిశ్చయుం డయ్యె. నా కీతఁడు రాజ్యం బొసంగఁగలఁడు' అని పలికి సఖేదంబుగా,

"ఆ. అకట ! తండ్రి సచ్చినంతనుండియు మము
పరసి ప్రోచినట్టి యనుఁగుఁదాత
జంప మదిఁదలంచు తెంపు సూచితె? రాజ
ధర్మ మింత క్రూరకర్మ మగునె ?"

"అక్కటా! మేము తండ్రిలేని బిడ్డల మైన నాఁటనుండియు మమ్మపార ప్రేమతో నెవ్వఁడు పెంచి రక్షించెనో యట్టి యనుఁగు తాతనే నా మనస్సు చంపఁదలచుచున్నది. హా! రాజధర్మ మెంత దారుణ కర్మము?" అని నిట్టూర్పు పుచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁ డీ పలుకులు విని ధర్మజుఁడు భీష్ముని చెంత కరుగ నెంచినాఁడని యూహించి 'రాజా! నీ తలంపు లెస్స. భీష్ముండలుక గదిరి, యనిమొన నిలిచెనేని దేవేంద్రాదులకైన నెదుర శక్యమే ? నీవాతని నిజవధోపాయం బడిగిన జెప్పును కావున నీవును, నేనును, నీ తమ్ములును రహస్యప్రకారంబుననరిగి యతివినయంబున హితమార్గముం జూప ప్రార్థింతము. అతని సదయమంత్రోపదేశంబు ననుసరించి మెలంగుదము. సర్వమును జక్కంబడునని చెప్పెను.

ఆ రాత్రియే పాండవులు శ్రీకృష్ణసహితులై యతి నిగూఢంబుగా భీష్ముని సన్నిధి కరిగి యధిక భక్తితో నాతని కభివాదంబులు సేసి వినమితాంగులై నిలిచిన నమ్మహాత్ముండు సంతసిల్లి యత్యాదరంబున నెల్లరఁ గుశలప్రశ్నంబు లడిగి యుచితాసనంబులఁగూర్చుండ నియమించి 'మీరిందరు నీ నడిరేయి నిచ్చటికి వచ్చిన పని యేమి? మీకోరిక దుష్కరమైనను సరే సంతసంబునఁ దీర్చెదను. సందేహము మాని సత్వరమ యెఱింగింపుఁడు' అని పలికెను. ధర్మనందనుఁ డందులకు దీనాననుండై 'తాతా! నీకు మాయందుఁ గల ప్రేమాతిశయంబునం జేసి మా కెట్లు సామ్రాజ్యంబు చేపడునో, మా సమధిక సైన్యంబు లెట్లు సమసిపోకుండునో యా యుపాయముం బోధింపు'

మని వేడెను. దానికి భీష్ముఁడు 'కుమారా! నేఁ బోరినచో నీకు రాజ్యమూ లభింపదు; సైన్యమూ క్షీణించును; కావుననన్ను దొలుత నిర్జింపుఁ' డని చెప్పెను. అంతట ధర్మజుండు,

"ఉ. చిచ్చఱకన్ను మూసికొని చేతి త్రిశూలము డాఁచి లీలమై
వచ్చిన రుద్రుచందమున వ్రాలుదు పీవనిలోన, నోర్వఁగా
వచ్చునె నిన్ను నెట్టి మగవారికి? నీకృప నాశ్రయింపఁగా
వచ్చితి, మెవ్విధిన్ గెలువవచ్చు మహాత్మ! యెఱుంగఁజెప్పవే!"

'మహాత్మా! నీవు ఫాలనేత్రము మూసికొని త్రిశూలమును దాఁచివచ్చిన రుద్రునిచందంబున. సంగ్రామంబున విజృంభింతువు. నిన్ను మార్కొని యోర్వఁగల మగవాని నెంచును గానజాలము. నీ దయనుగోరి వచ్చితిమి. నిన్నెట్లు గెలువవచ్చునో యనుగ్రహించి సెలవిచ్చి నన్నొక యొద్దు కేర్పుము' అని యతి దైన్యంబునఁ బ్రార్థించెను. గాంగేయుఁ డందుకు 'వత్సా! నీ వాడినది నిజము. నా చేత ధనువుండగ నన్ను దేవతలైన నోడింతురే? మీరు నాసత్వము గుర్తెఱింగి యిచ్చటికి వచ్చి మంచిపని కావించితిరి. ఆహా! మీ రెల్లరును వచ్చి నన్నిట్లు గోరుచుండ నంగీకరించుటకంటె నాకొండు సుకృతంబు గలదే? నేను విల్లంబులు విడిచినప్పుడు మీకు జయంబు చేకూరును. నేను నిష్కవచుని, నిరాయుధుని, నిర్ధ్వజుని, అంగనను, అంగనాపూర్వుని, అంగనాభిధానుని. ఉష్ణీషహరహితుని. భ్రాతృవిహీనుని, అపుత్రకునిం గనినచో సమరంబు విరమింతును. (ఆహా! ఏమి యీయుదారహృదయము! ఇట్టి కోమలమాత్ర మీ బోధునకుగాక మఱియే యోధునకు గలదు?) మఱియు నాకొక్క వ్రతముగలదు. అంగనయై పుట్టి నడుమనై వవరంబున పుంస్త్వముం బొందినవానితోఁ బోరొనరింపను. కావున మీ కొక్క యుపాయముం జెప్పెదను. ద్రుపదతనూజుఁ డగు శిఖండి యట్టివాఁ డగుట మీ రెఱుంగుదురు

గదా! అతఁడు విశేషించి పూర్వజన్మమున నాఁడుది యగుట నాతనికి రణంబున నెదురేఁపను. అర్జునుం డాతని బురస్కరించికొనివచ్చి నే నూరకున్న సమయంబున నన్ను నిశితాస్త్రంబుల నొప్పించి పడవైచి నచో నావల మీరు ధార్తరాష్ట్రుల గెల్చుట సుకరం బగును' అని ప్రియంబున వచియించెను. ఆహా! ఏమి యీ త్యాగము!

భీష్ముని యీ నిరుపమత్యాగము స్థూలదృష్టికొక లోపముగా గన్పట్టవచ్చును. కాని యిట్లు చూడుఁడు. ఆయన జీవిత మిప్పుడు ధర్మ స్వధర్మములకు సంగ్రామరంగ మైనది. ఆయన, మనము పూర్వము గ్రహించినట్లు స్వధర్మము ననుసరించి కురుపక్షముంబూనెను. ఆయన కిప్పుడు కౌరవపక్షమునఁ బోరుట స్వధర్మము; పాండవ హితము గూర్చుట ధర్మము. నిప్పు నీరుల యన్యోన్యముగల యీ యుభయము నాయన పాలింపవలసినదే. దేనిని విడనాడినను కర్తవ్యము దప్పిన ట్లగును. ఈక్లిష్టసమస్య నాయన యెట్లు విడదీసెనో, ఈభిన్న ధర్మములు నాయన యెట్లు సమన్వయించునో గమనించితి మేని నట్టి సందేహమున కెడముండక యీ మహాపురుషుని ధర్మానురాగమును, స్వధర్మపరత్వమును, ప్రతిభావిశేషమును, ధర్మాభిజ్ఞతయు, నౌదార్యమును దేటపడఁగలవు.

ఆయన స్వధర్మమును ధర్మమునుగూడ సర్వముగా నిర్వహింప నిశ్చయించెను. ఆయన నిర్ణయమును మనము గ్రహింపఁగోరుదుమేని ప్రథమమున ధర్మస్వధర్మముల తత్త్వమును, తారతమ్యమును నెఱుఁగవలెను. ధర్మము దైవకల్పితము, స్వధర్మముమానవకల్పితము; ధర్మము విశ్వజనీనము, స్వధర్మము వ్యక్తిగతము; ధర్మముసార్వకాలికము, స్వధర్మము తాత్కాలికము; ధర్మమునిర్వికారము, స్వధర్మము సవికారము; ధర్మము నిష్కళంకము, స్వధర్మము క్వచిత్కళంకము; ఉభయమును పావనములే, కాని ధర్మము

పావనతరము; ఉభయమును గణ్యములే కాని ధర్మముగణ్యతరము. ఈ యుభయమును మానవునకు సమానముగా నవశ్యాచరణీయములే. దేనినివిడనాడినను కృతార్థుండు కాఁడు. దేనిని విడనాడినను ముక్తిలేదు. ఈసత్యమును పరికించినచో నన్యోన్య భిన్నములగు ధర్మస్వధర్మములను సమాధానపఱచుటకు స్వధర్మమును సర్వదా నిర్వహించుచు ధర్మోపద్రవము వచ్చినప్పుడు స్వధర్మమును బరిత్యజించియైన ధర్మమును బాటించుటయే పరమకర్తవ్యమని మనము గ్రహింపఁగలము. భీష్ముఁ డిట్లు తలంచియే కౌరవపక్షమునఁ బోరి స్వధర్మమును దీర్చుటకును, సమయమైనచో సమరము విరమించి స్వధర్మము పరిత్యజించి ధర్మముం బాటించుటకును నిశ్చయించుకొనెను. శ్రీకృష్ణుఁడును ఇట్లు తలంచియే నిజప్రతిజ్ఞావ్యతిక్రమమైనను రెండుమారులు చక్రము పట్టసాహసించెను. అయితే భీష్ముని మహోన్నత సంధిగ్ధస్థితి యీ స్వధర్మపరిత్యాగముతోఁ బోలేదు. ఆ మహనీయుఁడు మహోత్తరమును పావనతమము నగు మఱియొక నిరుపమత్యాగము నొనరించి యిహమునఁ జిరతరకీర్తిని, పరమున శాశ్వతసుఖమును బడయవలసి యుండెను. అస్త్రధారియగు భీష్ముఁడు రణరంగమున నిలిచినంతకాలము పాండవులకు విజయ మలభ్య మగుటచే నాతఁడు నిజవధోపాయం బెఱింగించి పాండవులను-ధర్మమును గెలిపించుటకు కృతనిశ్చయుఁ డయ్యెను. ఆహా! ఆతఁడు ధర్మమున కాహుతి యగునుగాని ధర్మమును దప్పఁజాలఁడు! ధర్మహితార్థమగు నీయాత్మత్యాగము సర్వదా సంస్తుతి పాత్రము గాదే!

ఇఁక భీష్ముఁడు తన మనోనిశ్చయము నెట్లు నిర్వహించెనో గమనించెదము గాక. యుద్ధారంభమున నిజసంహారోపాయము నెఱింగింప గోరినప్పుడు భీష్ముఁడు శస్త్రసన్యాసం బొనరించిన గాని యవధ్యుండననియు, నిఁక ప్రశ్నించుట కిది సమయము గాదనియు జెప్పి

పంపెను. ఏమీ? అప్పుడే యేల చెప్పరాదు? ఈవాక్యము భీష్ముని స్వధర్మబద్ధత్వమును ప్రకటించుచున్నది. అది యే రణప్రారంభము. శత్రుసంహారకుంకను జేయలేదు. కురురాజ ఋణమును—స్వధర్మము నింకను దీర్చలేదు. మఱియు ధర్మమునకెట్టిసంకటమునుగలుగ లేదు. కావున నప్పుడే యాత్మవధోపాయము జెప్పుట స్వధర్మవిద్రోహమగును. అందుచే కొంతకాలము సైచి కష్టసమయముననే తన వద్దకుఁ జనుదెమ్మని ధర్మజునకుఁ జెప్పెను. ధర్మజుఁడట్లె తనకష్టసమయమున ధర్మహాని వాటిల్లనున్నప్పుడు భీష్ము దర్శించి నిజవధోపాయముం బ్రార్థించెను. ఆయన యట్లె బోధించెను. భీష్ముని యీనిర్దుష్టనిరుపమ త్యాగమునకు మార్గ్యము మనిపూయకుండునుగాక! పాపము శమించుగాక!

పాండవు లీ తరుణోపాయంబునకు సంతసిల్లి, పితామహునకు నమస్కరించి, వీడ్కొని, విడిదలకుఁ బోవుచుండఁగా నర్జునుఁడు భీష్ముని మరణనిశ్చయమునకును, దాను కృత్రిమంబునఁ జంపవలయుటకును శోకాకులుండై శ్రీకృష్ణునితో నిట్లనియెను.

"క. గురుని౦ గృతప్రజ్ఞుని ధ
ర్మరతు వయోవృద్ధు లోకమాన్యు దయాళున్
సురతటినీసుతు వంచనఁ
బురుషోత్తమ! చంప బుద్ధి పుట్టదు నాకున్,

ఆ. నన్నుఁ బాంసుకేలి నున్న నర్మిలి నెత్తి
మేనుధూళి దనదు మేను వారయఁ
బ్రీతిఁ గౌఁగిలించి మా తండ్రిగుణము ల
గ్గించి కన్ను నీరు నించు నతఁడు.

ఉ. అక్కట! తండ్రి లేనిమము నమ్మెయిఁ బెంచిన తాతనమ్మెయిం
బ్రేకొన్నఁగా, దతండు సముదీర్ణ భుజాబల శౌర్యశాలియై

యిక్కడి సేనఁ జక్కడిచె నేనియుఁ జూతునకాక ధర్మముం
దక్కటకోర్వఁజాలుదునె? ధర్మజుతమ్ములు క్రూరకర్ములే?”

‘కృష్ణా! గురుఁడు, ప్రజ్ఞాశాలి, ధర్మపరుఁడు, వృద్ధుఁడు లోకమాన్యుఁడు, దయాళుఁడు నగు దేవవ్రతుని వంచనచే వధించుటకు నాకు బుద్ధిపుట్టకున్నది. ఈతఁడు చిన్నతనమున దుమ్ములో నాడుకొనుచుండు మమ్మును గూర్మిమై నెత్తికొని మాయొడలి ధూళి తన మేన నంటఁగాఁ గౌఁగిలించుకొని మాతండ్రిని స్మరించి యాతని గుణములఁ గొనియాడి కన్నుల నీరు పెట్టుచుండెడివాఁడు. అక్కటా! పితృవిహీనులగు మమ్ము నట్లు పెంచిన యాతని నే నెట్లు వధింతును? ఈతఁ డక్క మిగిలి మా సేనలఁ జక్కడంచుఁగాక! చూచుచు నూరకుందును. అంతియే కాని పాడి తప్పి కూర్మితాతను జంపనొల్లను. ధర్మరాజు తమ్ము లంతటి క్రూరకర్ములు కారు.” కృష్ణుఁ డీ చింతావాక్యములు విని ‘ఓయీ! క్రూరత చూడక శత్రువుల వధించి కప్పములు గొనుచు ప్రాజాభ్యుదయ మొనరించుట భూనాథుల కవశ్య కర్తవ్యమని పెద్దలు వక్కాణింతురు. మఱియు.

“చ. అని మొన నోర్తు భీష్మునని యాడిన నిదగుపూన్కి లోక మె
ల్లను వినియుండఁగా నిటుచలం బెడలం జన; నెట్టులైనఁ జం
పన తగు; రాజధర్మ పరిపాలన గాకిది క్రూరకర్మమే?
నిను విధిపంచె శాంతనవునిం దెగటార్పఁగ వేయు నేటికిన్?”

‘అర్జునా! తొల్లి నీవు రణమున భీష్మునోడింతునని పలికిన ప్రతిజ్ఞ లోక మెల్లెడను వెల్లడియై యుండఁగా నీ విప్పట్టున చలము విడచి పూన్కి దప్పితివేని నగుబాటు కాదె? నీవు భీష్ముని జంపక తప్పదు. ఇయ్యది రాజధర్మపరిపాలనము. అంతియే కాని నీ వన్నట్లు క్రూరకర్మము కాదు. శాంతనవుని దెగటార్చుట నీకు కర్తవ్యము. దైవము నిన్నిందులకనియే పంపినాఁడు. నీవు శంకదక్క యీ భీకర

శత్రువుం దునిమి విజయమార్గములు నిష్కంటక మొనర్పుము.' అని
హెచ్చరించెను. అందుల కర్జునుఁడు 'మనశిఖండి భీష్మవధార్థంబే
యవతరించెనని విందుముకదా! నేను భీష్మునితోఁ బోరువిధమున పురి
గొని యన్యులనేయుచుందును. అనితర వధ్యుండగు భీష్ముని శిఖండి
మార్కొనును, భీష్ముఁడాతనిపై శరంబులు వైవఁడు. శిఖండి యాతని
నెట్లును ఖండించును. కావున నేనాతనిం గవియ నగత్యము లే' దని
యెను. శ్రీకృష్ణుఁడందులకు నవ్వి, పార్థా! నీవొక్కఁడవు తప్ప
నెవ్వఁడును భీష్ముని బడనేయఁజాలఁడు. అతనికి నీ చేతనే మరణము
లిఖింపఁ బడి యున్నది. కావున నవ్యసందేహంబు లుడిగి కృతనిశ్చ
యుండవు క' మ్మని ప్రోత్సహింప నర్జునుఁడ య్యవసరముంబట్టి
నడచెదనని యియ్యకొనెను. కృష్ణుఁడును ధర్మరాజాదులునుసంతసిల్లి
నిజశిబిరంబుల కరిగి సుఖముగా నిదురించిరి.

తెల్లవారెను. రణము మొదలిడి యది పదియవ దివసము.
ప్రభాకరుఁడప్పుడే సమరాలోకన కుతూహలుండై పూర్వాద్రినలంక
రించి కౌరవపాండవుల సురుఁగునుండి తొంగి చూచుచుండెను. కురుక్షే
త్రరంగమున నొకవైపున కౌరవ వాహిని భీష్ముఁ డెప్పటియట్లగ్రేస
రుఁడుగా బారులు దీరియుండెను. దుశ్శాసనాదు లాతని కంగరక్షకు
లుగాఁ బరివేష్టించి యుండిరి. ద్రోణుఁడును, ద్రోణపుత్రుండును నాతని
కిరుగెలఁకుల నిలిచియుండిరి. కురుసైన్య కదంబము లెల్ల మహోల్లా
సముతో సంగ్రామము ప్రతీక్షించుచుండెను. వాని కభిముఖముగా
నావల పాండవసేనాంగంబులు శిఖండి యగ్రపద మధిష్ఠింప భీమార్జు
ను లుభయపార్శ్వంబులఁ గాచియుండ నతినోత్సాహంబున మెఱయు
చుండెను. అంతట రెండు తూర్యారావంబులు చెలంగ నిరువాగులును
శౌర్యాతిరేకంబునఁ బెనఁగిరి. ఆనాఁడు జరిగినది నిజముగా దేవదా
నవ యుద్ధమే. [illegible] దేవతలు [illegible] [illegible] నుతు

మూఁడ దొడఁగిరి. భీముఁడు ప్రళయ భైరవ భీమాకారుండై శత్రువీరుల నదమదము చేయుచుండెను. భీష్ముఁ డది సహింపనేరక ప్రచండ శౌర్యుండై పరాక్రమించెను. ఆతని ధాటికి దాళజాలక పాండవుల చతురంగబలములును పలుచఁబడుచుండెను. అది గని శిఖండి తత్క్షణమే భీష్మునే గదిసి యాతనిపైఁ గ్రూరాస్త్రంబులఁ బరపి నొప్పించెను. కాని యా మహావీరుఁ డాతని శరంబుల లక్ష్యపెట్టక యాతని దిక్కు చూడక మందహాసంబున నాతని నుద్దేశించి 'నా పగదాన వగు నిన్ను విధి మగవానిఁగా జేసెను. నీవు నాపై నెన్ని బాణంబులు బరపినను నీతోఁ బోరుసలుప నొల్ల' ననియెను. శిఖండి యందులకుఁ గోపించి పరుష వాక్యంబుల రణమునకై పురికొల్పుచు నావీరునిపైకిఁ గవిసెను.' అర్జునుఁ డాతని ప్రోత్సాహవచనంబుల నుద్రేకింపఁజేయుచు భీష్ముని మఱిమఱి గదియఁ జేయుచుండెను. అంత భీష్ముఁడు తొలఁగి పాంచాలబలములపై బడి వారిం గసిమసంగఁ దొడంగెను. అర్జునుం డా యదను గొని కురుసైన్యంబుల నుగ్గు నూచఁగా జేసి గగ్గోలుపరుపసాగెను. కురుపతి యాకల్లోలముం గాంచి భీష్మునికడ కేగి 'యవార్యశౌర్యుఁడవగు నీ వుండగ మన బలంబు లిట్లు దైన్యము నొంద దగునే?' యని దీనముగా బ్రార్థించెను. భీష్ముఁ డందుకు 'కుమారా! నేను తొల్లి పదివేల భటులను జంపుమనని మాట యిచ్చితిని. నా బాస తీర్చికొంటిని. నాబలమిఁక నుడుగున ట్లున్నది. నేఁటిరీతి చూడ పాండవులచే నేనో, నాచే వారో సమయునట్లున్నది. అమానుషవీర్యధుర్యులగు నా కౌంతేయు లొక మర్త్యునిచేతఁ జత్తురనుట కల్ల. అయినను నాచేఁతిబలుపు చూతువుగాక' యని పలుకుచు విజృంభించి పటుతరశరార్చుల పాండవవీర యూథంబులఁ బొదవికొని తేఱి చూడరాక నిర్ధూమదహనుండునుం బోలెఁ దేజరిల్లుచుండెను. కౌరవయోధు లాతని ప్రాపున శత్రుబలం

ముల బడలువడఁ జేయుచుండిరి. ధృష్టద్యుమ్నుఁడును 'ప్రార్థుఁడుండ భయమేమి? భీష్ముని జుట్టుముట్టు' డని సైన్యంబులఁ బ్రేరేచు చుండెను. అర్జునుఁడు శిఖండిని ముందిడికొని యాతని నూల్కొల్పుచు భీష్ముని దఱియుచుండెను. అంత దుశ్శాసనుం డాతని కడ్డుపడి వాలమ్ముల నొవ్వ నేయఁగా ఫల్గునుండు ప్రతి విశిఖంబుల నాతనిఁ దూలనేసి భీష్ముని ముందటి బలముల నెల్ల జిందరవందరగఁ జేయుచుండెను. ఈ యుపద్రవముం గాంచి ద్రోణుఁడు తన ప్రాణమిత్రునికి సాహాయ్యము రానెంచెను గాని ధర్మజుం డాతని నెదిరించెను. కురు ప్రముఖు లనేకులు భీష్మునికిఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. కాని యొక ప్రక్క భీముఁడును, నొక్కెడ నర్జునుఁడును వారిం దలఁపడి ప్రచండ కాండంబుల నొప్పించుచుండిరి. కురురాజిది గాంచి మఱియు ననేక బలంబుల భీమార్జునులపైఁ బంపెను. కాని దృష్టద్యుమ్న సాత్యకి ప్రముఖులగు నధికవరు లాపీరద్వంద్వమునకుఁ దమ సైన్యములతో బాసటయైరి. పాండవు లిట్లు పెచ్చుపెరుగుటఁ జూచి భీష్ముం డసహిష్ణుండై మృత్యుదేవతయుంబోలె నరి బలంబుల నురుమాడఁ దొడంగెను. ఇట్లు మించి సింహశౌర్యంబున నపరాహ్ణం బగువఱకుఁ బరాక్రమంబు నెరపి యాత్మగతంబున,

"గీ. ఉత్తమ క్షత్రియుల నెల్ల నుగ్రవృత్తి
నేఁడు పదినాళు లేని నా నిశితశరచ
యములఁ గూల్చితి, వేసరి నట్టు లయ్యె
మేనితోడి ప్రవృత్తిం కిట మాను టొప్పు".

'ఈ పదిదినంబుల ముగ్రవృత్తుండనై యుత్తమక్షత్రియులఁ నెందఱినో నా క్రూరశరంబుల కెఱగావించి విసివితిని. ఇంక శరీరపరిత్యాగంబు చేసిన బాగుండు' నని చింతించి ధర్మజుం జేరి యాతనితో నిట్లనెను. అనఘా! పుట్టినప్పటినుండియు దారుణతరంబగు రాజన

ధయుండే కాలము గడచిపోయెను. ఇంక నీ యూసురకర్మంబునకు నాయువసం బొల్లకున్నది. కుమారా! మీరు నా హితము గోరుదురేని తడవు సేయక శిఖండి ముందుగా ననుం గొడవి పడవేయుండని చెప్పెను. అదివిని ధర్మరాజు దగ్గఱనున్న ధృష్టద్యుమ్ను నవలోకించి భీష్ముని పలుకులు వింటిమిగదా: మన యోధుల నెల్లర కూడఁగట్టుకొని యాత నిపయిం బురికొల్పుచు నీవును శ్రీముఁడును నర్జునునకు సహాయ్యులరై భీష్మునిం బట్టవేయుఁడని హెచ్చరించెను. అప్డు ఆ వీరత్రయమును భీష్మునిపై విజృంభింప నశ్వత్థామాది కౌరవవీరులు వారికడ్డమై పోరఁదొడఁగిరి. పార్థుడు శత్రుసైన్యంబుల నుగ్గాడుచు శిఖండికి దెబ్బి చూపెను. అతఁడు భీష్మునియురమున వాలుటమ్ములఁగురిసెను. కాని భీష్ముఁడు వానిని వానచినుకులట్లు నిర్లక్ష్యించి నిలువబడెను. దుశ్శాసనుఁడాతనికడ్డము వచ్చెను. కాని యర్జునుడాతని నిశితాస్త్రం బుల నొంపించి వెనుకకు మరల్చెను. ఇంతలో గురుబలంబులు ప్రవాహముగా వచ్చిరి. కాని యర్జునుఁడు వారల నెల్లరఁ జీకాకు పరచి చెదర గొట్టుచుండెను. భీష్ముఁడత్తఱి పాండవుల పరాక్రమమునకు సంత సించుచుఁ దన ప్రతాపంబు సూపఁగోరి ముందఱ సేనల మట్టాడు చుండెను. విరటుని తమ్ముఁడగు శతానీకుఁ డాతని నెదుర్కొనెను. కాని యొక్కింతనే భీష్మునిచేఁ దల నఱుకఁబడెను. పాండవసేన లాతని వేఁడిమి కోర్వఁజాలక వాపోవుచుఁ బాఱఁదొడఁగిరి. శ్రీకృ ష్ణుడదిగాంచి 'అర్జునా! ఇత్తఱి నీ వుపేక్షించిన మన పని తప్పెను. కావున నీవు తీవ్రించి భీష్మునిం బొదివి కొనవలెనని హెచ్చరించెను. అర్జునుఁడంత నుదగ్రశౌర్యుండై యురవడించి భీష్ముని బాణపుంజం బులఁ గప్పెను. శిఖండియు తీవ్రశరంబుల నాతని నొప్పించెనుగాని భీష్ము డెదురేయ నొల్లకుండెను. అది సందుగా సవ్యసాచి భీష్ము చాపముం దునిమి శితశరవర్షంబుల నాతనిపైఁ గురియుచుండెను.

కాని కౌరవవీరు లర్జుని సహింపక కోపావేశులై సన్నద్ధులైరి. పాండవ యోధాగ్రేసరులు నా సంగరంబున నావిర్భవించి యత్యుగ్రంబుగా వారిం దలపడి పోరు సాగించుచుండిరి. అర్జునుండు కురుసైన్యంబున నెల్లెడం దానయై, నూరు మసంగినట్లు వారిని రూపుమాపి, భీష్మునిం జేరకి, శిఖండిం బురికొల్పుచు నాతనిచే నిశిత సాయకంబుల నేయిం పుచుం దానును వివిధశక్తులం బఱపుచు భీష్ముని విల్లంబుల దునిమి, సూతుని కేతనంబును గూల్చెను. భీష్ము డర్జును ప్రతాపముం దలంచి 'వీరికి శ్రీకృష్ణుండు ప్రాపు గాకున్న నేనొక్క ంటనే ధనుర్మాత్ర సాహాయ్యుండనై గెలువనా?' యని యెంచి మరల సంభ్రమము నణంచుకొని "వీరలు శ్రీకృష్ణునితో వచ్చి నన్నుం గోరంగా నావధోపాయం బెఱింగించితింగదా? నాకీ సమర సంభ్రమ మేల? శాంతినై మరణంబునకు వేచియుండెద నని వినిశ్చయుం డయ్యెను.

అట్లు నిశ్చయించుకొనియుం దా నూరకుండుట భావ్యముగా దని భీష్ముండు వేరొండు విల్లెత్తి యర్జునునిపై బాణంబు ప్రయోగింపం గడంగెను. శిఖండియు నుద్ధతోత్సాహంబున భీష్ముని నొప్పించుచుం డెను. కాని యాతం డించుకయు బడలకుండుటచే నర్జునుఁడు భీష్ముని విల్లును ద్రుంచి గాఢముగా నొవ్వనేయుచుండెను. ఆతరుణమున భీభత్సుండు పొంగిన వారాశియుం బోలె నెవ్వరికిని వారించుటకు గాను చేయుటకైన భీభత్సముగ నుండి బిరుదాన్వయ మన్వర్థము చేయుచుండెను. అప్పుడు భీష్ముండు నిర్వ్యాజపడి చూచుచున్న దుర్యోధనునితో నిట్లనియె.

"మ. అని దేవాసురకోటి కైనను నశక్యంబిమ్మహావీరు మా
ర్కొనగ, వీఁడల్గిన మర్త్యులేయెదురు వీరుండైన యాక్రీడి ద
క్కనినిప్పాండవసైన్యమింతయుమ్రగ్గింపంగ నేఁ జాలుదున్
వినుసత్యంబిది, నీనివింటి కెదురన్ విల్లెత్తలేఁ డెవ్వఁడున్."

'దేవాసురులైన నీ యర్జును నెదిరిపోరఁజాలరన్న నింక మర్త్యుల మాటయేల? ఈవివ్వాచ్చుం దక్క తక్కిన పాండవుల నెల్ల నే నొక్కడనే చక్కడంపఁగలను. కాని యీ వీరునిపై నెవ్వఁడును నిల్లెత్తఁజాలఁడు.' ఇట్లనుచుండ నర్జునుఁడు శిఖండి విల్లువెనుక తన విల్లు నిలిపి యాతఁడే చేసినట్లుగఁ గొన్ని వేఁడియలుగులఁ బరపిన భీష్ముండు నొచ్చి చెంతనున్న దుశ్శాసనునితో 'ఓయీ! యీ బాణములు శిఖండివి కావు. ఇవి కర్కటి గర్భమువలె నాయంతమును గనునట్లున్నవి. ఈతని బాణముల కింత శక్తియు, శుద్ధియు, లక్ష్యమును, దీప్తియుఁ గలుగ నేర్చునే; ఇయ్యవి తప్పక యర్జును విశిఖంబులు గావలయు' నని పలికి యాతనిపై నొక్కపటుశక్తిం బరపెను. పార్థుఁడు వానిం దునుమాడి భీష్మునిపై తీవ్రశరపరంపరఁ గురియఁదొడఁగెను. మఱియు నాతని ప్రేరణంబున పాండవ బలంబులు 'భీష్ముని నేయుఁడు పొడువుఁడు పొడువుఁ' డని యఱచుచు నుద్రేకంబున పెుత్తంబులుగా పయింగవియుచుండిరి. కౌరవులా వృద్ధ వీరుని రక్షించుటకై తండోపతండంబులుగా నడ్డుపడిరి. అప్పుడు పోరు భయంకరమయ్యె. ఎల్లరి మనసులును భీష్మునిమీఁద నే వ్రాలెను. సుర లాకసము నుండి యాత్రముతో భీష్ము నే కనుచుండిరి. సూర్యుఁడు శాంతించుచుండెను. అట్టియెడ నర్జునుఁడు వింటదీప్తివిశిఖంబులఁ దొడగి భీష్ముని మేన నింపెను. ఆ వృద్ధవీరుఁడు వాని తైక్ష్ణ్యమున కోర్వఁజాలక కౌరవులు వెఱఁగుపడి చూచుచుండ, సురలు రిచ్చపడ, నేల కంపింప, నహర్పతి యస్తాద్రి గ్రుంకునట్లు తూర్పు దెసగా నరదమునుండి గూలెను. అమ్మహానుభావుని నెమ్మేను పుడమి నంటకుండ శరము లూఁత యయ్యెను. ఇయ్యది యెంతయు వీరోచితముగదా! యుద్ధ మారంభముగా దశదినసంబు లవక్ర పరాక్రమంబున నరాతి శాత్రవ చమూ సంహారం బొనర్చి గుర్జేయుఁడని

పించుకొన్న భీష్ముఁడిఁక రణరంగమునుండి విశ్రమించెను. పాండవులును వారి సేనలును దమ విజయంబునకు సంపరిపూర్ణానంద భరితులై శంఖంబులు పూరించిరి. దుర్యోధనాది కౌరవులు మహారథ శ్రేష్ఠుండగు తమ సర్వసేనానాయకునిఁ గోల్పోయినందులకు నిఘ్నతహృదయులై యెలుగెత్తి యాక్రందన మొనర్చుచుఁ గన్నుల నీరు నించుచు, గాలుసేతు లాడక పాండవులదిక్కు చూచుచుండిరి. ఈ భయానక దృశ్యమును దిలకింపఁజాలక సవిత్రుఁ డపరవారిధి న స్తమించెను.

ఏ కా ద శా ధ్యా య ము

శరతల్ప శయనము ౧

భీష్మపతనముతో నాఁటి రణము ముగిసెను. తోడనే కౌరవులును పాండవులును శస్త్రాస్త్రంబులు విడిచి, మైమఱువు ల్యాడ్చి బంధు మిత్ర సహితంబుగాఁ బితామహుని పాలికిం జనిరి. ధనంజయుం డొక్కఁడును ధనుష్పాణియై యరిగెను. ఇట్లిర్వురు పక్షంబులు రోషంబు లుడిగి ప్రశాంతులై తన్నుంబరివేష్టించినందు లకు భీష్ముం డెంతయు హర్షమునొంది వారి నభినందించి వారిచే వలయు పరిచర్యలఁ జేయించుకొనుచుండెను. ఆ వృద్ధవీరుఁడు తనకుఁ "గ్రీదల" యని చెప్పఁగా దుర్యోధనుఁడు మెత్తని తలగడలు దేఁ బనిచెను. భీష్ముఁ డదిచూచి చిఱునవ్వుతో సవ్యసాచినిఁ బిలుచ నాతఁడు గాండీవము నేలఁబెట్టి బాష్పంబులు కురియుచు దగ్గఱెను. భీష్ముఁ డతనితో తన సెజ్జకు సర్వామముగాఁ దూపులతో దలగడ పెట్టుమని యానతిచ్చెను. అర్జునుం డట్లేయని గాండీవముఁ గైకొని తాత యనుమతి నొంది మూఁడు వాలుటమ్ముల

నభిమంత్రించి పెడతలయెత్తి పట్టుకొని పుంఖంబులు భూమిపై మోచి నిలచునట్లుగా నేసెను. భీష్ముఁ డంతులకు బ్రీతుండై తల్పమునకుఁ దగిన యుపధానము నమరించితివని కొనియాడెను. పిమ్మట నచ్చటి వారలనెల్ల గలయంగని యుత్తరాయణమువఱకు నే నీ యంపశయ్యయందే సూర్యునారాధింపుచు దినములు గడుపుదును. నన్ను దృఢముగా రక్షించుచుండుఁడు. నన్ను గావఁగోరినచో పరిఘతోడి ప్రాకారంబును నిర్మింపుఁడని యానతిచ్చినఁ' గౌరవులును పాండవులును నీ యాజ్ఞ తలఁదాల్తుమని చెప్పి యవ్విధంబున నాచరింపఁ దమతమ వారలలో నర్హుల నియమించిరి; అంత చికిత్సకులు వచ్చి శల్యచికిత్స సేయుదుమని విన్నవించిన భీష్ముఁడు వారిని వారించి, బహూకరించి, యభిమతార్థంబులిచ్చి పంపెను. అంత గీతవాద్యనృత్తంబులఁ బ్రవీణులగువారు వచ్చి యాయనకు వినోదంబు సేయుచుండిరి. అట్టియెడ నా వీరుండు నిస్సారంబున దప్పికనోడమి నీరడిగెను. అందఱు నన్నికడల ప్రశస్తపానీయంబులఁ గొనితెచ్చిరి. కాని భీష్ముఁడు వానిం బరిగ్రహింపక 'శరతల్పగతుండనగు నేను దీప్త విశిఖాగ్రంబుల భూగర్భమును వ్రచ్చితీసిన జలంబెకాని యన్యసలిలంబులనొల్ల' ననియెను. ఈ మాటలకుకౌరవులును దక్కినరాజులును వెఱఁగుపడి చూచుచుండిరి. గాంగేయుఁ డంత నర్జును నవలోకించి 'అర్జునా! శర వేదన నొడలంతయు దపించుచున్నది. పెదవు లెండుచున్నవి. కావున వేగమే నాదప్పిక తీర్పగల జలంబు నొసంగు' మని యాజ్ఞాపించెను. అర్జునుఁడు తోడనే యావీరునకు బ్రదక్షిణంబొనర్చి తేజోమయంబైన బాణంబు పర్జన్యమంత్రాభిమంత్రితంబు గావించి మహీతలంబును గాఢ నేసిన దివ్యసుగంధ సలిలంబులు ధారారూపంబున భూగర్భమును జీల్చి యెగసెను. కౌరవులది గని విస్మయకంపంబులంబొందిరి. అర్జునుఁ డాతోయంబుల భీష్మునకుఁ ద్రావనిచ్చి పరితృప్తుం జేసెను. అంత నా వృద్ధపితా

మహుండు గాండీవిం గాంచి "ఓయీ! నీవును గోవిందుడును గూడిన నసాధ్యంబులు లేవు. మీతో వైరము మానుమని కురురాజున కనేకభంగులఁ దెలిపితిని. కాని యాతఁడు వినడయ్యె. తత్ఫల మిఁక భీమునిచేత ననుభవించు"నని పలికియుంచెను. పిదప సుయోధనుం బిలిచి,

"మ. నరుఁ డత్యద్భుత విక్రముం, డతని కా నారాయణుం డాప్తుఁ, డె
వ్వరికిన్ వీరి జయింపరాదు, సమరావష్టంభముం దక్కి ధ
ర్మరతుండైన యజాతశత్రునకు నింద్రప్రస్థ మిమ్మర్ధరా
జ్యరమం బొందుము, నీవు కొంద ఱయినం జాకున్న నీకొప్పదే?"

"ఓయీ! అర్జునుం డద్భుతవిక్రముఁడు. కృష్ణుఁ డాతనికిఁ బరమాప్తుఁడు. ఈ యిరువురను జయించుట ఏరికిని శక్యము గాదు. నీవు యుద్ధము మాని సమ్మతిని యింద్రప్రస్థ మొసంగి యర్ధరాజ్యమును హాయిగా ననుభవింపుము. [ఇదియే కురుపాండవ విభాగమునుగురించిన భీష్ముని నిశ్చితాభిప్రాయము.] మీలోఁ గొందఱైనఁ జావకుండుట నీకు మేలు కాదే?" యని హితము బోధించెను; కాని కౌరవ పాండవు లెవ్వరును మాఱాడక యాతనికి నమస్కరించి నిజనివాసంబుల కరిగిరి.

పిమ్మట న మ్మహాత్ముని సన్నిధికి కర్ణుఁ డొంటరిగా వచ్చి భక్తి వినయంబు లెసఁగ బాదప్రణామంబు లాచరించి 'మహాత్మా! మున్ను ని న్నన్నిరీతుల పలుగు లజ్ఞానంబున ధిక్కరించి యపరాధముఁ గావించితిని. నాపై నలుక మాని నీ వాత్సల్య శీతల కటాక్షంబులు బరపు' మని వేఁడికొనగా భీష్ముం డాతని నధికాదరంబునఁ జేరం బిలిచి 'ఓయీ! నీ దెసఁ గోపమేల? నీవు కులభేదము సేయుటను, బిడ్డలఁ జెఱుచుటను జూచి సహింపలేక పలుమారు నిన్నుఁ గినిసి నిష్ఠురోక్తుల నిందించితిని. ఇయ్యది శిక్ష కాని రోషము గాదు' అని యనునయింపుచుఁ బలికెను.

అహా! 'శిక్షకాని రోషము కాదు!' దీర్ఘ రోష ద్వేష దగ్ధులమగు మన మీ వాక్యార్థము నెట్లు సంపూర్ణముగా గ్రహింపఁగలము? ఇట్టి యుదారస్వభావమే కదా యాత్మోన్నతికి ప్రధాన లక్షణము!

మఱియు, భీష్ముఁ డిట్లనెను. 'వీరశేఖరా! నీవు దైవ వరంబున జనియించితివి. నీవు కౌంతేయుఁడవు కాని రాధేయుఁడవు కావని వేదవ్యాసుఁడు రహస్యంబున నా కెఱింగించె. అట్లగుటచే నీయెడ నాకు వాత్సల్యమే కాని మాత్సర్యము లేదు. నే నొక్కపని చెప్పెద వినుము. నీకు శుభంబగును. పాండవులు ధర్మపక్షులగుటను శ్రీకృష్ణుఁడు వారికి దోడగుటను వా రజేయులని యెఱుంగుదువు. నీకు వారితోడి విరోధం బొప్పదు. నీవును పాండవేయుఁడవే. కావున వారిం గూడియుండుట లెస్స' కర్ణుఁ డీ హితవచనంబులు విని 'దేవా! నేను కౌంతేయుఁడ నని యెఱుంగుదును. పాండవులకు శ్రీకృష్ణుండు ప్రాపు గలఁడనియు, వారిని రణమున గెల్వఁజాల ననియు నెఱుంగుదును. అయినను కురురాజు నాకుఁ జేయు మన్నన లెల్లఁ దలంచి చూచిన నే నాతని వీడిపోవుట వీరలక్షణము గాదని తోఁచెడిని. మఱియు పాండవులను బలుమారులు పరాభవించి, వైరముం బెంచి సమయము వచ్చినప్పుడు రారాజును వీడుట పాడి గాదని తలంతు. ఇంతకును దైవేచ్ఛ యిట్లుండఁగా మన మేమిఁ చేయఁగలము? నీవు దయయుంచి నన్నొండు పల్కక పరసేనలపై బంపుము. నాసేవాధర్మము నిర్వహించి నా వీర్యాతిశయముం బ్రకఁటించి కృష్ణార్జునుల గర్వం బుడిపెద' నని సవినయంబుగాఁ బ్రార్థించెను. భీష్ముఁ డందులకు 'వత్సా! నీ వంతటివాఁడ వని యెఱుంగుదును. సుయోధనుని చిత్త మెట్లో యట్లే వర్తింపుము. ఆతని యాశలకెల్ల నీవే కదా యాలవాలము! నీ కనుజ్ఞ యిచ్చితిని. మఱియొక యనుమాన ముడిగి సంతసంబున నుండు'మని సెలవి

చ్చెను. కర్ణుఁడా పితామహుని బంధుభావమునకుఁ బరమానందము నొందుచు నిజనివాసంబున కరిగెను.

ద్వా ద శా ధ్యా య ము

శరతల్ప శయనము

భీష్ముండు పడినపిదప ధర్మరాజు క్రమముగా ద్రోణ, కర్ణ, శల్యాది మహావీరులను సంగరంబునఁ బొలియించి, ధార్తరాష్ట్రుల రూపుమాపి, విజయలక్ష్మిం జేపట్టి కురుసామ్రాజ్యాభిషిక్తుండై యొక్కనాఁడు శ్రీకృష్ణుని దర్శింపఁబోవ నా మహాత్ముఁడు ధ్యాననిమగ్నుండై యుండెను. ధర్మజుం డాతని బ్రసన్నుం జేసికొని 'మహాత్మా! యీ ధ్యానం' బేమని ప్రశ్నింప నాతఁడు లేఁతనవ్వు నవ్వి యిట్లనెను.

సీ. గంగ యెవ్వనిఁదన గర్భంబునం దతి
శ్లాఘాసమేతమై సంభవించె?
భార్గవుం డెవ్వనిఁ బరమ శిష్యుఁడు గాఁగ
బడసి గురుత్వ మెక్కుడుగ నెగడె?
నా రాముఁ డెవ్వనితోఁ గాసి యిరువది
మూఁడు దినములపు వాఁడి దొలఁగె?
కాశీశు కన్యలు గారణంబుగఁ బోరి
యెవ్వని కోడి రనేక నృపులు?
గీ. వేదములు నాలుగును ధనుర్వేదమును మ
హాస్త్రములుఁ జెంది యెవ్వనియందు వెలిఁగె?
నట్టి భీష్ముఁడు నన్నిప్పు డాత్మ దలఁచు
చునికిఁ ద ద్గతమయ్యె నామనము నధిప!"

'రాజా! మహానుభావుండగు భీష్ముండు సన్నిధిని భక్తితో ధ్యానించుచుండుటచే నామనస్సు నతనియందు లగ్నమైనది. వసిష్ఠ శిష్యుండును, త్రికాలవేది, సర్వవిద్యావలంబనుండు నగు నమ్మహాను భావుండ స్తమించిన జ్ఞానసూర్యుండ స్తమించిన రాత్రియగును. సకలజ్ఞానంబులు నతనియందున్నవి కావున నీవాతని పాలికింబోయి నీవడుగందలంచిన యఖిల ధర్మంబుల నడిగి తెలిసికొనుము.' అనవుడు ధర్మరాజు 'నాతనవుం డట్టి మహానుభావుండని మున్ను ఋషులు చెప్పగా బల్మరు వింటిని నిన్నుంగూడి భక్తితో నాతనిని సందర్శించుటకుం గుతూహల ముకలదు. అమ్మహాత్ముండును నీ సన్నిధిచే సంతృప్తుండగును. కావున తోడనే యాతని నం జూడం బోవుద' మని విన్నవించెను. శ్రీకృష్ణుం డందుల కంగీకరించి తనచే నాయితము సేయ నియమించి పాండవులను, కృప, సాత్యకి, సంజయ, విదుర ప్రముఖులను గూడు కొని యరదంబులపై భీష్ముని పాలికిం బయన మయ్యెను. ఇట్లు బయలుదేఱి కురుక్షేత్రంబున నోఘవతీ తీరంబున సాత్యవతేయాది ముని సేవితుండై నారాయణ ధ్యానపరాయణుండై యున్న భీష్ముని చక్కటికిం జని వారెల్లరు నరదంబులు డిగ్గి మునులకు నమస్కరించి భీష్మునింగాంచి భక్తిమైం బ్రణామంబు లాచరించిరి. అంత శ్రీకృష్ణుం డమ్మానీయు నవలోకించి 'మహాత్మా! నీచిత్తమెప్పటి యట్లు వ్యాకులముగా నున్నదే? శరీరపీడ మనఃపీడకంటె నెక్కుడం దురు. ఒక్క ములికి గ్రుచ్చుకొన్నంతనే మిక్కిలి బాధకలుగును. ఇట్టి వేదన నొందుచుండియు నీవు దుఃఖమొందకుండుట పితృవర ప్రభావమువలనం గదా! నీవు కలిమిలేములను సుఖదుఃఖములను గూడ సమముగాం జూడవలెనని సురలకుం గూడ బోధింతువు. అట్టి నీకితరులు హితవు గఱపనేల?

"ఉ. రాజవె! రాగహీనుఁడవె! రాజితసుందరమూర్తియుక్తి! వి
భ్రాజిత సంపమున్నశీ విభాసిత వర్తనుఁడట్టె! కామినీ
రాజిమనోజ్ఞ భంగి చతురత్వ ధనుండవె! బ్రహ్మచర్య దీ
క్షాజిత మన్మథుండు నవె! జన్మములిట్టివి యెందుఁ గల్గునే?

క. సురలును నసురులు యక్షులు
నురగులు గంధర్వులును మహోద్ధతిఁ బైపై
నురవడివచ్చిన నోకఁడవ
పరాజితులఁ జేయు దుగ్రబాహాస్ఫురణన్.

చ. దమమును సత్యముందపముదానము వేదములందుఁ జూప వే
దమునను గల్గు నైపుణియు ధర్మవిధిజ్ఞతయున్ విరోధి భూ
రమణ విమర్దన క్రమ విరాజిత శౌర్యము నీకుఁ బోలె నై
జములగువాఁడు వేఱొకఁడు శంతనునందనపుట్టఁడెన్నఁడున్.

క. వేయేల సంభవించునె?
సాయకతల్పమున నుండి 'చావఁగ నొల్లన్
నా యిచ్ఛగాక' యను నరుఁ
డే యుగమునఁ జూడ వినఁగ నెచ్చటనైనన్.

తే. వసువులందును బెద్దవు, వాసవాది
సురల మిగులుదు గుణముల, ధరణిసురులు
చెప్ప విందు నీమహిమ నాచిత్తమునను
గందు ననుపమ తేజ! గంగాతనూజ!"

"ఆహా! రాజవై, రాజసుందరుఁడవై, సకలకలావిరాజివై నెగడియుఁ జితేంద్రియుండ వైన నీ జన్మ మసదృశము. కురువీరా! సురాసుర యక్షగంధర్వాదు లొక్కుమ్మడి నెత్తివచ్చినను పరాజితులఁ

జేయఁగల నీ పరాక్రమము వర్ణనీయము. సత్యశౌచదమాది సద్గుణములును, సమస్త విద్యాపాటవమును, ధర్మసూక్ష్మ జ్ఞానమును, శత్రుభయంకర శౌర్యమును—ఇన్నియు నీ యొక్కనియందుఁ గాక మఱియెవ్వని కబ్బుకొని యున్నవి? ఇన్ని నాళ్లు శరతల్పమున నుండి 'నా యభిమతము గాదు కావున నేనిప్పుడు మరణింప'నని నీ వలె నెవ్వఁడనఁగలఁడు? ఇట్టి వైచిత్ర్యమేయుగమున నైన జరిగియుండుట వింటిమే? ధర్మాత్మా! నీవు వసువులలోఁ బెద్దవనియు, దేవేంద్రాదులును నీకు గుణములలోఁ జాల రనియు బుధులచేఁ బలుమరు విని నీ మహిమ నెప్పుడును నా చిత్తమున నూహించు చుందును." అని పలికి పాండవాగ్రజుం జూపి 'యీ ధర్మతనయుఁడు బంధుమిత్ర వియోగముచే శోకోపహతుఁడై యున్నాఁడు. నీవు సమస్త ధర్మపారంగతుఁడవు. నీ వరిగినచో నీలోకంబున జ్ఞానము పొనుంగువడును. వీరెల్లరు నీ ధర్మంబుల వినఁ గుతూహలులై యున్నారు. కావునను గ్రహించి ఈతని నీపుణ్యవాక్యములచే ప్రబుద్ధమానసునిగ నొనర్పు'మని కోరెను. ఈ వాక్యములకు భీష్మాచార్యుఁడు మొగం బించుక యెత్తి కృతాంజలియై శ్రీకృష్ణునిం బ్రశంసించి 'దేవా! సమస్తజ్ఞానములు నీయం దిమిడియున్నవి. నీ వాగ్విలాసము ముందఱ నాబోధలెంత? విషానల సదృశంబులగు శరంబులు బెట్టు వేదనచే నంగంబులును, సంతరంగంబును నవశంబై యున్నవి. ప్రతివచించుటకు శక్తి లేదు. దౌర్బల్యముచే కంఠమును నాలుకయు స్వాధీనము తప్పినవి. నాయెడఁ బ్రసన్నుండవై ధర్మపుత్రున కెయ్యది హితమో యరసి నీవే బోధింపుము. నీ వుండ నేను జెప్పుట గురుండుండ శిష్యుండు చెప్పుటగాదే?' యని సవినయంబుగాఁ బలికెను. శ్రీకృష్ణుఁ డది విని ప్రసన్నుండై 'కురువీరా! నిన్ను శరవేదన బొరయకుండను, క్షుత్పిపాసలు చేరకుండను దివ్యజ్ఞానము పొందునట్లును వరములొసంగితిని

నా ప్రభావంబున నీకిట్టిశక్తులు గలుగునని వచింప, భీష్ముఁ డమం దానందము నొంది యాయన దాక్షిణ్యముం గొనియాడి ధర్మజునకు ధర్మరహస్యంబు లెఱిఁగింప నంగీకరించెను. అంత వారెల్లరు సంతోషంబున. ఒను పెను సంశయంబులు దీరిగి. సూక్ష్మానోక్తిసుపీయు భీష్ముఁడు రహస్యంబున మునిప్రవరులును సాంఖ్యనారదాది ముఖ్యులును, ధృతరాష్ట్రుఁడును, సంజయవిదురులును దన్నుఁ గొలుచుచుండ ధర్మనందను మనస్సంశయంబుల నెల్లఁ దన బోధామృతంబునఁ దొలఁగించుచుండెను. ఇట్లారుదినము లుపన్యసించి భీష్ముఁడు తా నెఱిగింపవలసినదియెల్ల నెఱింగించితి ననియు, నిఁకధర్మోత్తరంబుగాఁ బ్రజాపాలనంబు సేయు మనియు ధర్మపుత్రున కాజ్ఞాపించి. యుత్తరాయణముప్రవేశించినతోడనే తాను నిర్యాణము నొందుగాట నెఱింగించి. ముప్పటికిఁ దనకడ కరుగుదెమ్మని వారినెల్ల సెలవిచ్చి పంపెను. ఆ మహాయోగీశ్వరుండును, సూర్యుండుత్తరాభిముఖుండగువరకు నేఁబది దినంబు లేకాంతమున పరమేశ్వర ధ్యానము తోడను, వ్యాస పరాశరాది మహర్షి గోష్ఠి యందును పుణ్యోత్కృష్టంబుగాఁ గాలంబుగడపుచు నిర్యాణముహూర్తంబును వేచియుండెను.

త్ర యో ద శా ధ్యా య ము

నిర్యాణము

పూజ్యుఁడగు సూర్యభగవానుం డుత్తరదిశోన్ముఖుండయ్యెను. భీష్మాచార్యుండును సాయుజ్యసమయమునకై సర్వసంసిద్ధుఁడై ప్రమోదితాంతరంగంబున పరమేశ్వర ధ్యాన సంకలితుండై యుండెను. అట్టి యెడ ధర్మరాజు ధృతరాష్ట్రుని, కుంతిని మున్నిడికొని శ్రీకృష్ణసాత్య

కుంతిని, దనసోదరులను, విదుర సంజయాదులను గృపాచార్యధౌమ్యులను, మంత్రకోవిదులను. యాజకులను దోడఁగొని, వస్త్ర చందనాగరు ఫలపుష్పములను, ఘృతకుంభములను బట్టించికొనియనేకరత్నములను గాంచనములను గైకొని సమస్తపరివారముతో మహావైభవంబున భీష్మాచార్యుని వీరశయనస్థలంబునకుఁ జనుదెంచి యరదంబు డిగ్గి, పితామహుం జేరంజని 'మహాత్మా! ధర్మనందనుఁడ నిదె ప్రణమిల్లుచున్నాఁడను. నాపలు కవధరింపుము. నీ యానతిఁ జొప్పున నీ తనయుఁడు ధృతరాష్ట్రుండును శ్రీకృష్ణుండును, సమస్త బంధుజనులును, విప్రులును, పౌరులును, నెల్లరు నేతెంచిరి. కన్నెత్తి వీరిం జూడు' మని కన్నుల నీరునించుచు గద్గదికతో విన్నవింప నమ్మహాత్ముఁ డండఱ నాలోకించి, ధర్మతనయుని కరముఁ గీలించి 'వత్సా! మేలుచేసితివి. నీవు గలుగుట దైవయోగముగా నెంచెదను. ఇది మాఘమాసము, శుక్లపక్షము, నేకాదశియు నగుట నామనంబుప్పొంగుచున్న' దనియెను. పిమ్మట ధృతరాష్ట్రుం దిలకించి 'కుమారా! నీవు సర్వవిద్యలు నేర్చితివి. సమస్త ధర్మములు నెఱుంగుదువు. నీ వన్ని విధములధన్యుఁడవు. భవితవ్యమునకై విచారింపక ధర్మవర్తనుఁడగు నీధర్మనందనునిచే శుశ్రూషలంబడయుచు నాతనిపై దయగలిగి యుండుము. ఇతనికి నీయెడ నధిక భక్త్యనురాగములు గలవని నేనెఱుంగుదును. కుమారా! దుర్యోధనాదుల వినీతులు, అధర్ములు, క్రోధనులు, లుబ్ధులు నగుటచే స్వకీయ దుష్కృతంబులచే మడసిరి. వారికై నీవు విచారింపకు' మని యుపదేశించెను. అవల శ్రీకృష్ణు నాలోకించి,

"గీ. దేవ దేవ! దేవాత్మక! దేవవంద్య!
శంఖ చక్ర గదా పద్మ చారుహస్త!

వాసుదేవ! త్రివిక్రమ! వరద! పరమ
పురుష! ప్రణుతి యొనర్చెదఁ గరుణఁ జూడు!"

అని స్తుతియించి,

"ఆ. బలము నీవ నాకు, భక్తుండ నీయెడ,
నాలు బిడ్డ లేనియట్టివాఁడఁ
గావు నన్ను నధిక కారుణ్యమున, నిన్ను
నుజ్జ గమలదళ మనోజ్ఞ నయన!"

'కృష్ణా! నీవేనాకు బలము, నేను నీ భక్తుఁడను; ఆలుబిడ్డలు లేనివాఁడను, నాయందు మిగులఁ గరుణించి కాపాడుము. నాఁకిఁక సెలవు దయచేయు' మని దైన్యాబుగా వేఁడికొని "కృష్ణా! పాండు పుత్రులకు నీవేగతి. కృష్ణుఁ డెక్కడ నున్న జయ మక్కడనుండు నని నేను దుర్యోధనునకుఁ బలుమరు బోధించినను వినక, యా దుర్బుద్ధి పలువురఁ జంపించి తానుజచ్చెను. నీ మాహాత్మ్యము మొదటినుండియు నే నెఱుంగుదును గాదే!" యని విన్నవించెను. శ్రీకృష్ణుఁడును నా వృద్ధవీరు నత్యాదరంబున నవలోకించి,

"ఆ. కీడొకప్డు లేదు; కృత పుణ్యుడవు; తండ్రి
వలని భక్తి పెంపు గలవు; దానఁ
గాదె బంటుఁబోలె గాంగేయ! మృత్యువు
నీ వశమున నిలిచె నిర్భరముగ."

'నీవు పరుల కెన్నఁడును గీడును దలంచి యుండలేదు. పుణ్యాత్ముఁడవు. నీ పితృభక్తి మహత్వము వలన మృత్యువు నీ బంటయి నిలిచియున్నది. నీ వన్నివిధముల ధన్యుఁడవు. నీకు నే ననుజ్ఞ యిచ్చితిని. దేవత్వముఁ బొందు' మని ప్రియంబున బలికెను.

అంత భీష్ముఁడు ధృతరాష్ట్రాదు లందఱ యనుమతి యడిగి, వారల నెల్ల బ్రియంబునఁ గౌఁగిలించుకొని, దయాసత్య శౌచంబులు నిత్యంబులుగాఁ బాటించి బ్రదుకుఁడని చెప్పి, తాను తొల్లి రాజుల గెల్చి తెచ్చిన ధనంబులు విప్రజనంబుల కిచ్చి, ధర్మతనయుం జూచి గురుజనులును విప్రులును బూజనీయులని చెప్పి యూరకుండెను. పిమ్మట సమ్మహానుభావుఁడు ధారణానుక్రమంబున సమాహితాత్ముండై వాయువుల నిరోధింప నవి యూర్ధ్వగతిం గైకొని యెను. అమ్మహాత్ముం డవయవంబులఁ బ్రాణంబులు దిగిచికొని వచ్చినప్పు డయ్యె యంగంబులు శల్యరహితంబు లయ్యెను. అది గాంచి శ్రీకృష్ణాదు లగు సకలజనంబులు నాశ్చర్యభరితాంతఃకరణు లగుచుఁ గీర్తించిరి. క సంయమివరుఁడు సర్వేంద్రియంబుల నతిక్రమించి నాత్మ మూర్ధంబు భేదించి మహోల్కాకారంబున నాకసంబున నెగసి కొంతదవ్వరిగి యంతర్హితం బయ్యెను. ఆ యుత్కృష్టాత్మ యమరత్వముం బొంది శాంతించెను. అప్పుడు పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవదుందుభులు మొఱసెను; మహావీరుఁడు, మహాయోగి, మహాత్యాగి, మహాభక్తుఁడు, మహావేదియు నగు భీష్మాచార్యుఁ డిట్లు నిర్యాణముం బొందెను.

ఆవల ధర్మపుత్రుఁ డా శవరత్నంబునకు యథోచితముగా ఘృతచందనాదులతో నగ్నిసంస్కారం బాచరించి సమస్తభూత తర్పణంబుగాఁ బితృమేధంబు నిర్వర్తించెను.

చతుర్దశాధ్యాయము

పరిశిష్టము

"సీ. అఱచేత నున్నట్టి యఖిల రాజ్యమ్ము వ
ర్జించి సత్కీర్తి నార్జించినాఁడు
అన్యాయ మొనరించు నాచార్యునైనను
శిక్షించి నీతి రక్షించినాఁడు
స్పర్ధత్వమున వైరి వీరాగ్రగణ్యుల
వేఁటాడి శౌర్యంబుఁ జాటినాఁడు
శరతల్పగతుఁడయ్యు సకల ధర్మంబుఁ
గఱపుచు శాంతంబుఁ గురిసినాఁడు

గీ. బ్రహ్మచర్య గరిష్ఠుఁడై ప్రబలినాఁడు
నిన్ను నిరతంబు మదిలోన నిలిపినాఁడు
'భీష్ము' నంతటి భక్తుండు పృథ్వినెవఁడు?
సకల కల్యాణ గుణధన్య! సర్వమాన్య!"

[సర్వమాన్య శతకము]

శ్రీ భీష్మాచార్యుని జీవితకథ ముగిసినది. ఈ యల్పప్రయత్నమా మహాత్ముని శక్తిలో, భక్తిలో, త్యాగములో, ధర్మములో శతాంశము ప్రకటింపగల్గినను సంతసమే. ఇది వట్టి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన కట్టుకథయని కొందఱు కొట్టివేయవచ్చును. కాని యీ కల్పనల యడుగున విచిత్ర కాచపాత్రమున వినిర్మలముగ వెలుఁగు దీపశిఖవలె, నొక మహా చారిత్రకవ్యక్తి—జనకునికై బ్రహ్మచర్యముం బూనిన భీష్ముఁడు—ధర్మమునకై గురునితోఁ బెనంగిన భీష్ముఁడు—కురురాజ్యంబునకై జీవితము ధారవోసినభీష్ముఁడు—

ధర్మమునకై ప్రాణములర్పించినభీష్ముఁడు—అసదృశపరాక్రమశాలి యగు భీష్ముఁడు—వీరశయనంబున ధర్మరత్నములం బోధించిన యాచార్య భీష్ముఁడు—నిజేచ్ఛచే మేనఁ బ్రాణంబులు బంధించిన యోగీశ్వర భీష్ముఁడు—భక్తాగ్రేసరుఁడగు భీష్ముఁడు స్ఫుటముగా గోచరించుట లేదా? ఏమి? నానా వర్ణాలంకృతమగు మేఘమాలనుండి మార్తాండునివలె ఆయన యాయల్లికచాటునుండి స్పష్టముగా మనతో సంభాషించుటలేదా?

శ్రీ భీష్మాచార్యుని మహిమాతిశయముం బ్రశంసించుటకు శ్రీకృష్ణుని వాక్యరత్నముల నిచ్చుటఁ దడవుటకన్న నధికము చేయఁజాలము. 'అహో! రాజసుందరుఁడవై, సకల కలా విరాజివై నెగడియు జితేంద్రియుండవైన నీజన్మ మసదృశము. కురువీరా! సురాసురయక్షగంధర్వాదు లొక్కుమ్మడి నెత్తివచ్చినను పరాజితులఁ జేయఁగల నీ పరాక్రమము వర్ణనీయము. సత్య, శమ, దమాది సద్గుణములును, సమస్తవిద్యా పాటవమును, ధర్మసూక్ష్మజ్ఞానమును, శత్రుభయంకర శౌర్యమును—ఇన్నియు నీయొక్కనియందుగాక మఱియెందు నిరవుకొని యున్నవి? ఇన్నియేల శరతల్పముననుండి 'నాయభిమతము కాదు. కావున నేనిప్పుడు మరణింప' నని నీవలె నెవ్వఁ డనఁగలడు? ఇట్టి వైచిత్ర్య మే యుగముననైన జరిగి యుండుట వింటిమే? ......' ఈవాక్యము లన్నియు మఱియొకని పట్ల నతిశయోక్తులు కావచ్చును గాని భీష్మునియందు హుతాశనునకు తేజస్సువలె, సముద్రమునకు గభీరతవలె, హిమవంతునకు స్థైర్యమువలె సహజ—వినయోక్తులగుచున్నవి. సేజర్, నెపోలియన్, నెల్సన్, గ్లాడ్‌స్టన్, వాషింగ్టన్ మున్నగు పాశ్చాత్యవీరులు యోధులుగనో, రాజ్యతంత్రజ్ఞులుగనో యుభయులుగనో రాజిల్లిరి. కాని మన భారత వీరశిఖామణియగు

భీష్మునింబోలె ధర్మముతోడి పరాక్రమము, పరార్థతతోడి ప్రవర్తనము, యోగముతోడి యాచరణము, జ్ఞానముతోడిభక్తి—ఇన్ని యుదార గుణరత్నములకుఁ గుదురు కాలేదు. ఈ భీష్మభానుని ముందఱ వారందఱును కరదీపికలు, ఖద్యోతములు మాత్రమే కాగలరు. ఓహో ఏమి యీవెలుగు! కన్నులు మిఱుమిట్లు గొల్పుచున్నది!!

భారతీయేతిహాసమునందును భీష్మున కొక్కఁడే—శ్రీకృష్ణుఁడొక్కఁడే యీమహద్భేదముతో నుపమేయుఁడు కాఁగలఁడు. ఈ యిరువుర శక్తులు నొక్కటే. ఇరువుర భావములు నొక్కటే. ఇరువుర పంథలు నొక్కటే. ఇరువురును పదార్థజీవనులే కాని భీష్ముని జీవితోద్దేశ్యము సంకుచితము; కృష్ణుని జీవితోద్దేశ్యము విశాలము—నిరవధికము. భీష్ముని కర్మక్షేత్రము కురురాజ్యావరణముమాత్రమే? శ్రీకృష్ణుని కర్మరంగము సమగ్రభారతవర్షము—ఒక్క భారతవర్షమే యననేల? అశేషమహీమండలమును ఆయన యుద్యమ గర్భమున నిమిడియుండెను. మఱియు అనుకంపనీయమగు విభేద మేమన, శ్రీకృష్ణునకు సుఖజీవనము విధింపఁబడియుండఁగా భీష్ముఁడు మహత్తరత్యాగము లొనర్చవలసి యుండెను. శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మపక్షమును బూని విజయ మకుటాలంకృతుఁడుకాగా భీష్ముఁ డధర్మపక్షము నవలంబించి వినాశనమును వరింపవలసియుండెను. ఉభయులు నాత్మపరీక్షకు హృదయపూర్వకముగా స్వాగత మొసంగియు శ్రీకృష్ణుఁడా కష్టాగ్ని కీలల నుండి స్వర్ణావతంసమువలె ద్విగుణితచ్ఛాయతో వెలువడఁగా శ్రీభీష్మాచార్యుఁ డందు చాంపేయకుసుమము వలె దగ్ధమై నుసి యయ్యెను. ఈ తారతమ్యము పరిస్థితులచే నేర్పడినదే కాని యుభయుల వస్తుతత్వమును సమానమే. ఉభయులును స్వస్వరంగ

ముల సమముగనే—ప్రశంసించుచుఁ గృతకృత్యులైరి, ఉభయులు నన్యోన్య హృదయములను, మహిమాతిశయమును గుర్తించి యొండొరుల యెడ నపార భక్తి గౌరవంబుల కాస్పదులై యుండిరి.

ప్రాచీన భారతవర్షము తన మహాపురుషులపట్ల నెన్నఁడును కృతఘ్నతఁ జూపియుండలేదు. కేవల ఖడ్గవీరుఁడే కాక ధర్మవీరుఁడు, భక్తాగ్రేసరుఁడు, యోగీశ్వరుఁడు నగు రాజర్షి రత్నమనఁదగు భీష్మున కామె యుచితరీతిని దన భక్తి విశ్వాసములను బ్రకటించియే యున్నది. మాఘశుద్ధైకాదశినాఁడు సమస్తభారతీయులు నాత్మీయాభివృద్ధికై భక్తిమై నుపవాసము లుండి యా మహాత్మునకు తర్పణము లొసంగుచుందురు. కాని నేఁ డది వట్టి యర్థవిహీనముగా నాచరింపఁబడు చున్నది. కేవల జలాంజలిచే నా కర్మవీరుని యాత్మ పరితృప్తము కానేరదు. నవీన భారతవర్ష మాయన జీవనవిధానమును భక్తితోఁ బరికించి, శ్రద్ధతో నవలంబింప వలసి యున్నది. ఆయన పవిత్రచరిత్రధ్యానముచేఁ దన హృదయమును పావన మొనరించుకొని యాయనవలెనే ధర్మస్వధర్మములకు జీవితము నంకిత మొనర్పవలసియున్నది. ఆయన ధృతి, పరోపకారము, దీక్ష, శీలము, త్యాగము, వీర్యము, ఔదార్యము, భక్తి, ధర్మవర్తనము—ఈ మహోదార గుణముల నెల్ల నాస్థతో నభ్యసింప వలసియున్నది. వేయేల? ఆమె ముక్తినిఁ బడయఁగోరునేని ఆయన యాచార్యపీఠమును మఱల దృఢతరముగఁ దన హృదయమునఁ బ్రతిష్ఠాపింప వలసి యున్నది. ఇంతేకాదు, ఆమె పలువురు భీష్మాచార్యులను గ్రమ్మఱ గాంచవలసియున్నది. ఆయన జీవితమున భిన్న ధర్మముల కెట్లు పోరు గలిగినదియు, ఆయన వాని నెట్లు సమన్వయించినదియుఁ గొంతవఱకు మనము గ్రహింపయత్నించి

తిమి. ఆయన స్వధర్మమును నిర్వహింపుచు ధర్మమును పాలించెను. ఆయన తనకై కాదు, పరులకై జీవించెను. ఇదిగో ఆయన జీవిత సారము. ఈ సారమునే మనము మఱిమఱి గ్రోలి జీర్ణించుకొన వలసి యున్నాము.

ఓం శాంతి శ్శాంతి శ్శాంతిః

పంచదశాధ్యాయము.

భీష్మనీతి

భీష్ముఁ డాచార్యుఁడు, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు. ఆయన ఆచార్యుఁడై యాదర్శధర్మములు బోధించును. రాజనీతి విదుఁడై లౌకికధర్మము లుపదేశించును. ఆయన సమస్త విద్యాపారంగతుఁ డగుటచే నాయనకు దెలియని ధర్మసూక్ష్మములు లేవు. ఆయన ధర్మముల ప్రాశస్త్యమును గురించి శ్రీకృష్ణుఁడే యిట్లు చెప్పి యున్నాడు.

సీ. ధరణి యెందాక నుండు, సుస్థిరత నీదు
కీర్తియందాక నక్షయస్ఫూర్తిఁ దాల్చి
నడవఁ గలయది; నీవు సెప్పెడి సువాక్య
ములను వేదసామ్యములై వెలయుచుండు.

ఆయన యంపశయ్యనుండి ధర్మజునకు బోధించిన విషయములు మనకు నిత్యస్మరణీయములై యుండుటచేఁ గొన్నటి నీ క్రిందఁ గొందెందుపున్నాను.

రాజధర్మములు

క. శిలఁ ద్రెంపఁబోయి యినుమును,
జలములుగొని కాల్పఁగడఁగి చని యనలంబున్
బొలియును; రాజును విప్రుల
కలిగి చెఱుపఁబోయి తాన యనయంబు చెడున్. ౧

సీ. మేదినీపతి యతి మృదువైన, మావంతు
డేనుంగు నెట్లట్ల యెక్కియాడఁ
జూచుఁ ౧ దేకువ సెడి నీచపుం బ్రజః క్రూరుఁ
డగు నేని లోకంబు ౨ బెగడుఁ గుడుచుఁ;
గాన వసంతంబు భానుని చాడ్పునఁ
దగియెడు పాటితో ధరణి ప్రజల
నుచితవర్తనమున నొందించునది; యిది
రాజధర్మములకు రాజు సుమ్ము

ఆ. కౌరవేంద్ర! యవియుఁ గాక ౩ దండము పరీ
క్షావిశుద్ధిపూర్వకముగ వలయుఁ;
దన తలంపు వెంటఁ దమకించి ప్రజకు నో
ర్వ్వగఁ జరించుటయును దగదు పతికి! ౨

క. విను, గర్భిణి ౪ ప్రజ బ్రదుకున
కనుకూలము లైనయట్టి యాహారంబుల్
గొను గతిఁ, బతి ధరణీప్రజ
౫ మనికికిఁ దగ నడచు నని ఇ. తిమక గా కెప్పుడున్ 3

తే. కేషు నమ్మి యునికియును నే
ప్పుడును నమ్మమియును సుశీల! కుశలతగా, ద

౧ తేకువ=భయము. ౨ బెగడు=భయము. 3 దండము=శిక్ష. ౪ ప్రజ=సంతానము. ౫ మనికి=తొందరగలవాఁడు.

య్యెడ నైనను బుద్ధిసానిపి
తడవి కని కొనంగవలయుఁ దగవుఁ దగమియున్. ౪

క. రాజునకుఁ బ్రజ శరీరము,
రాజు ప్రజకు నాత్మ; గాన రాజుం బ్రజయున్
రాజోత్తమ! యన్యోన్య వి
రాజితులై యుండవలయు రక్షార్చనలన్. ౫

క. పరుసదనము మెయి [1]నరి గొనఁ
జొరఁ దగ, దది పొదుగుఁ గోయు చొప్పగు; విను! పా
ల్గురియించుకొనఁ దలంచిన
నరయవలదె గోవుఁ? బ్రజయు నట్టిద యధిపా. ౬

ఆ. కోరి తోఁటవాడు కుసుమఫలంబులు
కోయునట్లు రాజు గొనఁగ వలయు
[2]నప్పనములు; నతికి [3]యంగారములు సేయు
భంగియైన భూమి పాడుగాదె? ౭

క. ధన మపహరించుటయు తన
కనిశముఁ బని గాఁగ బ్రదుకు నతిలుబ్ధునకున్
విను! శత్రులచే నొటకు
మును దన ప్రజచేన చేటు మూఁడు నరేంద్రా! ౮

చ. కపటము లేక వైభవము గప్పగ యొండొరుమీఁద రాజుపై
నపరిమితప్రియం బెసఁగ నల్గకయుండు ముదంబుఁ బొందియే
నృపువిషయంబునం బ్రజవినిత్యల నృత్తితోఁ బుత్రభంగి నా
[illegible] కలిగిని దగువారెదనియ్యకొందురే?

యుద్ధనీతి.

సీ. పగవాఁడు బలములఁ బన్ని త్రోఁచినఁ దాను
సబలుఁడై యొంటిమై సంగరంబు

౧ అరి=పన్ను, ౨ అప్పనము=పన్ను, 3 అంగారము=బొగ్గు.

గోరిన నమ్మయిఁ ౧ గొనకొని మాయ లొ
నర్చిన మాయలఁ ౨ బెర్చి గెలువఁ
గొనునది, వెన్నిచ్చినను బ్రమాదంబునన్
బడినను ౩ కైదువు భగ్నమైన,
శరణన్న, మ్రొక్కినఁ దురగాది యెడలిన
నోరుతోడఁ బోరుచు నున్న, నెట్టి

ఆ. పగతునైనఁ జంపఁ దగ; దధర్మంబునఁ
జంపుకంటె ధర్మసమర కోటిఁ
జావు మేలు; రాజు శయ్యఁ జచ్చుట గొఱ
గాదు నాన నోడఁ గాదు పోర. ౧౦

క. విను! ౪ చిల్లు యిడిన యాయుధ
మును విషలిప్తమగు శస్త్రమును నెట్టి యమి
త్రునిపైనైనఁ బ్రయోగిం
చిన నరపతి నరకమున వసించు నృపాలా! * ౧౧

క. తనకుం దోడ్పడి ౫ యని నొ
చ్చినవానిం గాంచి కడఁగి ౬ చేష్టింపక యు
న్న నరేంద్రుఁ బొందు పాపం
బునకుఁ గొలఁది గలదె? భరతపుంగవ? తెలఁపన్. ౧౨

చ. ౭ అరిపయిఁ బోయి వాని పుర ౮ మగ్గలికన్ జెఱుపంగ నుద్ధరం
బునఁగు ప్రజాజాలంబుమెయి బాధలఁబెట్టు టధర్మ; మట్టి ని
ష్ఠురతయొనర్చు టప్పటికిఁజూడగ మానఁగ రాద యేని భూ
సురగృహదేవగేహముల ౯ గొల్లలనేర్వము సూనుటొప్పగాన్.

---

౧ కొనకొని=యత్నించి, ౨ బెర్చి=పెంచి, ౩ కైదువు=ఆయుధము, ౪ చిల్లు=శల్యము, ౫ అని=యుద్ధము, ౬ చేష్టింపక=పనిచేయక (ఉపేక్షించి యని భావము) ౭ అరి=శత్రువు, ౮ అగ్గలిక=ప్రానిక, ౯ చూఱ=కొల్ల, దోపిడి. *ఆర్యుల ప్రాచీన రణధర్మమునకును ప్రస్తుత రణనీతికిఁ గల తారతమ్యమును చదువరులు గ్రహింతురుగాక.

వర్ణ ధర్మ ము లు *

క. కోపంబు లేమి, సత్యా
లాపము, నిజదారపరవిలాసము, శుచితా
౧ గోపన, మద్రోహం బవ
నీపాలక! సర్వవర్ణ నియత గుణంబుల్. ౧౪

ఆ. బ్రాహ్మణునకు దమము పరమ ధర్మంబన
శ్యంబుఁ గృత్య మధ్యయనము: దాన
సర్వకర్మములును శాసితంబులు; వాని
నడప వలయు నిష్ఠ నెడప కతఁడు. ౧౫

ఉ. కాసిపఫంబునం జనక, కారుణికత్వము కల్గి శాంతిమైఁ
దా నపవంగ విప్రున కుదాత్తధనం బొడగూడెనేని ౨ సం
తానముఁ గూర్ప, నష్టాలకు ధర్మనిరూఢతఁ బంచిపెట్ట దు
ర్మానవిదూరుఁడై పరఁగ బ్రాహ్మణుఁడు కౌరవ వంశదీపకా. ౧౬

చ. యజనము దానధర్మమును నధ్యయనంబును ౩ దస్యుహింసయుం
బ్రజ కనురాగ మొందఁ బరిపాలన సేఁతయు సంగరంబునన్
విజిత విభీతమై ౪ తురవణించుటయున్ నృపధర్మముల్ గురు
ప్రవజతిలకాయమాన! సమరంబు సుధర్మువు వీనిలోపలన్. ౧౭

తే. అధ్యయన దానయజ్ఞంబు లధిప వైశ్యు
నకును గృత్యముల్ శుద్ధార్జనమున ధనము,
౫ సంచితద్రవ్యంబు పసుల రక్షించువాఁ డ
తండు వానికి నిది మహాధర్మ మనఘ! ౧౮

---

౧ గోపనము=రక్షణము. ౨ సంతానముఁగూర్పన్=సంతతిని పోషించుటకై (సంసారమును నిర్వహించుటకై యని భావము.) ౩ దస్యులు=శత్రువులు, ౪ తురవణించుట=త్వరపడుట, ౫ సంచితద్రవ్యము=కూడబెట్టఁదగినది. * భారతకాలము నాటి వర్ణవ్యవస్థ ప్రత్యేకము చర్చనీయము.

క. ఈ మూడు వర్ణములకును
దా మంచిగఁ బనులు సేఁత ధర్మువు కురుధా
త్రీ మహిళేశ్వర! శూద్రున,
కామెయి జీవనము వాని కజుఁడు విధించెన్. ౧౯

ఆశ్రమధర్మములు

మ. గురుశుశ్రూషయు, నాగమాధ్యయనముల్ గోష్ఠినిరాసంబు ద
త్పరతన్ మేల్ ౧ దొడయంగఁ దాఁజొరమియున్, భైక్షాశనత్వంబు స
ద్వరకర్మంబులయందు రాగభర గాఢద్వేషముల్ లేక యె
వ్వరితోడం బగ గాకయున్కియును భవ్యబ్రహ్మచర్యోక్తముల్.

మ. నిజదారైకపరత్వమున్ గరుణయున్ నిక్కంబు పల్కన్, దాల్మియున్
సుజనాసంగము, దేవపిత్రతిథిసంశుద్ధార్చనల్, ౨ హవ్యభు
గ్భజనంబుల్, సకలాశ్రమస్థులను శక్యప్రక్రియం బ్రోవుఁ బం
కజగర్భుండు గృహస్థధర్మములుగాఁ గల్పించె నుర్వీశ్వరా!

శా. తానుం భార్యయు నేఁగు ౩ బేరడవికిం, దా నొక్కఁడైనం జనుల్
మానాహంకృతులూడ్చు, నింద్రియములన్ మర్దించు, నచ్చోజడల్
పూనుం దాపసశాస్త్రముల్ సదువుఁ, జల్పున్ గోష్ఠితజ్ఞాళితో
౪ వానప్రస్థ విధాప్రవిష్టుఁడు ౫ ప్రజావాత్సల్య విఘ్నాత్మతన్.

శా. ఎచ్చోనైన ననునిల్చు. నాకఁటికి నేమేనిం గొనున్, రాత్రియై
నచ్చో ౬ నెమ్మి ౭ శయించు, నగ్నిపరిచర్యం బాసి వర్తించు దా

---

౧ తొడయుట = దీని కిక్కడ సరియైన యర్థము తోపలేదు ఇది ప్రమాద పతితపాఠ యుండుననియు, ''తొడరంగ'' నని యుండవలయునని (తొడరుట-తొట్రుపడుట, శరీరకష్టము గలుగునట్లుగా దేనియందును చొరబారకుండుట యని భావము) కొందరు పండితులు చెప్పుచున్నారు. ౨ హవ్యభుగ్భజనము=అగ్ని సేవ (హోమము) ౩ పేరడవి=పెద్ద యడవి. ౪ వాన...ప్రవిష్టుఁడు=వానప్రస్థవిధానమున ప్రవేశించినవాఁడు. ౫ ప్రజా...విఘ్నాత్ముఁడు=బిడ్డలయెడ ప్రేమలేని హృదయము గలవాడు. ౬. నెమ్మి=సంతోషము, ౭ శయించు=పవ్వళించు.

నిచ్చంగోరఁ ౧ డొకండు, నింద్రియజయం బేపారు భోగంబులన్
మెచ్చున్, మ్రొక్కనునొల్లకుండు; యతిపేర్మిన్ ౨ నిర్మముండౌ
నృపా! ౨౩

యాగము

ఆ. ౩ అధ్వరంబుకంటె నధికంబు దపము; ద
పం బనంగ మేని ౪ ప్రసన్నదనము
౫ నివురఁ జేతగా, దహింసయు సత్యవా
క్యంబు దమము దయయుఁ గాని యరయ. ౨౪

గురుజనము

సీ. విను తల్లియును దండ్రియును గురుండును సేవ
నీయులు, సద్భక్తినిత్య నిరతి
వారలఁ గొలుచుచు వా రెద్ది సెప్పిన
నది యాచరించుట యధిక ధర్మ
౬ మాగమ త్రియమును ౭ నగ్నిత్రయంబు ౮ లో
క త్రయంబును ౯ దేవతా త్రయంబు
నను వస్తువులు వారలందును జనని గా
రవమున నెక్కుడు రాజవర్య!

గీ. ఈ జగంబున దివమునం బూజవడయు,
మాతృభక్తుండు పితృభక్తి మానసుండు
నట్ల యవ్యయానంద ౧౦ సంప్రాపణంబు
గురు పదాబ్జ సమారాధకుఁ గడుగాంచు. ౨౫

---

౧ ఒకండున్=ఒక్కటియైన. ౨ నిర్మముఁడు=మమకారము లేనివాడు ౩ అధ్వరము=యజ్ఞము. ౪ ప్రసన్నదనము=సొంపు. ౫ ఇవురజేత=ఇంకజేయుట (పోగొట్టుట) ౬ ఆగమత్రయము=ఋగ్యజుస్సామములు. ౭ అగ్నిత్రయము=గార్హపత్యము, దక్షిణాగ్ని, ఆహవనీయము. ౮ లోకత్రయము=స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళములు (సత్యవైకుంఠ కైలాసము లనియుఁ జెప్పవచ్చును.) ౯ దేవతాత్రయము=బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు. ౧౦ సంప్రాపణంబు=సంప్రాప్తి.

సత్యము

తే. వాజమేధముల్ వేయొక్క వలనఁబెట్టి
యలఘు సత్యంబుఁ దక్కటివలనియందు
నిల్పి తుల దూపఁగా సత్య నిష్ఠలోని
యర్థమున కెక్కువచ్చె స య్యధ్వరములు.

సీ. సత్యంబు పలుకుట సర్వధర్మములకు
మిక్కిలి, యనృతంబు మేటిపాత
కము; తద్విశేషంబు గలదు చెప్పెద, నోరు
నర్థంబుఁ బ్రాణంబు నపహరింపఁ
జూచు పాతకులతో సూనృతం బాడుట
పాపంబు, బొంకులు పలికి యట్టి
వారి హింసించుట వరధర్మ, మిది యొక్కఁ
డేల ? భూతములకు హితము సేయు

గీ. బొంకు లెల్లను ధర్మముల్; భూత బాధ
కంబులగు నిక్కములు పాతకములు వినుము;
భూతముల దుష్ట శిష్టత్వములు వివేకి
సూక్ష్మతా వేద్యములు వానిఁ జూడవలయు.

కర్మము

క. చనినఁ జను, నున్న నుండున్
మనుజుఁ డొకటి సేయఁజేయు! నరనాయక! తో
డన తగిలి నీడ వోలెను
విను చేసిన కీడు మేలు విడువవు వానిన్.

క. మొలవంబెట్టని యట్టిది
మొలచునె? తొలుమేని దానములు నానార్థం
బులు సిద్ధించుఁ బ్రయత్నం
బులు లేకయు, నింత నిజము భూపవరేణ్యా!

సమయంబైనను గుసుమ ఫ
లము లెట్టులు దోఁచుఁ దరువులం దటితోఁ గ
ర్మములం బొడము౯ సుఖ దుః
ఖము లట్టుల నిప్రయత్న కలితోద్భూతి౯. 30

పరమాత్మ

ఆ. మణిమయములుఁ గనకమయములు రజిత మయ
ములు మఱియు మృణ్మయాదికములు
నైన పెక్కు పూసలందుఁ ద్రాడున్నట్లు
భూతకోటియందుఁ బురుషుఁ డుండు. 3౧

క. పా మెఱుఁగు బాము కాళుల,
ధీమంతుం డెఱుఁగ నేర్చు ధీ సాక్షిత్వ
శ్రీమంతుఁ బరమపురుషుని
ధీమల నిర్మోచనము దెలిఁగు నెఱిఁగినన్. 3౨

క. కలుగుం ౧ దోఁపమి యమవస,
గలుగునె యంతటన యమృతకరునకు నాశం
బలఘు పరవస్తువునకుం
గలదె యభావంబు మససుగానని ౨ కలుచన్. 33

ఇంద్రియనిగ్రహము

తే. ఇంద్రియంబులు దమ యిచ్చ నిట్టు నట్టుఁ
దిరిగె నేనియు దుఃఖముల్ దెచ్చు, నవియ
కట్టువడి సుఖ మొనరించుఁ, గాన నాత్మఁ
గావవలయు నింద్రియచోర గణమువలన ౩౪

శమము

క. పరిహాసము భాషణమును
నిరీక్షణము లోనుగాఁగ నింద్యంబులు సుం

౧ తోఁపమి=కుపుష్టింపకుండుట. ౨ కలుచ=దోషము.

దరులయెడ; దీని కేమని
చేరఁ దగఁ, నెట్లైన మనసు పొత్తురు సుదతుల్. 3౫

క. విను! మాంసాస్థిమయం బని
వనితాంగము సద్వివేక వైభవమునఁ గాం
చిన నందు మది దగుల దా
బనికిని ౧ నాడీ విశుద్ధి ప్రాపగుఁ బుత్రా! 3౬

క. ఒరు లేమేమి యొనర్చిన
నరవర! యప్రియము దన మనంబున కగుఁ దా
నొరులకు నవి సేయ కునికి
౨ పరాయణము పరమ ధర్మపథముల కెల్లన్. 3౭

క. జాతుఁడు మృతుఁడగుట ధ్రువము.
భూతోల్లాసము లనిత్యములు, విను ౩ సద్యః
పాతి యగు శరీరంబున
కై ౪ తొలఁగునె ధర్మపథము నార్యుం డనఘా! 3౮

అ జ్ఞా న ము

గీ. అనఘ! మూఢాత్ము చిత్తంబునందు విషయ
జాల మత్యంత గాఢ సంసక్తి నొందు
లక్కరసము దంపాదులఁ జిక్కఁ బట్టు
చందమున; దీనిఁ గనుట ప్రశాంతికరము. 3౯

క. నరనాయక! [భోగాశన]
పరాయణుఁ డగుచు నొందు పరికింపని దు

---

౧ నాడీవిశుద్ధి=నాడులు మూఁడు, ఇడ, పింగళ, సుషుమ్నలు ఇది ప్రాణాయామవిషయము. ౨ పరాయణము=ఆశ్రయము, ప్రాపు. ౩ సద్యః పాతి=అప్పుడే పడునట్టిది, అనిత్యమని భావము. ౪ తొలఁగుట=విడుచుట.

ర్నరుఁ డెలుకఁ బిల్లి వోఁడివిన
౧ పరుసున ౨ జర వోఁదువ ముక్తిఁబడయక పొలియున్. ౪౦

యోగము.

క. ౩ స్రోతోవేగము పటుగతి
౪ వీతబలుం ౫ దిగుచు నట్లు విషయము లీశ్చుం
జేతోబల సంభృత యో
గాతిశయుఁడు గానివాని నంచితచరితా! ౪౧

క. నదిరయము ౬ నాగేంద్రుఁడు
గుదియించిన యట్లు పోలెఁ గురువర దైన్యా
స్పద మగు విషయోల్లాసముఁ
గుదియించును యోగసిద్ధి గురు హృద్బలుఁడున్. ౪౨

దైవపౌరుషములు

క. క్షేత్రంబు పురుషకారము
ధాత్రీశ్వర! బీజ మరయ దైవము రెండున్
సూత్రపడఁగూడెనేనిం
బాత్రం బగుఁ, గర్మకరుఁడు ఫల మొనరించున్?

క. విను! పురుషుఁడు గావింపని
పనులకు దైవ మది యెట్లు ఫల మొనరించున్?
జనములు గార్యము సాధింపఁగ
ననుకూలత నిచ్చుగాక యయ్యో ఫలముల్. ౪౪

తే. పౌరుషమ్ము దైవంబు తోడ్పాటు లేక
ఫలముఁ బొందంగనేరదు పార్థివేంద్ర!

---

౧ పరుసు=విధము. ౨ జర=ముదిమి. ౩ స్రోతస్సు=ప్రవాహము. ౪ వీతబలుఁడు=బలహీనుఁడు. ౫ తిగుచు=లాగు. ౬ నాగేంద్రుఁడు=గజరాజు.

విత్తు సహకారి కాకున్న క్షేత్రమేల
వంధ్య మగుఁగాక తా ఫలవంత మగునె ? ౪౫

క. అనలం బించుకయైనఁ బె
రనుచే వెలుఁగొందు మాడ్కి, వర్ధనము గాం
చును సత్కర్మాచరణం
బున ౧దైవము నానుకూల్యము గురుప్రవరా! ౪౬

కృష్ణ

చ. వినుము, జరానుబంధమున వెంబ్రుక తండము, బండ్లు, వీనులం
గనుఁగవయున్ జరంబొరయుఁ గాని యొకప్పుడుఁ దృష్ణ జీర్ణగా,
దనయముఁ బెర్చి ప్రాణముల నన్వక పోసనిరోగ, మల్పబు
ద్ధినరులు ౨త్రోవలే, వది సుదింజొరనీరుసుఖార్థులై బుధుల్. ౪౭

దుశ్శీలము

తే. సత్కులంబునఁ బుట్టుట సకలవేద
ములుఁ బురాణంబులును శాస్త్రములును జదువు
టయును సద్గతిఁ జేయఁ బ్రబోధములు గావు
శీల సామగ్రి లేని దుశ్చేష్టితునకు. ౪౮

ఆ. పలు సదువులు సదివి పండితమానియై
తనదు విద్య నొరుల ఘనయశంబుఁ
దూల ద్రుచ్చునట్టి దుష్టాత్ముకుని బ్రహ్మ
హత్య వొందు సందియంబు లేదు. ౪౯

అసమకన్యాదానము

తే. రూప గుణశీలముల ననురూపుఁడైన
వరున కీక కన్నియఁ దన వలసినట్లు

---

౧ దైవము నానుకూల్యము = దైవముయొక్క అనుకూలత. ౨ త్రోవలేరు = త్రోసి వేయజాలరు.

తగనివానికి నిచ్చుట ధర్మదేవ
తాతనూభవ! బ్రహ్మహత్యాసమంబు. ౫౦

తీర్థసేవ.

క. విను, తీర్థసేవ గామం
బును గ్రోధము మదము లోభమును జేరని నె
మ్మనము గలిగి నడపవలయు
ననఘా ! ఫలసిద్ధి దాన నగుఁ బురుషునకున్. ౫౧

క. దమమును దపము నహింసయు
శమమును ౧ దీర్థముల; ౨ వాన శౌచాతిశయం
బమల గుణ! కల్గు; రిత్విజ
లములం దోగినశుచిత్వలాభము గలదే? ౫౨

రహస్యము.

తే. దినము, రాత్రియు, ఋతువులు, మనుజ చేయు
సుకృతమును దుష్కృతంబును జూచుచుండుఁ
గాన నెంత రహస్యంపుఁ గార్యమైన
నొరు లెఱుంగరు నన్నని యునికి ౩ మోస. ౫౩

సతి

క. పాతివ్రత్యము గలిగిన
నాతి యనఁగ దైవ మన జనస్తుత ! వేఱే?
౪ యాతత ధర్మార్థ సుఖ
ఖ్యాతులు సద్భార్యవలనఁ గాదే కలుగున్. ౫౪

దానము

క. అర్థియైన దీనుఁడై తను
శరణంబని వేడినం బ్రసన్నాత్మత న

౧ తీర్థముల = తీర్థములే, ౨ వానన్ = వానిచేతనే. ౩ మోస = మోసము.
౪ ఆతత = విరివియైన (అధికమైన)

ప్పురుషుని కోరికఁ దీర్చిన
బురుషోత్తముఁడందు రతనిఁ బురుషవరేణ్యా! ౫౫

క. అడుగక యున్నను నాలిం
గొడుకుల రక్షింపలేక ౧ కుతిలపడుచు నె
ప్పుడు బేదతనము గల నరు
౨ నెడ రుడుపఁగ వలయునది మహితగుణ మనఘా! ౫౬

క. నిజదారపరులు సంతత
యజనరతులు గామరోష హంతలు నగు స
ద్ద్విజుల నరసి ధనమిచ్చుట
త్రిజగత్పూజ్య మగునండ్రు ధీరవిచారా! ౫౭

చ. అడిగిన నిచ్చుకంటెను నయాంచకుఁగాఁగ నెఱింగి యిచ్చుటె
క్కుడు ఫలమిచ్చు: దానవిధికోవిద; వేడుటసావు, వేఁడగా
బడుటది పెద్దసావు, దగు ప్రార్థన పూర్ణముసేయుఁ నాతఁడా
యడిగిన వానిఁ దన్నును దయారతిఁగావఁగజాలువాఁడగున్. ౫౮

క. విను మొక కుంచెడు ధాన్యము
దన 3 కాయతి గల్గునతఁడు దాని నొసఁగినన్
ధనకోటి గల్గువాఁ డ
ద్ధన మొసఁగిన నొక్కరూప తత్తత్ఫలముల్. ౫౯

అహింస

ఆ. జంతు పదము లెల్ల దంతి పదంబులో
నడఁగు క్రియ, నహింసయందు సకల
ధర్మములు నడంగు; గర్మసంత్యాగికి
నైన భూతదయ సమర్థగుణము. ౬౦

౧ కుతిలపడుచు=బాధపడుచు ౨ ఎడరు=దుఃఖము. 3 అయతి=రాఁబడి.

తే. వాజిమేధంబు కంటెను బూజనీయ
కర్మమందురు మాంసభక్షణము విడువ;
వినుము! చంపుటయును, జంపఁబనుచుటయును
కల్మషంబుల కెల్ల నగ్గలము లధిప! ౯౧

క. తను నమలిన వాని నమలు
నవి మాంసము తెలుఁగు సెప్ప నాగమములు; గా
వునఁ దద్భక్షణ ముడిగిన
ననఘ! తపంబునకుఁ జాలునది యొక్కండున్. ౯౨

క. జనవర! మాంసము చవి గడ
చిన చవు లరయంగ లేమిఁజేసి చవి యెఱిం
గిన వాఁ డది యుడిగిన నా
తని దేవసమానుఁ డంద్రు ధర్మవిధిజ్ఞుల్. ౯౩

ఉ. మానను జాతనుం గలదె మాంసము ప్రాణుల మేనఁగాక, యు
మ్మేనుల నొంచునపు దమమేనులు సోఁకినమాత్ర నెట్లగున్
దానిఁ దలంపఁగావలదె? తానది మానిన హింసలన్నియుఙ్
మానవెయంచు నుత్తముఁడు మాంసముమానుదయార్ద్రచిత్తుడై

ఆ. అన్య మాంసమున నిజాంగ మాంసంబు బో
షింతు ననుట కంటెఁ జెట్ట లేదు;
మాంస భక్షణంబు మానుటకంటెను
మేలు లేదు కర్మ జాలకమున. ౯౫

తే. ఆత్మ సదృశత ప్రాణభయంబు నందుఁ
బ్రాణులకు నెల్లఁ గని మాంస భక్షణంబు
మాను దయ నార్ద్రమానసుండైన పురుషుఁ
డానికి బ్రహ్మలోకాదు లాటపట్లు. ౯౬

క. భూతముల కలుగు నలవిని
భూతము లఖిలములు నలుగను, భూతహితార్థీ !
భూతముల కథయు మిచ్చిన
పూతాత్మున కభయ మిచ్చు భూతానలియున్. ౬౭

ఆ. దానమును ధర్మంబు దపంబు యజ్ఞంబు
శౌచ మంత్ర తంత్ర సత్యములును
బుధు లహింస రూపములు గాంగ సెప్పంగ
నెల్ల కల్మి నహింస కలిమి. ౬౮

గ్రహాచారము

తే. * సాధ్వి ! విను, గ్రహాచారంబు హేతువులుగ
నశుభములు శుభములు నరుం డాచరించు
గ్రహము సేయించు నే తాన ౧ చేతం
౨ కోడయుండు గాన ఫలములు గుడుపవలయు. ౬౯

విద్యా దానము

తే. విద్య యిచ్చుట సత్పాత్ర విషయమైన
నవ్యయానందపదముం జేయంగ జాలుం ;
దగంగ దక్షిణ యిచ్చి పేదలకు విద్య
యీ నియోగించుటయుం దత్సమాన కృతియ. ౭౦

ధర్మములు

ఆ. ధర్మములకు సంజ్ఞ తద్వేష లగు మహా
త్ములు దగంగం జెప్పుదురు నరేంద్ర !
వినుము కాలపాకమున నది 3 యన్యథా
త్వంబు గలిగి ౪ యవిశదత్వ మొందు. ౭౧

* ఇది శివుండు పార్వతికి చెప్పినది. ౧ చేత=కర్మము. ౨ ఒడయుండు= ప్రభువు (కర్త) 3 అన్యథాత్వము=మార్పు అనిభావము. అవిశదత్వము=అస్పష్టత.

క. అనఘ! యధర్మము ధర్మం
బను మతిఁ బుట్టించుఁ ౧ దృణ సమావృతమై ప్ర
స్నని తలము చందమునఁ నోఁ
చిన ౨ నూయిం బోలె సూక్ష్మచిత్తత లేమిన్. ౨౨

క. ౩ శ్రుతముఁ బరిత్యాగముఁ గల
మతిమంతుల నడుగు లోభ మద మోహ సమా
వృతబుద్ధులు గాని సమం
చిత చరితుల నలరఁ జేరేయు! శీలనిరూఢా! ౨౩

సా ప ల

తే. సాధు లింద్రియవిభ్రాంతి సంహరింతు
౪ రఘముఁ జేసిన ప్రాయశ్చిత్త మాచరింతు
రప్రకాశంబుగా ధర్మమాచరింతు
రఖిల భూత దయామయత్వాప్తిఁ గలరు. ౨౪

. . . .

. . పరదారగమన మొనర్చు
పురుషున కెది యెల్ల పాపమున కంటె నరే
శ్వరవర! యాయుస్సంక్షయ
కరంబు దద్వర్జనంబు గను మే లరయన్. ౨౫

తే. తగనియట్టి యెద్దియైన ప్రతిం బాని
మాన నోపక నాయువు మాన్పుకొందు;
సంతతము . . . పర్యంత వృద్ధిఁ
. . . . . . ౨౬

తే. . . . . గార్హ్య ధరించియున్న
. . . . ప్రవృత్తిఁ

౧ తృణసమావృతము = గడ్డిచేకప్పబడినని, ౨ నూయింబోలె = నూతివలె, ౩ శ్రుతము = పాండిత్యము, ౪ అఘము = పాపము, ౫ మాన్పు = పోగొట్టు

గాని తెరువున నడచుచున్నని గురుని
నైన శాసింపఁగాఁ దగు నండ్రు బుధులు. ౨౩

క. తెగఁ జీర్పక తగ నార్పక
తెగటార్పక కడమ కొంత ద్రిక్కఁగ నున్నన్
జగతీశ! యప్పు నగ్నియుఁ
బగయును గడుఁ బెరుగుఁ గీడు వాటిల్లుఁ దుదిన్. ౨౪

ఆ. మార్దవమున మృదువు మర్దింపగావచ్చు;
మార్దవమున ౧ ఖర విమర్దనంబు
జెల్లు, మార్దవమునఁ జెల్లనియది లేదు;
గాన మృదువ తలఁప ఖరము సువ్వె. ౨౫

చ. తెవులులు గొప్పవారి కవిదీరుట కౌషధ ౨ మీగి, దుర్గతుల్
దవులు జనాళిఁ ౩ బ్రోవు, సుపథంబుగఁ దైర్థికకోటినన్పు బాం
ధవ రహితత్వ దీనశవదాహము, దుఃఖితులైనవారఁ దే
ర్ప వెరవు, నోర్పు గల్మియును బ్రస్తుతికెక్కిన మేటి ధర్మముల్

౧ ఖరము = తీక్ష్ణము, వాఁడి. ౨ ఈగి = ఇచ్చుట. ౩ బ్రోవు = రక్షణము.

అనుబంధము

భీష్మపతనము విని ధృతరాష్ట్రుఁడు విలపించుట.

సంజయుఁడు శోకావేశుండై ధృతరాష్ట్రుని పాదంబులం బడి భీష్ముపాటు తెలుపుచు నిట్లని విలపించెను.

సీ. ఆత్మయోధుల కెల్ల నాధార మగునట్టి
　　తనకు నస్త్రంబు లాధారమయ్యెఁ;
బరశురామునకు మేల్సరి యైన తనయందుఁ
　　గలిగె భంగంబు శిఖండిచేత;
జనపతి దను ౧ నచ్చి మును జూద మొనరించెఁ
　　దాను గయ్యంపు జూదమున నోడెఁ;
దన యార్పు టెలుఁగునఁ ౨ దలఁకు వైరులు పొంగ
　　నొఱలుచు నేలకు నొఱగె నేఁడు;

ఆ. తీవ్రబాణజాలదీప్తులు పరఁగించి
పాండుతనయ సైన్య బహుళతమము
లీలఁ బదిదినంబు లోలి వినోదించి
యధిప! భీష్మభానుఁ డస్తమించె. ౧

క. పదివేవురు రాజులు దన
కెదిరి పొలిసి రా శిఖండి యేమిటి వాఁడై
తుదిఁబోయి తన్ను నాజం
గెదియుచుఁ బొలియించె నియతిఁ గడవఁగ వశమే ౨

తే. ౩ చాపవక్త్రుండు ౪ భల్లదంష్ట్రావితాన
ఘోరమూర్తి, ౫ నారాచనఖుండు, ౬ ఖడ్గ

౧ నచ్చి=నమ్మి. ౨ తలఁకు=భయపడు. ౩ చాపవక్త్రుఁడు=విల్లె ముఖముగాఁ గలవాఁడు. ౪ భల్ల...మూర్తి=బల్లెము లనెడుకోఱలపంక్తిచే భయంకరమైన యాకారము గలవాడు. ౫ నారాచనఖుండు=బాణములను గోళ్ళుగలవాడు. ౬ ఖడ్గ...భీషణుఁడు=కత్తియను నాలుకచే భయంకరమైనవాఁడు.

జిహ్వాకాభీషణుఁడు, నరసింహమూర్తి
గాక కేవల నరుఁడె గంగాసుతుండు? 3

వ. అని సంజయుండు పలవించు పలుకులకుఁ జిత్తంబు జల్లని
యొల్లంబోవ మూర్ఛిల్లి కొంతకొక సేపునకు శిశిర విధానంబుల
సేద దేరి ధృతరాష్ట్రుండు గన్నీరు దొరంగ గద్గదకంఠుండై. ౪

క. దేవాసురనరు లొక్కటి
యై వచ్చినఁ జిక్కువడుచు నాహవమున నా
దేవవ్రతుఁడు, శిఖండి శ
రావలి పాలయ్యె నేమి యనఁ గల దింకన్. ౫

ఉ. అంచిత 3 తాలకేతు కిరణాళి మెఱుంగులు గాఁగ రథాశ్వ్రమో
యించుట గర్జ చందముగ నేచి విరోధిదవానలంబు వా
యించు శితాస్త్రవర్షమున నిట్టిది ౪ భీష్మమహాభ్ర మెట్లడం
గించెనొకో శిఖండి యను క్రూరనవాయువుదాకి దైవమా. ౬

తే. పెరిఁగి పాకశాసనంబుధ వెల్లి పిరిపినప్పుడు
నిలువ బున్నగుడేవి [illegible]
యుండ నత్యంత తుచ్ఛుఁడు శిఖండి పల్వ
లాక్రమంబున మునిఁగితే? యకట! తండ్రి! ౭

ఉ. వీరరసాంబుపూరమును, విశ్రుతి ౭ బాహుమహోగ్రసత్త్వముం
౮ జారుగదాధ్వజాచలవిశాలము, ౯ సంబకజాలవీచికా
స్ఫారము నైన భీష్ముఁ డను సాగరముం గడవంగ నీఁదఁగా
౧౦ నేర [illegible] పెట్టొకో [illegible] శిఖండికి నేఁడు [illegible]

[illegible] ౨ శిశిర [illegible] శీతలోపచారము. 3 తాలకేతు [illegible] ౫ భీష్మమహా [illegible] భీష్ముఁడు [illegible] ౭ బాహు... [illegible] బాహుపుష్ప [illegible] యు జండాయు అనెడి కొండలచే విశిష్టమైనది. ౯ అంబక ... స్ఫారము-బాణ సమూహమను గొప్ప తరఁగలయొక్క సొంపుగలది. ౧౦ నేరిమి=నేర్పు.

తే. అంబకై పూని వచ్చి బాహుకుండు
జామదగ్న్యుండు సాధింపఁ జాలకున్న
వాని, భీష్ముఁ బాండవపుత్రులకై పూని వచ్చి
కడిమి సాధించితౌర! శిఖండి! పోర.

క. ఆశౌర్యం బా ౧ సత్త్వం
బాశీలం బాపరాక్ర ౨ మాభీలత్వం
బాశుద్ధవ్రత మెందు న
నాశము లని భీష్ముఁ బెద్ద నమ్మితిమి గదే? ౧౦

వ. అని బహుప్రకారంబులం బలవించి యా సూతనందను చేసేతం
గీలించి ౧౧

సీ. అతఁడు నొచ్చినతఱి నడ్డంబు సొచ్చెద
మని వచ్చువారు లేరైరె యచట?
నహరి పోరాడఁగ యని యక్షౌహిణు
౩ లొప్పరికించెనె యొకనిఁ ౪ గలన?
నతని నోర్వఁగఁ జాల వని నిశ్చయించితి
మంతకు నోపెనే యరిబలములు ?
ద్రోణుండుఁ గృపుఁడును ద్రోణసుతుండును
శల్యుండుఁ ౫ గ్రేడించి చనిరె యపుడు ?
తే. పాండుసుతులు శిఖండియుఁ జండశక్తి
మెఱయ నొక్కటఁ బైఁ బడ్డ వెఱచి, తాత
విడిచి, నాపుత్రులందఱు విఱిగి యడవి
గలసిరొకో ? యాతనికిఁ బడవలసె నకట ! ౧౨

వ. దేవవ్రతుండు దెగినయప్పుడు తక్కినయంతవట్టునుం దెగిమొన
కాఁదలంచెద నని మఱియు విట్లనియె.

---

౧ సత్త్వము=బలము. ౨ అభీలత్వము=భయంకరత్వము. ౩ ఒప్పరికించుట=ఉపేక్షించుట. ౪ కలనన్=యుద్ధమునందు. ౫ గ్రేడించుట=అలక్ష్యముగ చేసి.

సీ. కులగురు వృద్ధు నిర్మలచిత్తు గాంగేయు
జంపి రాజ్యముసేయ సమ్మతించి
౧ తొడరిన పాండుపుత్రులకును దైవంబు
దోడయ్యె, ధర్మంబు నీఁడుపడిచి
పరగి యధర్మంబు పెరిగి నట్లున్నది,
వార లాతనిఁ గూల్చి వసుధఁ గొనఁగ
నిశ్చయించుట గడు నిష్ఠురత్వము, దాని
కంటెను బాపంబు గాదె మనకు

తే. సంగరంబున నాతండు సచ్చు టోర్చి
సంపదకుఁగా పెనంగిన చంద మరయఁ,
గులములం దెల్ల నీ రాచకులము సాల
౨ బెట్టిదం, బిక్కులంబునఁ బుట్టనగునె? ౧౪

వ. అని పలుమాటలాడి వెండియు, ౧౫

ఆ. మగఁడు లేని మగువమాడ్కి గాకున్నె నా
సేన భీష్ముఁ లేమిఁజేసి నేఁడు ?
కురుకుమారు లెంత గుందిరో ? యెవ్వరే
మైరో ? యింక నెట్టు లగుదు రొక్కో ? ౧౬

క. రాజులు మంత్రులు ననియొదు
నాజూదరు లాత్మనేమి యని తలఁచిరో ! ఘే
3యోజిం బలికిరొకో ! తమ
ర కాజికి నిటమీఁద నెవ్వ రాధారంబో? ౧౭

సంపూర్ణము.

---

౧ తొడరిన=యత్నించిన. ౨ బెట్టిదము=క్రూరము=కఠినము. 3 ఓజ=విధము. ౪ ఆజి=యుద్ధము.